

НАША ЖІВА

Беларуская газета

Вільня №4, 1994

ЮРКА ВІЦЬБІЧ. Вынайдзеная ім формула змаганьня і выжываньня сьведчыць пра тое, што паміж здрадаю і расстрэлам для нацдэма ў сталінскія часы мог быць і трэці шлях.

МАСКУЛЬТУРА — адзіная форма паўнавагаснага існаваньня беларушчыны сёньня. Але яна ўсё яшчэ ня ўлічваецца ў традыцыйным падзеле культуры на прафэсійную і самадзейную.

ГРЭЙМАС. У сваім эсе пра культуру парыскі сэмійтык Альгьрдас Юліус Грэймас ні разу ня згадвае Беларусь. І аднак гэты тэкст — *mutatis mutandis* — зусім пра нас і для нас.

МІЛАН КУНДЭРА. Тры ўрыўкі з яго апошняе кнігі «Здраджаныя тэстамэнты»... Чаму пасля канчатковага краху талітарызму чэскія пісьменьнікі-эмігранты не вяртаюцца дадому?

БЕЛАРУСКІ ПАРАДАК

Сяргею Паўлоўскаму

Паглядзі: над дахамі горада
У вясчорнай, дажджыстай імгле
Возіць хохлікаў Баба Каргота
На сваёй абтрапанай мягле.

Прыкра. Мокра. Імжака цярусіць
Усю ноч, а яна, хоць памры,
«Мы біларусы з братняю Русьсю!»
Гугнявіць з хохлікамі да зары.

А.М.

Апавяданьне

ІМІТАЦЫЯ

Сяргей Стакоўскі

Ахоўнікі вывелі яго з грымёркі, правялі люднымі калідорамі да выхаду на сцэну. Адзін зь іх суправаджаў да самага раяля, каб ён раптам не наткнуўся на мікрафонную стойку ці барабан. Ягонае зьяўленьне выклікала бурліваю рэакцыю дзясяткаў тысячаў чалавек, якія сабраліся перад сцэнай. Ягоны твар, засяроджаны хвіліну таму, разгарнуўся ў неабдымнай усмешцы, і ён памахаў вольнай рукою. У другой ён, як заўсёды, трымаў бліскучы мэталёвы (каб ня біўся ад пастаянных падзенняў) кубак з улюблёным кактэйлем — кава з каньяком Рэмі Марцін.

Ён намацаў зэдлік каля раяля, паставіў кубак справа ад попітра й падсунуў мікрафон бліжэй да вуснаў. Цяпер ён сапраўды пачуваўся каралём, як яго ўжо даўно называюць у прэсе.

— Hello! Even nothing thinking, that you'll be bored today!

Натоўп, які даўно чакаў аднаго з заўсёдных выказаў, адгукнуўся ў знак сваёй згоды.

— Thanks, many thanks! — ён грукнуў па клявішах абцасам правае нагі, засьмяяўся й прасьпяваў першы радок свайго вядомага блюзу. Вэрхал у зале ўжо не сыцхаў і завіснуў у наветры адным складаным акордам. Тады ён уціснуў галаву ў плечы, выцягнуў наперад кісьці рук са сваімі даўгімі пальцамі, крыху прыўзняўся й рэзка апусьціўся ўсім целам, паставіўшы пальцы на клявішы. Раяль азваўся гучна й жорстка...

Асьлепнуў ён даўно, у дзяцінстве, пасля цяжкае хваробы. Цяпер яму было ўжо за шэсьцідзсят, ён меў славу, дзясяткі ўласных кружалак, сярод якіх залатыя й плацінавыя. Ён меў жонку й дзяцей, у яго быў шыкоўны дом, свая студыя й дарагія машыны. Ён быў багаты. Гэта ўсё давала падставу лічыць, што зрок — далёка ня самае галоўнае ў жыцьці. Ва ўсялякім выпадку яго адсутнасьць не перашкодзіла яму дамагчыся посьпеху. А

таму на людзях ён увесь час сьцьвярджаў, што зусім не адчувае сябе ў нечым абдзеленым у параўнаньні з астатнімі. Не зважаючы на паважны ўзрост, на людзях ён быў жвавы, падкрэслена бестурботны, літаральна сыпаў фрывольнымі показкамі.

Сыгранасьць — у яго з раялем і ў іх з аркестрам — была цудоўная. Ён хоць і ня бачыў клявішаў, але рукі яго настолькі арыентаваліся ў прастору, што недакладнасьць ніколі не перавышала шырыні белых і нават вузкіх чорных рычажкоў. А паколькі ён лічыўся майстрам імпрызавізацыі, дык гэта і ўвогуле дазваляла яму ня думаць пра памылкі.

З такой жа дасьцігнасьцю на ягоныя прымхі рэагаваў аркестар — гурт даўно сабраных разам прафэсіяналаў. Твар музыкі з чорнымі акулерамі быў заўсёды павернуты ў бок залі, таму настрой яны вызначалі па ягонай сьпіне, звычайна апранутай у бліскучы срэбны летнік. Калі ён выбухаў у фэрычным уздыме, яму тут жа дапамагалі разам усе трубы. Бубнач ліхаманкава малаціў па ўсіх талерках — «вешаў жалеза». Калі ягоныя пальцы кралучыся прабіраліся па бела-чорна-белых прыступках, да іх тут жа далучаліся трамбон і Даяна — мажная сьпявачка зь нізкім глыбокім голасам. Калі ж ён лірычна закідваў галаву й пагойдваўся, быццам у нейкім павольным танцы, пачынаў сальяваць саксафон — сваім таямнічым, крыху сипаватым голасам.

Пазбаўлены здольнасьці бачыць, што адбываецца вакол яго, ён прызвычаўся расфарбоўваць у розныя колеры той гукавы сьвет, у якім ён існаваў даўно й паўнакроўна. Тых далёкіх і нешматлікіх візуальных уражаньняў, якія здолелі захавацца зь дзяцінства на ўсё жыцьцё, яму даўно не хапала, таму ён увесь час ствараў новыя фантастычныя вобразы. Тут былі свае цяжкасьці, бо беспамылкова ён памятаў толькі тры колеры — белы, чырвоны й чорны. З усімі астатнімі

разабрацца яму было складана. Напрыклад, ён даволі прыблізна ўяўляў жоўты колер і зусім ня быў упэўнены, ці адпавядае ягонае ўяўленьне рэальным фарбам у жыцьці. Ну а сіні й зялёны ён так ніколі й ня здолеў вылучыць у два асобныя колеры. Яны пастаянна блыталіся, пераходзілі адзін у другі, а адсюль узнікалі цяжкасьці з фіялетам, блакітам і марскоў хваляй.

Але ўсё гэта было зусім не істотна, бо ў створанай сваім уяўленьнем рознакаляровай мадэлі жыцьця ён быў адзін, і ніякіх непаразумеўняў праз гэта не ўзьнікала.

Канцэрт ішоў ужо даўно, і яго энэргетыка перадавалася ўсёй залі. Прислуга не забывала свае абавязкі, а таму ў кубку не сканчалася гарачая кава з каньяком. Усё йшло нармальна.

Справа ад калёнкі каля самага краю сцэны самааддана вішчэла нейкая дзяўчына, мабыць бляндынка гадоў дваццаці. Яна так доўга трымала вельмі высокую ноту, што ён ня ўтрымаўся й з захапленьнем працягнуў у яе бок руку:

— It's just amazing!

Дзяўчына зразумела, што на яе зьвярнулі ўвагу й пачала ад радасьці калаціцца ў сапраўднай істэрыцы:

— I love you!

Ён расьсьмяяўся:

— Oh! It appeals to me! I'm delighted to hear it.

Дзяўчына разьвесяліла яго й яшчэ больш палешыла й так неблагі настрой.

Музыка была морам, якое сваімі хвалямі білася аб бераг залі. У залежнасьці ад кампазыцыі яно альбо гуло й пенілася, разьбіваючыся аб вострыя скалы на мільярды бліскучых пырскаў, альбо лашчылася, фліртавала зь пяшчотным пяском даўгой стужкі сучальнага пляжу.

Працяг на старонцы 4

Дзёньнік прыватнага чалавека

ЛІТАРАТУРА

Беларуская літаратура ўсё яшчэ ствараецца ў тым эстэтычным полі, якое ўжо адыйшло да гісторыі і дзе твор можа разглядацца толькі са спасылкаю на сваю, мінулую эпоху. Самое месца беларушчыны ў грамадстве рэзка зьмянілася, яна перастала быць як падполье, так і маніполіі некалькіх афіцыйных інстытутаў, кінталту саюза пісьменьнікаў, акадэміі навук, некалькіх рэдакцый. Разам з гэтым рэзка зьмяніўся той выбар праяваў жывое рэаіснасьці, які падлягае або не падлягае эстэтызацыі. І творчасць нашых праяваў і паэтаў, якая ўчора мела характар дэкарэнацыйнага, сувэрэнага мастацтва, што апраўдвалася вузкім грамадзкім месцам самое беларушчыны, сёння выпадае з правільна эстэтыкі. У гэтай сытуацыі пара-тройка ўчарашніх літаратурных «вырадкаў» мае відавочна больш шанцаў на будучыню, чым дзевяць-тры сотні «правільных пісацеляў».

ПРЭЗЫДЭНТ

У рэдакцыйных плянах гэты нумар «НН» пазначаны

як «прэзыдэнцкі». Аднак вырашылі: досыць пра змрочнае. А гэтыя выбары на Беларусі яшчэ ня стануць народным сьвятам, дзействам, performance, што ў сутнасці мусіць быць выяўленьнем спадзеву народу на шчасьце. На жаль, усё гэта, у т.л. і шчасьце — рэчы занадта несур'езныя для такога мэтрапрыжыя як прэзыдэнцкія выбары, а таму — лішнія.

Выбіраць прэзыдэнта — гэта амаль тое самае, што нацягваць з раніцы шкарпэткі. Адзін нацягвае сьвежыя, а думае пры гэтым пра тое, як усцешыцца жонка, якая яшчэ сьпіць, калі ён зьбегзе зараз на луг ці на рынак і прынесе ёй букет пралесаў. Другі нацягвае ўчарашнія й думкае — пра шкарпэткі, пра дзірку на іх, пра дух ад іх... Амаль што пра духоўнасьць думае.

Беларусь будзе насуплена выбіраць сваіх заношаных, «бу» кандыдатаў з адвольнавымі зацэрымі і ўсім вядомымі праграмамі выратаваньня ад абрыдлых праблем. Беларусь будзе выбіраць прэзыдэнта, думаючы пра прэзыдэнта, а не пра пралескі.

ТРЫ ГАДЫ РАЗАМ

Пройдзе яшчэ адзін месяц, і ў чарговым нумары «Наша Ніва» будзе адзначаць трэці год свайго аднаўленьня. Гэта будзе 23-ці нумар, гомельскі. Рэдакцыя рыхтуе сюрпрыз!

ШТО ПІШУЦЬ?

Прывітаньне «НН»!

Гэта з Гомля Вас турбуе Алена З. Няма слоў, як я тут абуралася пасля атрымання апошняга нумару «НН» — менавіта з нагоды пэрліны ў выглядзе «Млосыцяў»... Мне вельмі сумна, што той нумар «НН» застаецца не прачытаны майм сынам. Звычайна ён усё чытаў самы першы, а я ўжо пазней — і потым так было цудоўна абмяркоўваць пазнае! Дарэчы, аповесць «Пра ката» — памятаеце? Май даволі часу пабавілі, успомнілі й нешта сваё дзіцячае...

Але ж тут іншая справа. Можа, і не пагодзіцеся Вы са мною, але мне здаецца, што з падобнага роду літаратураю можна было б пачакаць. Як бы гэта лаўчэй сказаць... Ведаеце, нашае беларускае, добрас і інтэлігентнае, мас пакуль яшчэ вельмі малую вагу, гэта нейкі тонкі й пяшчотны пласт, яго трэба даглядаць, уладжваць. Рэальныя, фізычныя экзэмпляры лепшай беларушчыны — іх ну проста па пальцах можна пералічыць! Паглядаце Вы тыражы — мой любімы зборнічак «Зорка Венера» — 13200 экз...

Зразумейце, я ня супраць такой літаратуры як «Млосыці», але я супраць таго, каб яна зьяўлялася цяпер у адзінай прыстойнай газэце, якую можна чытаць. Вядома, ёсць і «Культура», і «ЛіМ», і «Наша слова» — але менавіта «НН» чытаецца мною й сынам цалкам. Мы бралі яе ў адпачынак на Чорнае мора — і там чыталі нават на пляжы! І гэта з першых нумароў. І мне не хацелася б проста так разьвітацца і перачытаць старое. Калі ў Расеі ёсць Э.Лімонаў са сваім «Это я, Эдичка!», на экране зьяўляецца Ала Пугачова й паліць ваўсю, не выпускаючы цыгарэты з рукі (я вельмі паважаю яе талент і нічога ня маю супраць выбранага ёю іміджу), у Амэрыцы квітнее Мадона й адчыняюць храмы сатаны — то хай сабе, хай! Але на Беларусі такое — я не ўспрымаю. Калі гэта лажа ці брыдота — то я ня буду глядзець альбо чытаць гэтак толькі з пачуцця патрыятызму.

Можа, Вы глядзелі канцэрт «Рок супраць рэвалюцыі» — яго ў дзённым часе ня так даўно паўтарылі, вёў рой Алесь Дайнека — калі не памыляюся. Мой сын вельмі любіць песні ў выкананні беларускіх рок-гуртоў, так чакаў паглядзець, але

празь нейкі час выключыў тэлевізар. Лажа! Пустыя твары, куртагтыя фразы на тэму «Вып'ем» перамяжаюцца з воклічам «Жыве Беларусь!» Я таксама люблю выпіць добрага віна ці шампанскага (у нашай сям'і, дарэчы, асноўныя лезунгі, прабачце, тосты — «За пананак!») і «Жыве Беларусь без камуніякаў!», але тая імпрэза выглядала так: беларушчына як сынонім дрэннага густу. Прыблізна такія ж уражанні, як быццам глядзіш на пысы Лукашэнка ці Качана й слухаш іхнія дэбільныя прамовы.

Канечне, вельмі засмучае тая дурнота, што робіцца ў нашай краіне наўерсе. Але яшчэ больш засмучае, калі я даведваюся пра разводы, п'янікі, абываваць да выхаваньня дзяцей у коле так званых «шчырых беларусаў». Думаецца: ну добра, але калі тая дурнота скончыцца — няўжо замест яе будзе агульная спустошанасьць? Мой маленькі сын неяк сказаў: «Як можа стаць шмат беларусаў — я ведаю: воць вы з татулікам нарадзілі нас з Алесікам, а мы потым ажэнімся й родзім таксама дзетак-беларусаў, а яны таксама — воць так стане шмат-шмат!» Мы з мужам пасмяяліся, але малы меў рацыю. Бяз клопату пра блізкі асяродак, і найперш пра сваіх дзяцей беларуская ідэя будзе ідэяй Мёртвага Дому.

Я ў многім згодная з С.Паўлоўскім — але ў маім канкрэтным выпадку яго думкі пра ўчарашніх камуністаў, службістаў і т.д. зусім ня слушныя. Мой муж спрычыніўся да беларускай справы апошнім ў нашай сям'і, цяпер займаецца ёю па доўгу службы — калі зірнуць здаля. Але гэта й справа яго сэрца, блізкія людзі добра аб гэтым ведаюць. Што «товарищи» аб ім думаюць — мы таксама ў курсе спраў, але спадзяёмся, да Калымы-Варкуты ня дойдзе. Тое ж датычыць і мяне, хоць я была банкаўскі клерк, а цяпер проста бухгалтар. І мне вельмі прыемна разнісіць па розных установах свае бухгалтарскія паперкі на беларускай мове — звычайна сьведкамі становяцца мае калегі: зьдзіўляюцца спачатку — Вас што, прымуслі? Тлумачу, што не, проста сама — трохі памаялася спачатку, а цяпер амаль ніякіх праблемаў. 99% слухаюць раскрыўшы раты, а потым дружна захапляюцца! Канечне, наўрад ці хто з былых маіх калегаў перавёў справаводства на беларускую мову — але калі хоць нейкае зерныка прарасло, і то добра.

Ну, а галоўнае — гэта мае сыны. Старэйшы амаль дарослы, хутка 15 гадоў,

а малому ўлетку будзе 7. Дык што тычыцца гэтага малага: калі Вы чыталі Астрыд Ліндгрэн «Эміль з Лённебергі» — то гэта чысты Эміль, з улікам часу й месца жыцця, вядома. Актыўны, нахабны, сквапны, шчыры, сьмелы, асыярожны — гэта ўсё ён. І пры гэтым найшчырышы беларус без усялякай талерантнасьці й комплексу непаўнаважартаў.

Калі па радыё перадаюць песню на словы Багдановіча — хуценька прыносіць мне зборнічак вершаў, я яму шукаю той верш — і ён падпявае, глядзячы ў кнігу. На сваіх катгурых носіць 2 вялікія значкі зь беларускай сымболікай: «Каб бальшавікі баяліся!» На балоневай звычайнай куртацы прышыты вялікі бел-чырвона-белы сьцяг. Заўсёды карыстаецца беларускай мовай, хоць хутчэй гэта трасянка: што зробіш, асяродзьдзе! Але галоўныя словы заўсёды прысутнічаюць: звычайна ўсе ў краме альбо тралейбусе азіраюцца, і амаль заўсёды знаходзяцца патрыёты сярод звычайных з выгляду бабулек. Карацей кажучы — каталізатар беларускасьці! У мінулым годзе 2 разы быў у санаторыі на Нарачы, і калі падчас першага яго прыезду там у сталюцы крычалі хорам «Спасибо!», то на другі раз я ўжо пачула дружнае «Дзякуй!».

Мінулым летам вяртаюся зь лещішча ўвечары, каля выхаду з дызэля ўтварылася чарга. Я іду першая зь вядром і кошыкам, Вова за мною, як той мураш з залпачнікам. Нейкая цётка падштурхоўвае яго: «Давай скорей, мальчык!» Сын у адказ: «Я не «мальчык!» — Цётка, відаць, расейка: «А хто ты — дэвочка, што ли?» Ваўчок на ўвесь вагон: «Я — хлопчык!» Цётка: «Какая разніца, какая разніца?» — ажно ўзьвілася. Тут ужо я ўлезла: «Ну, калі няма розьніцы, то й кажыце «хлопчык», тут вам не Масква». З тым і пайшлі з вагону, а то б палаяліся.

У жніўні былі ў Алушце й падолелі наведваць магілу Максіма Багдановіча, я шмат малому расказвала аб ім. Грошы — манэты, купюры — ён вельмі любіць, як той Скрудэр Мак-Дак. І воць ідзем мы па вуліцы Кірана — хто быў у Гомлі, той ведае, што гэта вузкая вуліца ў цэнтры горада, дзе дазволены рух грузаваго транспарту, з аднаведным паветрам. Ідзем мы ўдвох шэрым восенскім днём, і тут сын пытаецца: «Мама, а калі жыў Максім Багдановіч — якія грошы тады былі: рускія ці беларускія?» Я даволі поўна, наколькі гэта магчыма ў вулічных умовах,

БЮРГЕРЫ Й ЖАБРАКІ

Ігар Марзалюк

Мне заўсёды назаляла мроя Беларускага гораду. Мне хацелася прачытаць горад як тэкст, празь які гісторыя спрабуе зразумець мэнтальнасьць людзей, якія назаўсёды адыйшлі ў Лету.

Беларускі горад як суб'ект гісторыі нараджаецца разам з Магдэбурскім правам. Бо пераход да яго азначаў адасабленне чыста гарадскога страту, у склад якога, у адрозьненне ад папярэдняга часу, не ўваходзіла ўжо ані шляхта, ані навакольнае сялянства.

Бюргерская мэнтальнасьць мела прынцыповае адрозьненне ад мэнтальнасьці феўдальнай. Яна была заснаваная на гарызантальнай салідарнасьці. Кожны з гараджанаў, нягледзячы на месца ў сацыяльна-эканамічнай структуры, захоўваў прынцыповую роўнасьць з астатнімі сябрамі гарадзкой супольнасьці. Прынцып «если бы у кого было взято што у справе меских, то ест шкода чне одного его, але всего места» — захоўваўся непарушна.

Асновай адрозьненняў паміж рознымі сацыяльнымі групамі мескіх (патрыцыятам, рамеснікамі й люмпэнамі) выступалі грошы. Феўдальнаму ідэалу горад супрацьпаставіў сыстэму каштоўнасьцяў, у гронце якой ляжала ўласная праца, што рабіла людзей уплывовымі й заможнімі.

Як вядома, адносіны да працы ў сярэднявеччы былі дваістыя. Неабходнасьць працаваць — наступства першароднага грэху. Абагачэньне й накапленне ёсць зьява грахоўная. Бедныя ды немаёмныя, лічылася, стаялі бліжэй да Хрыста, чым уласнікі.

У існаваньні багацьця й беднасьці царква знаходзіла ўзаемную сувязь: «багатыя людзі створаныя для выратаваньня бедных, а бедныя для выратаваньня багатых». Таму існаваньне немаёмных лайдакоў лічылася неабходным, у нікога й думкі не ўзнікала, каб зьлічвацца гэткае становішча спраў. Не багацьце, а галеча, зьмірэньне — воць ідэал сярэднявечча.

У эпоху Рэнэсансу гэты погляд на жабрацтва пацярпеў кардынальныя зьмены. З аднаго боку менавіта на XVI ст. прыпадае масавае ўзнікненьне на Беларусі шпіталёў для жабракоў, з другога — у гарадзкім асяродзьдзі жабрацтва ўжо не разглядаецца як абсалют-

ная каштоўнасьць ды ідэал. Яно апраўдае толькі пры ўмове страты працаздольнасьці ды ўбогасьці. Паказальна, што менавіта на другую палову XVI — пачатак XVII стст. прыпадаюць спробы беларускіх магістратаў рэгуляваць колькасьць гэтак сацыяльнае групы. Пры гэтым мы бачым адназначна негатыўнае стаўленьне магістратаў да жабрацтва сярод працаздольнай часткі места. Так у 1621 годзе Магілёўскі магістрат выдаў адмысловую пастанову аб наглядае за жабракамі, што жывуць у шпітальных: «... и молодики, жонки, дети меские и иные, дорослые и недорослые, выростки и девки, не маючы в себе жадное хоробы а ни уломности... удались непотребне в убоство... и иные, сами будучи здоровы для встыду (!) не выходзячы з дому на месцо, сами детей своих здоровых, сиротами называючы, посылали пожить себе в том всем и слушное выжылвене а в браню ялмужных ошуканне чынят».

Бясспрэчна, што захоўваецца абавязковае даваньне міласьціны жабракам, выдаткаваньне грошаў на патрэбы «убогіх» зьмяшчаюць большасьць купецкіх тэстамантаў гэтай эпохі. Паняцьце аб паратунку душы давальніка праз жабрака захоўваецца і ў гэты час. Аднак сам па сабе факт паказальны — у сыстэме каштоўнасьцяў бюргера жабрацтва ня ёсць дабрачыннасьцю для здаровага чалавека. Цікава зазначыць, што ў скаргах пакрыўджаных мескіх дзрэнныя адносіны да іх параўноўваюцца з адносінамі да люмпнізаваных пластоў, да жабракоў: «сханіў як чалавека лэзнага... за горла, давіў, душыў». Такіх дакумэнтаў можна прывесці прорыву. а выскона напрошваецца сама сабою — бюргер з большай ахвотай адвешваў поўху «лэзнаму», чым залазіў у кішэню па міласьціну.

Такім чынам у XVI ст. у горадзе складваецца новая працоўная этыка, прынцыпова адрозная ад папярэдняй. Цікавы паказчык у зьвязку з гэтым — адносіны да п'янства. «Культура адрыўнаецца ад шляхецкай. Бясспрэчна, кепскі той гаспадар, каторы не частуе гасьцей да цёмнай ночы й не выпускае іх на золку, каб яны «ішлі за сьцены трымаючыся ды хістаючыся». Аднак гэтак піць можна толькі на сьвята ды ў гасьціх. Пабытовае п'янства выклікае агду. П'яніца — аб'ект зьдэкаў з

боку іншых сяброў супольнасьці, бо п'янства адвучае чалавека працаваць, робіць яго гультаём ды лотрам. Вельмі красамоўна пра гэта сьведчаць шматлікія «прызнаньні» — прысгі, што давалі гарадзкому магістрату схільня да чараў Бахуса мескіх. Гэтка дакумэнтны спатыхаюцца практычна ва ўсіх актывных кнігах беларускіх магістратаў. Так Хведар Біндас, кравец полацкі, прысягаў, што: «иж если бы я в карты играл, а бо ли мед и горелку пил... Теды вольно будет каждому, за тым моим добровольным признаком, за тые пополнение учинки до турмы осадить, а урад маю еще мене першый раз през цеклеров казати покарать пры ятке, а потом, естли бы се не направил и тые учинки выполнявати начал, теды вольно будет мене карбачами през цеклеров на камени публице покарать».

Адносіны да працы, як да каштоўнасьці, якой можна ганарыцца, мы бачым і ў купецкім асяродзьдзі. Высакародства шляхціца гронтавалася на яго паходжаньні. А купец часцей за ўсё мог супрацьставіць гэтаму толькі ўласную прадпрыемнасьць ды ашчаднасьць. Паказальны ў зьвязку з гэтым тэстамант памерлага ў 1702 годзе Малахія Гутаровіча Казакевіча, бурмістра магілёўскага, які набыў сваю «властность, почавшы процавати от своих лет малых и отважачуясь по дорогах, што набыл, а не от родича моего Андрея Казакевіча мне не зостало ничего суммы, сно за ласкаю Божьею и за благословением родичов и за Бозкою помощью и за старанием моим и за працою застало, теды моего набытку, от Бога даного да шафунку».

Як бачым, купец ня лічыць сваю справу грахоўнай. Ягоны прыбытак і посьпех «от Бога даны». Купец служыць гораду, ягоная праца карысная й заслугоўвае павягі. Воць асноўны лейтматыў запісаў у купецкіх тэстамантах канца XVI — XVII стст. Клапоцачыся аб выратаваньні сваёй душы, яны між тым упэўненыя, што іх занятак карысны й неабходны. Бо «усе разам цягнем цяжар розных цжжаксыцяў у паслугаванні гораду, то хочам... шукаць і атрымоўваць прыбытак ад свайго гандлю».

Ведама, што эканамічнай мэтаю сярэднявечнага грамадства было стварэньне неабходнага,

а імкненьне атрымоўваць для сябе большае — гэта грэх гардыні. Купец жа прагне атрымоўваць прыбытак, ён рэалізуе тавар не па тым кошце, за які набыў, і таму мусіць выклікаць падазронасьць і недавер.

Праца й грошы — воць што зьяўляецца неабходным з пункту гледжаньня купецтва ўмовамі для кіраваньня справамі ды дзяржэньня пашаны. «Усялякае кіраваньне надзейней за ўсё ўмацоўваецца ды падтрымоўваецца сілаю грошаў і калі іх ня стане, рэдка можна ўтрымацца на вышнім пашаны», — воць рацыя магілёўскага купецтва, гэтаксама як і купецтва іншых беларускіх гарадоў.

Аднак багацьце беларускага патрыцыяту яшчэ не азначала прызнаньне ягонай сацыяльнай значнасьці ў грамадстве. Нягледзячы на тое, што Статут 1529 г. разглядаў гарадзкое насельніцтва як саслоўнае ў дзяржаве, адсюль яшчэ не вынікала прызнаньне самакаштоўнасьці гарадзкой працы й гандлю, яны не разглядаліся як дабрачыннасьць. Як мы ўжо казалі, у саслоўна-гіерархічным грамадстве галоўным было паходжаньне ды высакароднасьць. На гандаль вышэйшыя станы глядзелі зь непрыхаванай пагардай. Паказальна, што шляхціцу забаранялася займацца гандлем пад пагрозай пазбаўленьня шляхецтва.

Сьцьвярджаючы сябе эканамічна, патрыцыят мусіў сьцьвердзіць неабходнасьць свайго існаваньня, сваю наканаваанасьць у сьвец, усяляк дамагацца зьмены адносінаў да свайго сацыяльнага статусу. У першую чаргу гэта тычыцца купецтва, бо каму як не яму рабіўся закід «Прологов» аб «мздоимце, и резюимце, сребролюбцы и грабителе», чатырох колаў калысьніцы, вознікам якой ёсць сам сатана.

Першае, што неабходна было зрабіць, гэта зьмяніць традыцыйнае стаўленьне царквы. Канфлікт паміж царквой (як і касьцёлам) з аднаго боку і мескімі з другога, сьпеў ад пачатку XVI ст. XVI ст. — час узьлёту Беларускага духу і час ня меншай духовай разьбіччанасьці й дэзарганізацыі царкоўных інстытутаў Вялікага княства.

Распаўсюджаньне першадрукаў Ф.Скарыны, дзейнасьць якога была скіраваная перш-наперш на задавальненьне інтарэсаў гарадскога

тлумачу наконт «Северо-Западно-ного края» і т. д. Малы зноў пытаецца: «А Максім усё роўна любіў Беларусь і хацеў, каб яна была?» Памаўчаўшы крыху, дадае: «І я таксама: памёр бы, а ад Беларусі не адмоўіся...» Далей да дому мы ішлі моўчкі. Я не знайшла словаў — шукала, але не змагла знайсці — што адказаць. Гэта было ў яго 6 гадоў.

Нехта можа заўважыць: ат, малы й дурны, яшчэ пераменіцца! Але я ня згодная. Дзесяці на 80-90% чалавек складаецца як асоба менавіта ў раннім узросце, як кажуць — з малаком маці ў сябе ўбірае і яе думкі, перакананні. Таму я шчаслівая маці й адно хацела б: здароўя ім, добрых жонак прыдбаць і больш мець сяброў-аднадумцаў, зь якімі яны, цяпер 5-10 гадовыя, я спадзяюся, пабудуюць сапраўдную Беларусь.

Таму мне й хочацца, каб кожная беларуская сям'я была ўзорам маральнасці й духоўнасці. А калі ўжо ўсталяецца нейкі БЕЛАРУСКІ ЛАД, то хай і «Млосцы» друкуюцца ў якім-небудзь часопісе на пэўных аматараў.

Я спадзяюся, што Вы мяне зразумелі. Але мы застаемся вольныя ў нашым выбары. Сыну я сказала, што прыйшоў новы нумар «НН», але растлумачыла прыблізна, чаму не хаду, каб цяпер ён яго чытаў. Мы крыху паспрачаліся, але я яго пераканала.

Алена Гомель

Найшаноўная рэдакцыя!

Незвычайная паводка цяперашняе вясны, відаць, — божны знак для Беларусі, бо зайшла яна нават у маю майстэрню мастака — храм творчасці. Другі тыдзень не працую, сушу творчыя «лапці», лежачы на

канаве (адзінае сухое месца ў храме). Сушу лапці ды чытаю беларускую прэсу. Дарэчы прыйшоў чарговы нумар «Нашай Нівы» зь Вільні, з гэтак дарэчы надрукаванымі «Млосцямі» Адама Глэбуса. Адрасу скажу — як стары эстэт ды прыхільнік усялякае дасканаласці, Глэбуса не люблю (нават стараюся не чытаць нахабніка), але ж паводка, «неабітаемы востраў — канапа», будзеш ратавацца й Глэбусам.

Прачытаў такі. Стыхійнае безтэа ці што іншае, але прайшло, праглынуў усе яго «Млосцы». «ЛІМ» чамусьці не прыйшоў (мо гэта знак перадыбарчае прэзідэнцкае валтузыні?). У кіёсках сярод «Советских Белоруссий», «Віцьбічаў» ды «Правд» усіх гатункаў (якіх нават у патопах не чытаю) знайшоў чарговую «Свабоду» дзе, як знак паводкі (не, няпроста яна для Беларусі) зноў Глэбус і з чым бы вы думалі? — з «Накідам» ні многа ні мала — прозвядэнцкае праграмы...

Залёг на канапу, скінуў прамокляны чобаты — млосці дык млосці, думаю. І дзіва — нахабнік гэты Глэбус, але ж разумны, «ідры яго» (як мама пакойная казала). Падумалася — зачысленыя мы людзі, беларусы, аніякае фантазіі — Кебіч, Кебіч, Пазыняк, Пазыняк... Як гаворыцца «Ум за розум заехаў...» За трыма хвоямі лесу ня бачым. Глэбус (хто б мог падумаць!) Глэбус і... дзяржаўны парадак! Глэбус і... прозвядэнт. Думаец, жарты...

Прызнацца, у сябе ў майстэрні, на патопавай з усіх бакоў канапе я не знайшоў ніводнага аргумента супраць Глэбуса-прэзідэнта. Хай будзе суха ў майстэрні — было найпершае жаданне. Глэбус высушыць — вырашыў я.

Алесь Прускі Віцебск

бюргерства, давала гэтаму бюргерству самую магучую зброю супраць усіх апанэнтаў — Біблію. На наш погляд, сьцьвярдзэнне А.Каўкі аб тым, што выдавецкая дзейнасць Скарыны была скіраваная да ўсіх сацыяльных станаў беларускага грамадства, не вытрымлівае крытыкі. Выраз «люд посполитый простый», нягледзячы на шматзначнасць яго ўжывання, у першаю чаргу выкарыстоўваўся ў дачыненні да гараджанаў. Так Іпаці Пацей пісаў: «Люд посполитый, простый, ремесный, который, покинувши ремесло свое (дратву, ножницы, и шило) а прилаживши себе вранд пастырский, письмом Божим шармуют, ницуют, выворачают и на свое блюзерские и фальшивые потвары оборочают».

Маральнае здароўе царквы, гэтаксама як і касцёлу, патрабавала паліпэзныя. Так ужо Віленскі Сабор 1506 году адзначаў факты сіманіі ды шматлікую катэгорыю юрлівых святароў, якія «наложылі мезаюць». Лепш за ўсё нутранае становіцца ў царкве характарызуе пасланьне Канстантынопальскаму патрыярху Іераміі ад 7 верасня 1593 года... «яко в нас мнящиеся быти светители сущи же поистине сквернители: иночествоваши обещавшеся и с женами невозбранно живущие... обретяся яко епископы похитевши себе архи-мандритства и игуменства и введше в монастырь соплеменников своих и урядников мирских... имения все церковные источиша и иночества и израдница, коней же и лагетлей и псов в монастырь введоша и дабы от рода в род по племени подавственно в монастырях начальствовали...»

Ня менш прыкладаў можна было б прывесці з жыцця каталіцкага святарства. Наезды на кліштары, адбіванне жонак у сваіх прыхаджанаў, гульня ў косткі, п'янства, садамія, узброеныя бойкі паміж нахамі — вось выклікі малонак таго часу.

Дзейнасць клеру, якая прыходзіла ў супярэчнасць з Хрыстовымі Запавесцямі, марнатраўства й расцягванне царкоўнае маёмасці выклікалі шок у бюргерства, звывала лічыць кожны шлэг. Гэта не магло не паклікаць да жыцця рэфармацыю. Калі аб ейным «клясычным» узоры ў нас сёе-тое напісана, дык аб яе праваслаўным варыянце — амаль нічога.

Як ведама, з другой паловы XVI ст. пачынаецца барацьба месцічаў за права патранату. Горад імкнецца паставіць пад свой кантроль царкву, прывесці яе ў суаднасць з уласнымі патрабамі. Менавіта гэта і паклікала да жыцця такую цікавую зьяву нашае ды ўкраінскае гісторыі як праваслаўныя брацтвы. На мой погляд, аднолькава неадэкватна разглядаць гэтыя інстытуты як «інструмент барацьбы з каталіцкай рэакцыяй» ці як «асяродкі закасыцяналага кансерватыўнага праваслаўя».

На самай справе брацтвы закладаліся зь ініцыятывы месцічаў, у першую чаргу купецтва, і не выклікалі захаплення сярод праваслаўнай іерархіі. Ды й адкуль было ўзяцца захапленню, калі брацтвы дамагаліся патранату над гарадскімі царквамі, пры дапамозе золата здабывалі ад Канстантынопальскага патрыярха права стаўрапііі. Можна прывесці масу сведчаньняў, як, прыкладам, Магілёўскія месцічны літаральна баям высаджвалі святароў-«дзедіч» з царкваў, дамагаючыся кантролю над прыходамі. Так пад патранатам Магілёўскага брацтва ўжо на пачатку XVII ст. апынулася большасць царкваў.

«Епископ в доходы церковные устроиватися не мает» — вось галоўная эканамічная перамога брацтва. Святары ў царквах прызначаліся сябрамі прыходу, дзеля кантролю над царкоўнай маёмасцю абіраліся два шафары, якія трымалі ў руках усе прыбыткі. Святар ня меў права распараджацца царкоўнай маёмасцю, больш таго — ён граў ролю звычайнага службоўца, якому месцічы выплочвалі імі ж вызначаны фіксаваны заробак. Бюргеры на сваё жаданне абіралі сабе святароў і япіскап не павінен быў адмаўляць у пасвячэнні абраных імі. Азінае, што ён мог, — назіраць за тым, каб яны былі «годнымі» і в пісьме Божым учыннымі.

Кожны зь святароў мусіў прсыгацца сваім прыхаджанам у тым, што: «... а па корчмах и складах для напитков ходити и николи в них, оком нужное потребе духовнае бывати, картами, костками и никакими легкими забавами богумерскими и от них саноми нашему священническому непристойными забавлятися не маем, иж многие люди, звлаца

Да пытання рэформы беларускай літаратурнай мовы

Сяргей Шупа

Тэзісы лекцыі, што была прачытаная ў Віленскім Унівэрсытэце 5 красавіка 1994 году

Гэты тэкст уяўляе сабою ўводзіны ў праект уталічнага эскпэрымэнту ў галіне сацыялінгвістыкі, мэта якога — стварэнне й рэалізацыя новага варыянту беларускай літаратурнай мовы.

На першы погляд, пастаноўка такой моты ў дачыненні да літаратурнай мовы эўрапейскага народу, які мае дзяржаўны статус і багаты корпус тэкстаў, можа падацца неабгрунтаванай, аднак унікальнасць сацыялінгвістычнай, культурнай і палітычнай сытуацыі на Беларусі цалкам яе апраўдвае.

Сёньняшнюю нарматыўную літаратурную мову, народжаную рэфармай правапісу 1933 г., максымальна набліжаную з расейскай мовай, можна параўнаць з панявечаным hominulus'ам, які за 60 гадоў так і ня здолеў вылезці з рэторыі. Яе афіцыйны карыстальнікі — служкі ідэалогіі, савецкай адукацыі й культуры, у тым ліку й большасць літаратараў — як правіла не ўжывалі яе ў побыце, а тая частка інтэлігенцыі, якой мы абавязаныя культурнымі дасягненнямі, звычайна знаходзілася ў больш або менш выяўленай палітычнай, культурнай і, што вельмі йстотна, моўнай апазыцыі ў дачыненні да пануючай «нормы». Запраграмаваная таталітарнымі кадэфікатарамі на адміраньне, савецкая беларуская літаратурная мова сёння не гатовая да выканання функцыяў дзяржаўнай мовы незалежнай Беларусі. Яе агонія была паскораная ўварваньнем у інфарматыўную прастору Беларусі альтэрнатыўных варыянтаў літаратурнай мовы, якія ў агульных рысах абпіраюцца на т.зв. «заходнюю норму», зададзёную ў 1918 годзе граматыкай Тарашкевіча.

Усё гэта прымусіла нават найбольш кансерватыўных моўных заканадаўцаў згадзіцца на разгляд пытання аб «рэформе правапісу». Аднак вынесеныя на абмеркаванне канкрэтныя прапановы адпаведнай камісіі даюць падставы меркаваць, што аўтары рэформы шукаюць тактычнага кампрамісу паміж «савецкай» і «заходняй» нормамаі, па сутнасці захоўваючы агульную стратэгію першай і робячы нязначныя саступкі ў бок другой. Ужо сёння відаць, што падобная рэформа не задаволіць ні тых, дзеля чых гумораў яна зводзіцца да нязначных касмэтычных маніпуляцыяў, ні тых, хто ініцыяваў саму неабходнасць рэформы.

У гэтай сытуацыі рэальным выйсьцем можа й павінен быць пазытыўны альтэрнатыўны праект літаратурнай мовы, які мог бы максымальна задаволіць пажаданыя ініцыятару рэформы — рэальныя носьбітаў мовы, здольных мысьліць катэгорыямі заўтрашняга дня.

Неабходнай умоваю канкрэтных пачынаньняў ў гэтай галіне мусіць быць канцэптуальная распрацоўка агульнай моўнай стратэгіі, што дыктуецца новымі сацыяльна-палітычнымі умовамі і ўнутранай тыпалогіяй беларускай мовы.

Улічваючы дамінуючы ўплыў на лінгвістычную сытуацыю на Беларусі вонкавых фактараў, падмуркам моўнай стратэгіі павінна стаць адмова ад зьнешняй арыентацыі, палітыка рацыянальнага пурызму, які прадугледжаў бы прыярэтэт дыферэнцыйных элементаў на ўсіх структурных узроўнях мовы.

Культурная пераёмнасць новага варыянту забяспечваецца апорай на багату традыцыю «заходняй нормы», што ўлучае ў сябе сярод іншага творчасць клясыкаў беларускай літаратуры — Я.Купалы, Я.Коласа, М.Гарэцкага, М.Багдановіча... Пры гэтым пільнаму разгляду падлягаюць усе спрэчныя пытанні ды відавочныя недахопы граматыкі Тарашкевіча — як выяўленыя, так і новыя, што ўзнікаюць у практыцы карыстання «заходняй нормай» у некаторых сучасных выданнях.

Асноўнымі прынцыпамі пры выбары канкрэтных рашэньняў павінны быць 1) адпаведнасць агульнай моўнай стратэгіі і канцэптуальнай устаноўцы, 2) лінгвістычная карэкцыйнасць і мэтазгоднасць і 3) суаднясенне з традыцыяй. Удакладненне нормы па сутнасці ахоплівае ўсе структурныя ўзроўні літаратурнай мовы.

Шырока дыскутаваныя артаграфічныя праблемы (напісанне мяккага знаку ў асымільтаўных спалучэннях зычных, скарачэнне злучніка «і» у «й» на аналогіі з парай «у» — «ў», напісанне запызчаньняў «з Захаду» ды некаторыя іншыя), складаюць комплекс графіка-фанэтычных праблемаў, ад вырашэння якіх будзе залежаць графічны вобраз беларускай мовы, яе зьнешняя «пазнавальнасць». Сярод іншых праблемаў графікі (лэс «і», мэтазгоднасць ужывання «і», «з» ды інш.) варта адзначыць неабходнасць узаконення «лацінкі» як дапаможнага алфавіту.

Магчыма, падчас «напаўнення» рэформы дзядзёцка прыбегнуць да «ўнутраных» запызчаньняў — рэгіяналізмаў, архаізмаў і нэалогізмаў. Побач са звычайным «палігонам» для навацыяў — лексычнай сыстэмай мовы, могуць быць прадыянаваныя спробы рэканструкцыі некаторых страчных граматычных формаў, ужываньне парнага ліку пры складанні некаторых слоў, плоскавамперэфэктна ў пэўных сынтаксічных канструкцыях, а таксама граматычных «архаізмаў», якія былі адмененыя рэфармай 1933 году.

Больш строгай кадэфікацыі мусяць падлягаць функцыянальныя фразалогія й сынтаксіс, якія найчасцей падпадаюць вонкавым нівеляцыйным уплывам.

У суадносінах новага варыянту літаратурнай мовы з дыялектамі наўрад ці ўзнікнуць паважныя зьмены — дыстанцыя, якая захоўваецца між імі сёння, істотна ня зьменіцца, хоць і магчымы «геаграфічны зрух» базы літаратурнай мовы. Разам з гэтым неабходна перагледзець статус перыферыйных моўных сыстэм — мяшаных і гібрыдных «трасянак». З увагі на адсутнасць кантраснай якаснай мяжы паміж беларускімі дыялектамі й беларускім варыянтам расейскай мовы ў ягонай прастамоўнай форме, апошні мэтазгодна было б лічыць перыферыйнай гаворкай беларускай мовы.

Рэалізацыя праекту новай літаратурнай мовы на Беларусі нават у самым радыкальным варыянце наўрад ці сутыкнецца з дадатковымі цяжкасцямі ў параўнанні з правадзьмінем прапанаванай мінімалісцкай рэформы, у выніку якой так ці інакш дзядзёцка пераўдаваць слоўнікі й школьныя падручнікі. Самая жалівая й адначасна самая цудоўная асаблівасць сытуацыі ў тым, што значнай колькасці насельніцтва беларускай літаратурнай мовы трэба не перавучацца, а вучыць яе практычна з нуля.

Абазначанае тут ў агульных рысах ўтопія новай беларускай літаратурнай мовы пры сёньняшніх беларускіх рэаліях — прадырэмства цалкам магчымае. Падобны праект магла б распрацаваць альтэрнатыўная камісія з кампэтэнтных і аўтарытэтных мованаўцаў, літаратараў і журналістаў — рэальных носьбітаў мовы як з Беларусі, так і з краінаў дыспары.

з народа шляхецкага, ні для чого іншаго, толькі безчынствам і непрыстойным житем поповским, звлацша невместностью некоторых соблазнившихся, от веры нашею греческое отпали и до неверных сект и чужих паствиск отбегли... с церкви келихов, крестов, риз, книг и иных речей иных, в церкви будучих без ведомости шафоров церковных, кром потребы служебных, выносить, позычати, заставляти а не продавати не маем и мочи не будем».

Усе гэтыя захады месцічаў выклікалі шалёнае супрацьдзеянне і абурэнне з боку іерархаў праваслаўнае царквы Беларусі ды Украіны. Скаргі на брацтвы да караля сыпаліся з усіх бакоў ад тых, хто (згодна зь лёгкай некаторых «герардотаў») мусіў у першых шэрагах іх бараніць. Брацтвы пачынаюць нават уводзіць «навіну» (!) у царкоўнай абраднасці. Так святарства Віленскага брацтва абвінавачвалася перад Кіеўскім мітрапалітам за ўвядзэнне новых абрадаў пры даваньні шлюбу й г.д.

Паказальна непрыязнае стаўленне да Магілёўскага брацтва Святога Спаса з боку аўтара Баркулабаўскага летапісу «Року 1594... настало якоесь брацтво от Святого Спаса: по месту ходили, новые церемоние чинили не водлуг уставу святых отец, на ослати по колку рок ездили: згорела церковь Святого Спаса жеребя волк заев; дитя, которое сидело вместо Христа, то ослепло». Такім чынам, для святара-летапісца братчыкі — грэшнікі, блюз'еры, якія за ўвядзэнне «навіны» пакараныя Богам.

На мой погляд, ёсць усе падставы лічыць чыннасць брацтваў сваёсаблівай праваслаўнай рэфармацыяй. Увядзэнне «навіны» ў абраднасці, рэнсансовыя спробы тлумачэння Святога Пісьма, поўная падкантрольнасць і падпарадкаванасць клеру прыходу (прынцып «таннай царквы») — калі гэта не праваслаўны варыянт рэформы, то што гэта? Брацтвы, дзякуючы канцэнтрацыі ў сваіх руках значных сумаў грошай, адтрымвалі ў пэўным сэнсе яшчэ й ролю сваёсаблівых фінансавых кантор-карпарацыяў.

Цікава, што менавіта ў канцы XVI — XVII стст. пачынае сьцьвярджацца, што нямала

святых і пакутнікаў паходзіла з купцоў, мытнікаў ды жаўнераў. Адсюль — уплыў на асяроддзе гарадскога праваслаўнага сьвятарства. Калі раней лівярства з'яўлялася найбольш агіднай і ганебнай справай для хрысьціянна (лівярцы ня мелі права быць прадстаўленымі ў маг'страце), то ў другой палове XVI ст. шмат хто з маг'лёўскіх папоў, як паказалі даследаваньні В.Мялешкі, даваў грошы ў ліхву сваім прыхаджанам пад даволі высокі працэнт.

Той час пазначаны памкненнямі гарадскога патрыцыяту сьцьвердзіць сваю роўнасць з пануючым станам дзяржавы: гэта відаць у атрыманні шляхецтва празь зьмешаныя шлюбы і ў раскошы, якая пачынае характарызаваць побыт багатых бюргераў. Адна за другой паўстаюць камяніцы, аздобленыя ляпнінай, фрэскамі, карцінамі, вытанчаным посудам ды ўпрыгожаннямі.

Ня меней важным сацыяльным індыхатарам у сярэднявеччы з'яўлялася адзёненне. Кінуўшы позірк на чалавека, можна было адразу сказаць, да якога стану ён належыць. Адзёныне заможных беларускіх месцічаў у XVI — XVII стст. нічым не адрознівалася ад адзёння магнатаў ды шляхты. Нягледзячы на шматлікія забароны соймаў (1613, 1620, 1665) купецтва ды цэхавае верхавіна працягвала супернічаць у галіне моды з шляхтай.

Больш таго, у гэты час купецтва пачынае займацца ўласнай «гербатырчасцю». У актывых дакумэнтах магілёўскага магістрату другой паловы XVI ст. спатыкаем найбольш раньняе звесткі аб гербавых пячатках-сыгнахтах магілёўскіх месцічаў (!), якія не былі наблітаваныя. Тое ж самае імі рабілася й пазней, у XVII ст.

Беларускае бюргерства... Здавалася, нішто ня спыніць дынамізм ягонага развіцця... Творцы беларускай элітарнай культуры XVII ст., мэцэнаты, друкары, маляры, дойдліды... Крыжавы «Патоп» фізычна знішчыў большыню гэтага страту беларускага этнасу, а Паўночная вайна пазбавіла ўсялякай надзеі на адраджэнне былой велічы і славы старых маг'дэбурскіх цэнтраў. На «Новым часе» беларускага этнасу была пастаўлена крывавае кропка...

Уладзімер Лобач

На рацэ, што знікае ў лесе,
На беразе, што крочыць да нябёс,
У царкве, што стаяла дзесьці, —
Людзі бачылі лёс.

У ложках — сярод поту й каханьня,
На ўкрыжаванні вайсковых дарог,
У шэпце ганебных прызнанняў —
Бачыў людзей Бог.

Мо назвай на тытуле кнігі
Мо танцам, дзе скача вар'ят,
Мо проста драўляным крыжам...
Убачу сябе я.

Мая перавага —
У грудзёх кінжал,
Пякельная самага,
Адвечны жаль.
Мая перавага —
Для большасці сьмецце,
Забытая сага,
Атрутны вецер.
Мая перавага
Памрэ без астатку,
Як хопіць адвагі
На перавагу астатнім.
Мая перавага —
Да Бога паважнае слова,
Песьня зямлі,
Мая перавага
— мова.

Зь нізкі «Поўня»

I

На шляху, што вядзе...
Маю адзіную боязь —
Назад азірнуцца.

II

На шляху, што вядзе...
Маю адзіны спалох —
Зноў сустрэць чалавека,
Якога ўжо абагнаў.

VI

На шляху, што вядзе...
Не сьмяяўся ніколі,
Як ніколі й ня плакаў.

VII

На шляху, што вядзе...
У мяне спадарожнік адзіны —
Абыякавы цень.

VIII

На шляху, што вядзе...
Не хацеў бы ніколі
Зьведаць, чым скончыцца ён.

Дзень мусіць быць белы,
А чорнаю — ноч,
Г'янючым — віно,
А ваар — толькі сьмелы.

Ды толькі бываюць чорныя дні,
Ды толькі бываюць белыя ночы.
Віно не п'яніць,
А ўсе ваары
ў далоні хаваюць вочы...
мокрыя вочы.

Бурштын,
пераліты праменьнямі сонца
ў вясёлую вадкасьць,
Празрыстае золата,
што адцуралася пыхі й заганаў,
Вясновы настрой,
што дае беспадстаўную радасьць.
I пах акрыялай зямлі,
і гукі далёкіх арганаў — зьліліся.

Малюнак Дзяніса Раманюка

Аблокі,
што леглі дрыготкаю пенай
на дзіва,
маленькія мячкі неба,
яны асалоду схавалі,
Ячменнае зерне, яго таямнічая сіла,
і песьні народу майго,
што з пагоркаў гучалі,
— п'янілі.

Каханьне,
што робіць вясной перасохлымі
вусны,
і мудрасьць, і мужнасць
дзялоў, сьвятароў, ваароў.
I сьведка таго,
што яшчэ ўсё жывуць беларусы,
любімы напітак сялянскіх багоў —
о, ты, Бласлаўленае Піва!

ІМІТАЦЫЯ

Працяг са старонкі 1

У самай глыбіні, там, куды ніколі не трапіла сонечнае святло й цяпло, ля самага дна цяжка пульсавалі бубны. Тут вада была афарбаваная ў цёмнафіялетава, амаль чорны колер. Праз гэтую гелепадобную масу з цяжкасьцю прарываліся да паверхні вялікія сінія пухіры гукаў бас-гітары. Яны сутыкаліся паміж сабою альбо разьліталіся ў розныя бакі, альбо паглыналі адзін аднога й, пераліваючыся сваёй ненадзейнай абалонкай на ўсе адценьні сьняга колеру, уздымаліся да паверхні, дзе выбухалі тысячама пырскаў.

Бліжэй да паверхні фіялет сьвятлеў, пакуль зусім не пераходзіў у тоўсты зялёны слой вады, напоўнены нізкімі акруглымі гукімі трамбонаў. Далей вада сьвятлела й пералівалася ў лёгкія рухомыя хвалі гітары, якія пачыналі зіхаць, час ад часу выкідаючы ў паветра незвычайную колькасць срэбных, залатых і плацінавых пярсьцёнкаў.

Хвалі набягалі адна на адну, пеніліся, і на паверхні ўзбівалася нейкае падабенства жоўтае цукровае ваты — гэта саяваў саксафон. Але часам вата шарэла, пачынала брыняць вільгацьцю, у паветры адчувалася магутная напруга. Вось гэта ўжо ня вата, але цяжкія чорныя хмары, якія лужым ветрам пачыналі ганяцца над паверхняй у шалёных скоках, сутыкацца разам — паветра скалалася магутнымі

перунамі, і ў асьляпляльным сьвятле бліскавіцы ўсе ноты гублялі свае фарбы, на імгненне сьвет ператвараўся ў чорна-белы здымак.

Потым шторм сьціхаў. На моры йшоў дробны псыхадэлічны зыб. І калі ўжо яго цяжка было пераносіць, калі сьвядомасьць пачынала неадольна жадаць выбуху эмоцыяў, у гэты момант з самага дна на паверхню прабіваліся магутныя струмяні гейзэраў усіх адценьняў чырвонага колеру — уступалі разам усе трубы. Іх пранізьлівы гук зь неўтаймаванай сілай прарываў тоўшчу вады й працінаў набрынялае вільгацьцю паветра тысячама фантанаў. Губляліся межы фарбаў, мора скалалася й ператваралася ў суцэльную каламутную масу цёмнага, амаль чорнага колеру.

Каб крыху пагасіць жарыць і зноў вярнуць гукавы сьвет да колеравай гармоніі, зь неба пачынаў крапаць белы й чысты як пачатак усяго дождж — гэта граў раяля. Спачатку музыка была нясьмелай драбніцай, але з кожнай хвіляй яна сталела, струмяні мацнелі, набывалі энэргію, і вось ужо суцэльная залава перамагала магутнага чорнага монстра, прымушала яго схават свае іклы, забіцца глыбака пад валу, утаймаваць сваё буйства. Надвор'е становіцца ціхім і цёплым, мора — спакойным. Вада зноў расфарбоўваецца на ўсе колеры спектру

й іх незвычайна адценьні. Бераг зноў нізкі й пяшчаны, аб які лапчатца жоўтыя хвалі.

Заля даведзеная да шалу. Яна адгукаецца на малейшыя зьмены яго настрою, на малейшыя рухі ягонай рукі. Надыходзіць час апошняй кампазыцыі.

Як заўсёды — гэта ягоны ўлюбёны рок-н-рол. Пачынаецца ён даўгім марудным уступам на раялі. Але паступова рытм становіцца ўсё больш і больш жорсткім, гук мацнее, павялічваецца хуткасць. Але й гэта далёка не канец песьні.

— Be quick! — крычыць ён у мікрафон, і яго пальцы пачынаюць з дакладнай рэзкасьцю, як цывік у дошцы, пазначаць кожную ноту. Разагрэтыя музыкі ва ўнісон яму адбіваюць кожны гук. Але заля яшчэ перакочваецца інфантальнымі хвалямі. Гэта яго не задавальняе, ён адчувае дыскамфорт.

— Hurry up! — зноў крычыць ён. Цяпер падзейнічала. Са сцэны суцэльным фронтам наступае шквал гукаў, заля сьпявае разам зь ім. І вось, калі здаецца, што ўжо далей немагчыма трымаць такі шалёны рытм, такі імпульс: «That'll do» — загалвае ён і ўсё імгненна сьціхае. У самы гэты момант ён убывае ў клявішы апошні акорд. Усё.

Паветра скаланаецца ад магутнага рову. Ён дапівае апошні глыток свайго катэйлю й кланяецца са сьмехам:

— Thanks! Many thanks! — крычыць ён шчаслівым голасам і знікае за кулісамі, ведзены пад руку ахоўнікам...

Калі за музыкам зачыніліся дзьверы, рэжысэр сьчакаў хвіліну, а потым прафэсійным рухам убраў на пульце шум залі, нахіліў да сябе мікрафон на гнуткім мэталевым шлянту й стомлена вымавіў, глядзячы праз тоўстае шкло ўглыбіню студыі:

— Роні, сёньня ўжо позна, выключай сьвятло. Да заўтра.

Затым ён адкаціўся на сваім рухомым крэсьле да лядоўні, узяў адтуль бляшанку піва й пацягнуў на сябе колца. Бляшанка клацнула, выплонуўшы ў паветра крыху халоднай белай пены.

Адчыніліся дзьверы, і ў студыю зайшоў прад'юсэр. Рэжысэр павярнуўся ў ягоны бок:

— Ён нічога не заўважыў?

— Не, — азваўся той. — Сядзіць, дае інтэрвію. Зноў пра тое, што зрок — гэта максимум пяць працэнтаў кантакту чалавек са зьнешнім сьветам.

«I'm pretty sure about it» — бяззлюбна перадражніў ён сьлевака.

**НА СТАНЦЫІ
КОЙДАНАВА**

Адам Глёбус — тая зьява ў беларускай літаратуры, што ня мае ані выразных папярэднікаў, ані — пакуль што — адпаведнага кантэксту, шэрагу. Прозу гэтага аўтара можна не любіць, але ігнараваць не атрымліваецца. Не паспела крытыка разгледзець Глёбусавы парадоксызм папярэдніх гадоў, а новы раман у навалах «Койданаўцы» ўжо руйнуе ўяўленне пра аўтара, што за апошнія гады цвёрда ўсталявалася сярод чытачоў-пурытанаў. Маўляў, Глёбус — цынік, амаральны чалавек, ня мае нічога святаго, для яго не існуюць аўтарытэты й гэтак далей...

Койданава — мястэчка, у якім прайшло маленства аўтара. Наогул празаікі ХХ ст. ня вельмі любяць успамінаць пра першыя гады свайго жыцця, сваякоў ды бацькоў, а калі ўжо робяць гэта, то ў лепшым выпадку з саркастычнай насмешкай. Бацькі — цывік у мазгу дзіцёнка, альбо нешчаслівае дзяцінства — вось звычайная школа для празаіка. Адам Глёбус, відаць, у гэтай школе не вучыўся, інакш бы гэты шчыры ў выбары слоў і мэтафар пісьменьнік не ўспамінаў з такой цеплынёю сваіх землякоў, сваякоў, зрэшты самое маленства. Не рабіў бы высылкаў (я не назваў бы іх марнымі) паказаць чытачу заштатны гаралок «Му-

Адам Глёбус. *Койданаўцы. Раман у навалах.* — Менск: Мастацкая літаратура, 1994. 312 с.

хасранск» як энэргетычны цэнтар Беларусі, генэратар, што выдае астатняму сьвету дзеячоў культуры й майстроў кар'ерызму (паэт Шушкевіч, кандыдат у члены Палітбюро Шавура, граф Альто). Аднак гэтыя вынікі не зьяўляюцца самамэтай унутранага жыцця мястэчка, а так — пачочны прадукт, на які можна было б не зьявртаць увагі.

«Койданаўцы» — гэта хутчэй раман-насталгія па самадастатковым месцачковым ладзе, па тым, чаго нельга забыць, але й аднавіць немагчыма. Па дзяцінстве, сябрах, людзях, што назаўсёды зьмянілі прапіску.

Кожны раманіст, вядома, калі ён яшчэ ў сваім розуме, шукае матывацыю ці проста апраўданьне сваёй жарсьці да пераводу паперы. Гэтую праблему Адам Глёбус вырашаў проста: «Сьніцца Койданава, бо я там нарадзіўся і, дасьць Бог, памру на той зямлі, у якую закапалі мой пуп». Зрэшты, ён распавядае пра Койданава толькі таму, што яму гэтага хочацца. «Ну давай я табе раскажу...». Такі падыход, які воцат ад мяса, адбівае ад пісаньня смурод дылактычнасьці. Як чытача такі падыход мяне палкам задавальняе.

Андранік

«МЫ И ВРЕМЯ»

Рукапісы гараць. Я не люблю самаўпэўненых гісторыкаў, якія выводзяць мінуўшчыну з выпадковых і маргінальных крыніц. Уяўляецца сабе нашых напчадкаў, якія вывучаюць гісторыю Беларусі канца ХХ ст. паводле публікацыяў газэты «Мы и время». Не? Ну, а я такой магчымасьці не адмаўляю. Можна стацца й так, што адзіным дакумэнтам нашай эпохі, які пройдзе праз стагодзьдзі, будзе якісь сьвязьлівы дзёньнік сяміклясьніцы Пухавіцкай сярэдняй школы №1?

Ад такіх парадоксаў не застрахаваныя гісторыкі ўсіх часоў і народаў. Таму самаўпэўненых я не люблю.

Паспрабуйце сёньня растлумачыць свайму дзіцяці, напрыклад, хто такі акцябронек. На пальцах не атрымаецца. Трэба будзе дастаць з шафы запалены фотаальбом, папукаць фотку, дзе вы засьнятыя ў школьнай форме, якая ўжо стала атавізмам, здаецца. Дастаньце, паглядзіце на свой акуратны «паўбок» і зорачку з выявай Валодзі Ульянава на лацкане пінжачка. Распавядаюць пра «акцябрацкія зорачкі», калі яшчэ памятаеце, што гэта такое. Альбо пра тое, як вас прыймалі ў піянеры, пра тых ж піянерскія лягеры, пра мілітарызую гультыю «Зарніца», якая дастаўляла вам радасьці ня менш, чым лёды «Пламбір» за дзевятнаццаць капеек. А няўжо ня памятаеце, як зьбіралі-разбіралі аўтамаат Калашнікава? Ды не камплексуйце! Што было, тое было. Што вырасла — тое й вырасла! А яшчэ лепш — напішыце пра ўсё гэта аповесьць і паспрабуйце выдаць яе ў выдавецтве «Юнацтва». Мастак аформіць ваш тэкст творамі Аляксандра Ролчанкі. Вось пачынецца — кніга праз колькі гадоў

Вінцэсь Мудроў. *Гісторыя аднаго значыства. Аповяданьні, аповесьць.* — Менск, 1993. 95 с.

дасьць магчымасьць зарабіць некаторым гісторыкам на хлеб з маслам.

Спакуса разглядаць кнігу В.Мудрова ў такім ракурсе ў мяне, вядома, была. Аднак аўтар злолеў выйсьці далёка за межы жанру «бабцін куфэрак», напісаўшы не гісторыка-этнаграфічны нарыс, у якім сёньняшнія саракагадовыя цёткі спрабуюць улезьці ў спадніцы сваёй маладосьці. Тут кропка адліку іншая. Гэта ня столькі творы, што ганьбуюць савецкую рэчаіснасьць ці нагадваюць чытачу пра рамантычныя 60-ыя, колькі тэксты, напісаныя ў ня надта распрацаваным савецкай беларускай літаратурнай жанры «авантурная проза». Адзіным папулярна-затарам гэтага жанру ў савецкія часы быў лідар сёньняшніх літаратурных сьпісаў папулярнасьці — Уладзімер Караткевіч, што перакрываў на беларускі кашыль творы клясыка ангельскага дэтэктыву А.Конан Дойла.

Мудроў ня піша «дзюдзікі», хоць ягоныя героі часам і ўваходзяць у канфлікт з законам, але робяць яны гэта зусім выпадкова, пад уплывам абставінаў. Зрэшты, усе сюжэты гэтай кнігі трымаюцца на «гульні лёсу». Ішлі дзясучаткі, раптам дзясучы рублёў знайшлі. Пасхаў хлопец у Талін у маракходку паступаць разам з сябрам, а той, як высветлілася — клептаман. І пайшло-паехала. Ну як тут не прыгадаць «Сатырыкон» ці «12 крэслаў» з «Залатым цялём», дзе героі скачуць ад абставінаў. Адзінае, што трымае гэтую кнігу на адлегласьці ад вышэй згаданых твораў — яе немагчыма расьцягаць на цытаты.

Андранік

72 ПЕСЬНІ З НОТАМІ

Магчыма, з гэтага ўсё й пачалося. З культываваньня думкі пра раліктавасьць ды прымітывізм фальклёру сфармаваліся асаблівыя адносіны да паэзіі ўвогуле — як да дэкаратыўнага, сувэнірнага мастацтва, і да самой мовы, якая выклікае пачуцьці сораму й пагарды. Магчыма, усё тут і зьменіцца толькі тады, калі фальклёр на Беларусі зноў пачнуць чытаць як літаратурны тэкст і сьпяваць дзеля асалоды, а ня толькі каб зьездзіць у Аўстралію.

Земовіт Фэдэцкі прапануе якраз такія адносіны да беларускай песні, разглядаючы яе як паэтычную пэрліну, услу-

Ziemowit Fedeci. *Цёплыя вечары ды халодныя ранкі... czyli co śpiewano w Feliksowie.* — Warszawa: Biało-ruskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, 1992.

хоўваючыся ў слова, у выраз. Напрыклад, у выраз «ціхая вада». Некалі гэтую фразу са збораў З.Фэдэцкага «пазычыў» для свае паэмы К.І.Галчынскі. «Беларуская вада часам сьмяецца, часам нешта шэпча, а часам маўчыць. Гэта таксама гук», — успамінае З.Фэдэцкі. «У цяжкія часы ваіны я жыў некалькі гадоў у Фэліксаве, у сям'і майго сябра Уладзімера Мальца. Я працаваў зь ім у полі, памагаў будаваць новую хату, хадзіў на вячоркі, на вясельлі, на талокі, на хрысьціны й на хаўтуры, дужаўся з хлопцамі на ігрышчах, ганцаваў з паненкамі на вечарынах — а потым запісаў у сшытак фэліксавыя песні... Я імкнуўся намаляваць музычны

партрэт аднае вёскі, паказаць свае-аблічную «сьпёўную бібліятэку», з каторай штгодзень карысталіся жыхары Фэліксавы... Гэта кніга — для людзей і для мяне самога. Я хачу верыць, што чорнае трупяклё здэка перастане ўрэшце нішчыць жывое цела беларускае мовы і што новае пакаленьне зачне больш чым раней цікавіцца песнямі свае бацькаўшчыны. І можа пойдзе на пошукі слаўнага сяла Фэліксавы. Вось кірунак — Лілчына, каля Жалудка.»

Другая палова кнігі — тое самае, толькі «польскімі літарамі» і з прадмоваў ужо па-польску: «No, właśnie — «polskimi literami». Nasi białoruscy bracia nie zapomnieli i nie zapominają o wielowiekowej więzi łączącej ich z Polską i z Polakami. A ty, czy odpłacamy im tą samą monetą? Jaki procent naszych maturzystów wie, że białoruski był domowym językiem Jagiellonów, że Statuty Wielkiego Księstwa Litewskiego, edykty polskich królów i setki innych dokumentów zostały napisane i ogłoszone w Wilnie właśnie w tym języku?»

**ЭНЦЫКЛЯПЭДЫЯ
ЭВАЛЮЦЫІ**

Беларусам варта весьці размовы на пазытывісцкія тэмы. Тады яны маюць посьпех — Энцыкляпэдыя археалёгіі й нумізматыкі сьведчыць пра гэта. Эмпірычныя навуковыя дасьняы ахопліваюць і грамадства, і прыроду, уводзячы ва ўнівэрсальны прынцып ідэі эвалюцыі. А слова «Рэвалюцыя» ў такой энцыкляпэдыі можна спаткаць толькі ў двукосьсі — нэалітычная «рэвалюцыя».

Там, дзе размова вядзецца пра факты, спрацоўвае прынцып Энцыкляпэдыі. Гэта той рэдкі выпадак, калі ў гістарычнай навуцы можна скарыстаць экспэрымэнт. Яго эквівалент у вызначэньні эталёну, які потым прыкладаецца да розных артэфактаў. Да духовага жыцця мы маем іншыя крытэрыі, мэтафізыка пачынаецца па-за археалёгіяй, па-за Энцыкляпэдыяй. Такім чынам, пазытывізм у гэтай энцыкляпэдыі ўспрыняты як мэтад, але не абавязкова як мэтадалёгія.

Варта зрабіць некаторыя, можа й ня самыя істотныя, заўвагі. Гэта «моўныя несупадзэньні» — назвы, да прыкладу, расейскамоўны выданьняў («Очерки по археологии Белоруссии», «Нумизматика и сфрагистика» і г. д.) падаюцца ў перакладзе па-беларуску. Калі ўжо ў двукосьсі, дык назва мусіць ісьці ў арыгінале. Тым больш, гэта тычыцца кірылічнай графікі. Часам дапускаецца выкарыстаньне не беларускай «гістарычнай мовы»: кароль

АРХІТЭКТУРНАЯ ДРАМА

Архітэктурная археалёгія — самы нацыянальны жанар гістарычнай навуцы на Беларусі. Яна ўзнаўляе, далумвае, выдумляе на падставе мізэрных рэштак любую гісторыю. З мэтафізыка зьніклых местаў, кляштараў, замкаў ішчыльна зьнітаваная ўся Беларуска Ідэя.

Галоўная мэта гэтага выданьня — праз мэмарыялізацыю асобы І.Хозерава (1889 — 1947) надаць яшчэ большую трываласьць гэтай традыцыі. Тэкст, падлазены ў арыгінале (па-расейску), увабраны ў шаты беларушчыны. Па-беларуску зробленыя прадмова, камэнтары да ілюстрацыяў. У запале аўтар прадмовы А.Трусаў робіць выснову, што вынікі вывучэньня Хозеравым Полацка сьведчылі аб «... існаваньні самастойнай полацкай школы і яе моцным уплыве на смаленскае дойдзіцтва». Сам жа Хозераў робіць іншую выснову: «Сопоставление характерных черт и особенностей зодчества Полоцкого и Смоленского княжеств делает совершенно очевидным то, что в сложении их архитектурных форм лежали совершенно различные пути художественного воздействия», — і паўтарае гэта неаднаразова. Зрэшты, кніга зьмяшчае такі грунтоўны й дакладны матэрыял па смаленскай спадчыне, што любы абазнаны

Czy miłośnicy poezji zdają sobie sprawę, że Mickiewicz przeniósł swoje «Lilie» do «Ballad i romansów» wprost z białoruskiej pieśni gminnej? Czy melomani orientują się choćby w przybliżeniu, że cały «Śpiewnik domowy» Moniuszki wyrasta z przebogatego białoruskiego podglebia muzycznego? A co wiemy o smutnej, niekiedy wręcz tragicznej historii Białorusi choćby tylko ostatniego stulecia? Jakże niewiele.»

Цікавы ўзор беларускай прапаганды ў Польшчы. Падобна, што там гэта прагучыць і больш адрасна, і больш пераканаўча, чым на самой Беларусі. Гэтак у замесным сьведзе фармаецца ці то хобі, ці то нават цэлая рэлігія — беларушчына. «Я і сам буду заглядаваць у свой зборнік, услухоўвацца ў словы і ноты, каб яшчэ раз убачыць Беларусь, каторую я пакахаў з маленства, — піша З.Фэдэцкі, — гэтую цудоўную старонку, сумную й вясельную, што зьяе, грае й пье быццам яе нехта гукамі апыркаў.»

Н.Н.

Археалёгія й нумізматыка Беларусі: Энцыкляпэдыя. — Менск: Беларускае Энцыкляпэдыя, 1993. — 702 с.: іл.

Жыгімонт называецца таксама Зыгмунтам... Некаторыя канцэпцыі й фармулёўкі могуць быць спрэчныя, але гэта аўтарскія погляды.

Важна тое, што Энцыкляпэдыя археалёгіі абыйшла без асобнага артыкула «Археалёгія», гэта значыць, без кампактнага й цэльнага: 1) вызначэньне навукі, 2) яе прадметы, 3) мэтадаў. У той жа час прысутнічае разгорнутае вызначэньне нумізматыкі.

Таму прапануем свой артыкул у археалёгічную энцыкляпэдыю:

Археалёгія — навука, якая вывучае мінулае на падставе матэрыяльных рэштак дзейнасьці чалавека. А дасьледуе старажытнейшыя пэрыяды, пра якія адсутнічаюць пісьмовыя крыніцы, ды дапамагае вырашаць праблемы тых пэрыядаў, дзе адчуваецца недахоп пісьмовых крыніцаў. Рэчавыя крыніцы — усё тое, што зьяўляецца вынікам працоўнай дзейнасьці чалавека. Мэтады А.: стратэграфічны — адзін зь істотных мэтадаў арх. дасьледаваньняў; параўнальны — пры клясыфікацыі ды датаваньні; тыпалёгічны (фармальна-тыпалёгічны) — важнейшы ўласна арх. мэтад датаваньня; статыстычны — пры клясыфікацыі; паняцьце Арх. культуры (мэтад Арх. картаграфаваньня).

Алег Дзярновіч

Хозеров И. *Белорусское и смоленское зодчество XI-XII вв.* Прадмова А.Трусава. — Менск: Навука й тэхніка, 1994. 150 с.

ў беларускай архітэктурцы чытач можа зрабіць і свае высновы.

Яскрава выяўлены арыенталізм Хозерава, мэта якога давесці агульнамаалазіійскія карані праваслаўнае культуры, заўважны ледзь не на кожнай старонцы. Пры чым капаў ён так глыбака, што крыжападобныя пілёны полацкае Сафіі выводзіў аж ад III тыс. да н. э. з Ура, што ў Мэсапатаміі, а пры згадках пра клеймы на цэгле не забыўся й пра Эгіпэт.

У той жа час адметнасьцю полацкае архітэктурцы Хозераў лічыў яе «армянскасьць», якую ўтледжваў нават у — вельмі вузкіх бакавых нэфах. Настойлівыя спасылкі на Каўказ, Малую Азію становяцца больш зразумелыя, калі зьявруць увагу на пазыцыю аўтара адносна ВКЛ ды Рэчы Паспалітае. Гэты пэрыяд гісторыі Беларусі ён вызначае, як «польская акупацыя». У гэтым ёсьць багата такіх тэндэнцыйных заўваг, кшталтам «назву бажніцы палякі маглі пераблытаць», «літоўскі дойдлід Марцін Зюндэ» ды г. д.

У сваім негатыўным стаўленьні да гісторыі ВКЛ І.Хозераў зусім шчыры. Прыгадаўшы ў адмоўным сьвятле многія

Працяг на старонцы 6

Праця са старонкі 5

рамонты й даробкі помнікаў таго часу, ён усё ж вымушаны пацвердзіць, што найбольшыя страты Смаленскай, да прыкладу, архітэктуры былі нанесеныя ў часы гаспадарання расейскіх губэрнатару Аша й Хмяльніцкага.

Што ж, пішучы сваю працу ў Менску ў 1946 г., І.Хозераў мог «перагібаць» на

ўсходні бок сьведма. Ён не памыляўся ў галоўным: вывучаючы беларускую архітэктуру, ён не адрываў ад яе спадчыну ўсходніх тэрыторыяў, што не ўвайшлі ў склад БССР. Руплівы дасьледнік, арыенталіст паводле перакананьняў, ён стаяў, між тым, ля вытокаў школы нацыянальнае археалёгіі Беларусі, задаўшы ёй тон мэтафізычнае драмы.

Сьтывэн Бэ.

ДЭМАКРАТЫЯ Ў ЗАПАВОЛЕНІМ ДЗЕЯЊНІ

Гэты француз — вялікі гумарыст. «Французы доўгімі пакручастымі шляхамі зноў прыйшлі да таго абрысу рэжыму ўлады, які англічане пачалі ствараць у XIII стагодзьдзі, а завяршылі ў 1689 годзе — на сто гадоў раней ад Вялікай французскай рэвалюцыі». Так іранізаваць над уласным выбарчым і канстытуцыйным ладам можа толькі Прэзыдэнт Інстытуту дэмакратыі, для якога гэтая дэмакратыя — ужо даўно звыклы прадмет дасьледаваньня. Таму ён можа сьцьвердзіць: «Грамадзянс павінны зразумець, што выбары не зьяўляюцца нейкім аптыманем, што мае на мэце з большай ці меншай дакладнасьцю высветліць меркаваньні выбаршчыкаў або адрозныя кірункі грамадзкае думкі. Разыходжаньні чалавечых меркаваньняў ня ведаюць межаў». Выбары здараюцца, дадамо ад сябе, каб сфармаваць органы ўлады.

Кніжка робіць магчымаю іронію над беларускай палітычнай пэрспэктывай. Зыходныя пазыцыі наступныя:

1. *Мажарытарны парадак выбараў у адзін тур прыводзіць да палірызацыі правых і левых сілаў — гэта амаль імгненна ператвараецца ў двухпартыйнасьць. Перамагчы ў выбарчай акрузе можна зь перавагаю нават у адзін голас. У выніку краінай кіруе моцны і стабільны ўрад. Такім чынам, невыпадкова краіны, дзе дэмакратыя функцыянуе лепш за ўсё, скарыстаюцца гэты парадак выбараў.*

2. *Прапарцыйныя выбары расьсейваюць галасы электарату. Апынуўшыся перад*

Лардэйрэ Гі. Канстытуцыі й сыстэмы выбараў: што кажа гістарычны вопыт. — Менск: Фонд Сораса-Беларусь, 1994. 38 с.

веерам альтэрнатываў, грамадзян галасуе за партыю, якая здаецца яму найбольш блізкай. Такім чынам, кожная сацыяльная групоўка можа стварыць уласную партыю й разлічваць пры гэтым на пэўныя посьпехі. Першай краінай, якая прыняла стагодзьдзе таму закон аб прапарцыйнай сыстэме, была Бэльгія. У выніку ўтварыліся «лігвістычныя» партыі й абвастрыліся супярэчнасьці паміж флямандцамі й валёнамі.

Парлямэнцкая большасьць на Беларусі патрабуе мажарытарнай сыстэмы — пад лэзунгам «Ніякіх зьменаў!» У выніку — «Стабільнасьць», якая азначае для Беларусі далейшую стагнацыю.

Апазыцыя, каб прарваць манатоннасьць дыктатарскага рэжыму й падштурхнуць працэсы тварэньня шматпартыйнага жыцьця на Беларусі, імкнецца прыўнесці ў Выбарчы закон элемэнты прапарцыйнай сыстэмы. У дзесяцігадовай пэрспэктыве гэта хавае ў сабе пагрозу беларускаму дзяржаўнаму ўнітарызму.

Беларусь — перакулены сьвет. І самае цікавае — няма ніводнага бяскрыўднага выйсця.

Але найбольшы гумар у тым, што нас хваляюць падобныя праблемы ў часы дыктатуры... Гэты француз — вялікі жартаўнік.

А.Дзярновіч

КНІГА СЁННЯШНЯГА ДНЯ

Гэтая праца не магла зьявіцца ні раней, ні пазьней, а толькі ў цяперашні час, калі пад напорам зьнешніх абставінаў і нахабных адраджэнцаў беларусы змушаны мяняць свае жыцьцёвыя стэрэатыпы. Наш люд падобных зьменаў ня любіць, таму звыкла ўпіраецца.

Ідэя незалежнасьці як найвышэйшай каштоўнасьці народу ўваходзіць у сьведамасьць нашых гісторыкаў з такой жа цяжкасьцю, як і ў менш дасьведчаных слаёў грамадства. Адно са сьведчаньняў таму — гэтая праца, напісаная маладым чалавекам.

Каштоўнасьць кнігі бачыцца не ў яе навуковай вартасьці, а ў дакладнасьці адлюстраваньня сёньняшняга стану гістарычнай навукі ў пераходны пэрыяд ад калёні да незалежнасьці. Замена калёніальнага мысленьня на незалежніцкае — справа няпростая й патрабуе часу. За гэты час, бывае, узнікаюць «прамежкавыя» формы ўсьведамленьня ўласнага гістарычнага лёсу, дастаткова пачварныя, кароткажывучыя, але тым ня менш, рэальныя. Гэтая праца выразна адлюстроўвае адну з такіх формаў — яна «эрэз свайго часу».

Беларускі патрыятызм яе аўтара сп. В.Насевіча выяўляецца ў своеасаблівай аўтарскай трактоўцы. Гісторык зьдзіўляецца «жыцьцёвай сіле народу», які вытрымаў усе нягоды й захаваў «свой непаўторны нацыянальны характар», а цяпер «упершыню атрымаў сваю дзяржаву». У той жа час В.Насевічу ўласцівае імкненьне «не пакрыўдзіць суседзяў». «Літоўцы глядзяць на нас з крыўдай» — гэта за тое, што Вялікае княства Літоўскае на Беларусі пачалі называць беларускай дзяржавай. Мы «пакрыўдзім нашых украінскіх суседзяў», калі назавем мову дакумэнтаў 15-17 стст. старабеларускай. Урэшце, у вачах дасьледчыка «спробы абвясціць Вялікае княства Літоўскае «беларускай дзяржавай» выглядаюць абразьлівымі для... беларусаў. Маўляў, «што ж гэта за народ, які некалькі стагодзьдзяў меў уласную дзяржаву, а калі страціў яе — за няпоўныя два стагодзьдзі ледзь ня цалкам згубіў самасьведамасьць, пачуцьцё нацыянальнай годнасьці?» Цікавы паварот, дакладней, заглыблены комплекс нацыянальнае непаўнавартасьці.

Трохі ненатуральна выглядае ўспрыманьне дасьледчыкам беларускага народу як нейкага пастаральна-рахманнага этнічнага ўтварэньня. Гэты народ, у адрозьненне ад іншых, «шукаў выратаваньня не ў скарыньні, ці нават зьнішчэньні суседзяў, а ў братнім саюзе з імі».

А як жа быць зь лёсам яцьвягаў і іншых балцкіх плямёнаў, якія трапілі ў зону беларускай каліянізацыі? Той жа В.Насевіч даводзіць: «Пасьля ўтварэньня Вялікага княства Літоўскага славянская каліянізацыя берагоў Віліі яшчэ больш узмоцніцца і прывядзе да амаль поўнай беларусізацыі Віленскага краю ў 19 ст.». Калі яшчэ ўгадаць крываваю барачку з Масковіяй, упарты супраціў паліянізацыі, то атрымаецца, што не такі ўжо выключна рахмань народ — беларусы, звычайны, які, як і ўсе астатнія, змагаецца за месца пад сонцам.

Навуковая значнасьць працы В.Насевіча крыецца ў папулярызацыі малавядомай шырокаму чытачу палітычнай гісторыі ВКЛ на раннім этапе йснаваньня дзяржавы. Калі пакінуць збоку фактаграфічную частку працы — вельмі аб'ёмную й багатую (зь ёй можна разьбірацца бясконца), а зьвярнуцца да канцэптуальнай, то адразу ўзьнікаюць цяжкасьці, найперш зь яе выяўленьнем сярод інфармацыйнага тэксту.

У кнізе няма канцэпцыі, якую можна было б назваць пасьлядоўнай або цэласнай. Дакладней будзе казаць аб шэрагу меркаваньняў і думак аўтара, часта няўзгодненых і ўзаемасупярэчлівых. Уся канцэпцыя (калі можна тут скарыстаць гэты назоў) грунтуецца на апэраваньні двума паняццямі: «Літоўская дзяржава» і «Вялікае княства Літоўскае». Але найперш высвятляецца пытаньне аб гістарычнай Літве — што гэта такое й дзе яно размяшчалася. Тут у В.Насевіча няма разыходжаньня з афіцыйнай літоўскай вэрсіяй. У 13 ст. «Літва ўяўляе сабой адзін са шматлікіх балцкіх народаў, побач зь яцьвягамі, прусамі, жамойтамі, куршамі, земгаламі, селамі і латгаламі». «Тэрмін «Літва» ужываўся ў розных сэнсах: як этнічная назва, назва тэрыторыі, што падпарадкоўвалася непасрэдна літоўскай дынастыі, як агульная назва

Насевіч В. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. — Мн.: Палымя, 1993. — 160 с.: іл.

плямёнаў і княстваў, якія прызнавалі сюзерэнітэт гэтай дынастыі».

Тэрыторыяй летапіснай Літвы, якая падраздзялася на княствы: Упіту, Дзяволтву, Нальшаны і, магчыма, іншыя, — дасьледнік лічыць арэал распаўсюджаньня археалёгічнай культуры ўсходнелітоўскіх курганоў з цэнтрам у раёне Кернава, Вільні, Трокаў. У першай палове 13 ст. тут выдзяляецца асоба Міндоўга, які падпарадкаваў сабе частку Літвы.

Пасьля мангольскага нашэсьця аслабленай Русі пагражаюць літоўцы. Сумежныя зь Літвой рускія землі стараліся жыць у згодзе зь небясьпечным суседам: бесьперашкодна прапуськалі праз свае межы літоўскія ваенныя атрады, а калі зьсаў мясцовы княскі род, то запрашалі да сябе літоўскіх кунігасаў (стар. 36). Такім чынам і Міндоўг усталяваўся ў Наваградку — «ён валодаў Літвой і Ноўгарадчынай адначасова і са згоды мясцовага насельніцтва». Але гэта яшчэ не было пачаткам ВКЛ. У другой палове 13 ст. ідзе працэс стварэньня Літоўскай дзяржавы (ня блытаць з ВКЛ — Г.М.). Для Ноўгарадзкай зямлі наступіў рашучы момант — трэба выбіраць канчаткова, з кім ёй быць — зь Літвой, ці Вальнінню. «Наступны ход надзей паказвае, што насельніцтва Ноўгарадчыны пацвердзіла свой ранейшы выбар на карысьць паўночнага суседа».

Далей у В.Насевіча ўсё пайшло гладка. Зьвяртаю ўвагу чытача на ключавую фразу: «Замцаваньне панямонскіх гарадоў у складзе Літоўскай дзяржавы (выдзелена мной — Г.М.) азначала пачатак непарыўнага сымбіёзу, у якім адзін бок ня мог абыйсьціся без другога». «З гэтай часу набывае сэнс назва «Вялікае княства Літоўскае і Рускае», якая ўвойдзе ва ўжытак празь некалькі дзесяцігодзьдзяў у часы Гедыміна (магчыма, ужо пры Віцено)».

Вось мы й дабраліся да сутнаснага погляду гісторыка В.Насевіча на праблему ўтварэньня ВКЛ. Ён лічыць, што ў другой палове 13 ст. існавала «Літоўская дзяржава» і да яе былі далучаныя панямонскія рускія гарады. Аднак з працы В.Насевіча нічога нельга даведацца ні пра «Літоўскую дзяржаву», ні пра тое, што дасьледчык разумее пад гэтым выразам. Бо далей аўтар у той жа працы сьцьверджае, што пазьней у 14 ст. «Сама Літва якраз знаходзіцца на панярэднім вітку эвалюцыйнай сьпіралі — на стадыі ўтварэньня цэнтралізаванай раньнеклясавай дзяржавы». Узнікае заканамернае пытаньне: «Як сп. В.Насевіч бачыць дэфініцыю тэрміна «дзяржава»? Мяркуючы па ўсім, яна моцна разыходзіцца з прынятай у навуцы. Інакш у працы не зьявілася б непісьменнае з пункту гледжаньня тэорыі дзяржавы тлумачэньне сутнасьці ВКЛ: «Літва бясспрэчна дамінавала ў палітычным сэнсе, і гэтак жа бясспрэчным было дамінаваньне Русі ў культурнай сфэры. Літва дала новай дзяржаве пануючую дынастыю й значную частку пазьнейшага шляхецкага саслоўя. Русь дала структуру ізавага дзяржаўнага й адміністрацыйнага апарату, законы, дзяржаўную мову». З працытаванага тэзісу вынікае не палітычнае дамінаваньне Літвы, а нешта зусім іншае, менавіта, што Вялікае княства Літоўскае было ўсходнеславянскай дзяржавай з удзелам балцкага элемэнту. Запрашэньне пануючай дынастыі збоку лічыцца ў навуцы клясычным выпадкам дзяржаваўтварэньня.

Усё ж імкненьне «не пакрыўдзіць суседзяў» наўрад ці можна лічыць імператывам гістарычнага дасьледаваньня. Шкада таксама, што сп. Насевіч пры выданьні працы палічыў за лепшае абыйсьціся без навуковай рэцэнзіі. Верагодна, у адваротным выпадку менш было б у тэксьце яўных супярэчнасьцяў і палёт думкі дасьледчыка атрымаў бы неабходны кантроль. М'яне, прызнацца, шчыра ўразіла своеасаблівым спалучэньнем прыгажосьці й фантазіянасьці выснова В.Насевіча, што калі часам сёньняшня беларускія сяляне называюць сябе рускімі, то тут «адбіваецца не атаясамліваньне сябе зь вялікарусамі, а спадчына старажытных часоў, Русі Яраслава Мудрага і Усяслава Чарадзея».

Мушу на заканчэньне сьцьвердзіць, што яшчэ не аднойчы даведзецца вяртацца й зьвяртацца да працы В.Насевіча, каб удакладніць паходжаньне якога-небудзь князя (генэалёгічныя табліцы зьмешчаны ў канцы кнігі), згадаць патрэбны факт з палітычнай гісторыі 14 — 15 стст. Аднак першаснае ўражаньне аб ёй застаецца нязьменным — гэта кніга сёньняшняга дня.

Грак Мастойкі

Здымак Алены Адмчык

Constanta Юркі Віцьбіча

Юрка Васілеўскі

З усяе творчае біяграфіі Юркі Віцьбіча адно пэрыяд ягонае літаратурнае фармацыі выдаецца загадкавым і нават парадасальным. У тых 30-х гадох, калі ўжо ўсе без выключэння несавецкія ("папутніцкія") літаратурныя плыні й групы ў БССР былі вынішчаныя, бадай, адзін Віцьбіч адкрыта практыкаваў нацдэмаўскія мэтады ў літаратуры. Збэшчанаму артадаксальнай крытыкай і сацыяльна-чужому з паходжання (сын святара) Віцьбічу нейкім чынам удалося перажыць ня толькі большыню тайных і аўных літаратурных апазыцыянараў, але й адпарты тагачаснага ледаў.

Зь сённяшняга гледзішча асоба Віцьбіча ўяўляецца эталёнам выжывальнасці беларускага нацыяналістычнага (нацдэмаўскага) тыпу ў падсавецкай Беларусі наогул. Ані разу не пакаўчыўся ў адказ на абвінавачванні й не злімаўшыся супрацоўніцтвам з большавізмам, Віцьбіч у сталінскай эпосе захаваў чысты нацдэмаўскі вобраз. Натуральна, зусім ня скласці даніны тагачаснаму ладу Віцьбіч ня мог. Мус эпохі спанукнуў творцу напісаць шэраг канфармісцкіх нарысаў па гісторыі беларускіх фабрык і рэвалюцыйнага руху. У некаторых з іх аўтару собіла замаляваць нікчэмную тэматыку мудрагелістай формай, і ў гэтым прычына іхнае сучаснае чытальнасці. Наўрад ці, аднак, падобнае хісткае прыкрыццё савецкай тэматыкай увозіла ў зман літаратурных наглядчыкаў БССР.

Дзеля разгадкі выжывальнасці Віцьбіча — фартуна гэта ці прадумана лёгка паводзінаў? — не стае адпаведнае дакументальна-фактаграфічнае базы. Не дапамагае ў вырашэнні праблемы і перачытанне ранніх твораў пісьменніка, бо разгадка вымагае перадусім рэканструкцыі яго біяграфіі гэтага пэрыяду.

Дагэтуль у архіўных нетрах чакаюць даследчыкаў дакументы Віцьбіча. Два ягоныя лісты мне ўдалося знайсці ў фондзе «літаратурнага знішчальніка» Лукаша Бэндэ. У гэтым невялічкім эпісталярый ад-

білася многае — мінімізаваная форма канфармізму (альбо — змаганьня й выжывальнасці) і творчы абсяг Віцьбіча, сутнаснае ў натуре аўтара й яе эпахальная карозія.

Адрасат першага ліста Л.Бэндэ працаваў тады загадчыкам сэкстара літаратуры й мастацтва Дзяржвыдавцтва БССР і быў адным з галоўных правадыроў «літаратурна-крытычнага фронту» ў рэспубліцы. Назва ягонага крытыка-бібліяграфічнага зборніка «Зрываць маскі з клясавых ворагаў» (Менск, 1934) дакладна характарызуе творчае амплуа аўтара. Рэпутацыяй і пасадай адрасата можа быць вытлумачаны й зразуметы канфармісцкі тон згаданага ліста. Падкрэсленнем «нячужанай чуласці» ва ўзаемінах, наўмыснай канструкцыяй ліста ў форме падрабязнага літліяну, сацыялізацыяй свайго творчага мэталу ды ўрэшце авансаваннем асабістага ўдзелу ў барацьбе з нацдэмамі Віцьбіч меў на ўвазе, праўдападобна, адно — запэўніць літаратурна-выдавчкі й крытычны афіцёр БССР у сваёй адданасці й надзейнасці. Відавочна, аднак, што Віцьбіч не пераадолеў уласнае сутнаснае — ліст перанасычаны нацдэмаўскім мысленнем, несавецкімі гістарычнымі імператывамі й абцяжараны ўжо засуджанай у БССР выштукаванай моўнай формай. У гэтым выглядзе ліст становіцца хутчэй адмоўным матэрыялам на аўтара.

Адрасаваны дырэктару выдавецтва М.Браўковічу, другі ліст адлюстроўвае поўны прыватны Віцьбічавае інтрыгі з Бэндэ. Ад канфармізму Віцьбіч перайшоў на пазыцыю пасыўнай, але годнай абароны. І ўсё ж, мабыць, усведамленне няроўнасці слаўу й канфіліцы і патэнцыяльнае небяспекі адбыліся ў лесе дамашніх распачы. Увогуле выказванне сваіх жаляў было неўласцівае для Віцьбіча, але гэты пэрыяд жыцця для яго быў асабліва распачны. Зусім нядаўна, працуючы ў Маскве на хімічным заводзе, Віцьбіч перанес цяжкае атручэнне падчас аварыі. У стане фізычнае дэпрэсіі ён вярнуўся з Масквы ў родны

Вяліж, але наўрад ці супакойна было яму ў доме бацькі-святара ў часох паўсюднага выкаранення рэлігіі. У гэтых умовах канфармісцкая сьцежка ў хай сабе савецкую, але ўсё ж беларускую літаратуру магла здавацца панацэяй ад беспрацоўя, матэрыяльнае нэндзы, ад фізычнае разьбітасці, нерэалізаванае прагі творчасці й неўтаймаванага нацыянальнага пацуды. У стане нутранага раздарожжа асабліва лёгка незалежна для сабе саступіць з канфармісцкай дарогі ў поле здрады. Можна, аднак, сьцьвердзіць, што не блаславіўшы Віцьбіча пашукаць «прыгожага ў клясава-варожым», бескампрамісны Бэндэ спрычыніўся да захавання маральнае й ідэйнае цноты пісьменніка.

Хоць і ня з боку Бэндэ, але неўзабаве Віцьбіч пацярпеў напад 6 лютага 1934 году А.Александровіч, М.Клімковіч і М.Лынькоў у газэце «ЛіМ» выступілі з артыкулам «Нашы абвінавачванні Ю.Віцьбічу». Тыя ж аўтары абрынуліся на Віцьбіча ў кнізе «Пісьменнікі БССР аб рэформе правапісу беларускай мовы» (Менск, 1934). Член ЦК КПБ(б) і паэт А.Александровіч угледзеў у творчых Віцьбіча «клерыкалізм», «шыяхека-нацыяналістычную сутнасць» і «смурад сярэднявечных палацаў». Старшыня аргкамітэту СР БССР М.Клімковіч і жыдоўскі савецкі паэт Ізя Харык накінулі Віцьбічу сымбіёз «беларускага нацыяналізму з сыянізмам». У гэтым годзе літаратурнае асяроддзе рэспублікі пацярпела моцныя ўдары рэпрэсіўнае машыны, але ў адносінах да Віцьбіча нібы адбыўся нейкі збой. Віцьбіч нават творча актыўнаўваўся. Пэўна ж атмасфера гамавала ягоны поступ, але ўскосна й не брутальным спосабам. Віцьбіч і надалей ня збочыў з свайго ранейшага творчага кірунку. Паказальна, што карныя органы тым часам прыбралі двух згаданых Віцьбічавых абвінаўцаў.

Разуменне Віцьбіча можа быць паглыбленае з дапамогай экстрапаляцыі на ягоную асобу творчых прынцыпаў «Узвышша». Выглядае на тое, што нафта разнастайная й

дынамічная асоба Віцьбіча цалкам укладзецца ў зададзеныя гэтакімі прынцыпамі сыстэму каардынатаў. З гэтага пункту погляду Віцьбіч — безумоўны кансэрватар.

Інакш трактуе Віцьбіча беларуская савецкая школа літаратуразнаўства. Яна падае зольшыага адмоўны вобраз пісьменніка. Прыкладам, Адам Мальдзіс у II-м томе слоўніка «Беларусія пісьменнікі» назваў ягоныя творы «ускладнёнымі», «вычварнымі» й «экзальтаванымі», а ідэйныя пазыцыі самога аўтара «хісткімі» й «непаслядоўнымі». Цэнзура гэтаксама ціснула на А.Мальдзіса, але прынцыповым ёсць тое, што ў аснове падобных ацэнак ляжыць іншая сыстэма маральна-эстэтычных крытэрыяў. Пры жаданні гэтыя ацэнкі можна падмацаваць эпізодамі жыцця й творчасці Віцьбіча — перадусім фактамі экспэрымэнтатарства, пярэчэння самому сабе ды інш. У сувязі з гэтым дарчы згадаць, што ў 30-х гадох нават таленавіты ды ў глыбіні свайго пацуды няскорны расейскім большавізмам сэгмент беларускай літаратуры амаль заўжды незадаволенна й раздражнёна рэагаваў на Віцьбічавы наватарства й разнаволенасць. Творчая ізаляцыя Віцьбіча ў БССР можа быць яшчэ адной тэмай для развагаў, для разумення псыхалёгіі беларускага літаратурнага працэсу наагул. Вяртаючыся да беларускага савецкага літаратуразнаўства ды вытворных ад яго сучасных адгалінаванняў, варты падкрэсліць іхнае зацятае адмаўленне Віцьбічавых тыпу выжывальнасці, ягонае права на абарону й зман ворага. Згаданае літаратуразнаўства ў гэтым сэнсе выступае спадкаемцам псыхалёгіі савецкае каланіяльнае дактрыны, якая любы адпор сабе ці супраціў (нават дзеля ўратавання ўласнага жыцця) атаямалівае з амаральнасцю й злчынствам.

Аднойчы ў прыватнай размове Леанід Прокша прыгадаў свае прыпадковыя спатканні канца 30-ых гадоў з Ю.Віцьбічам у рэдакцыі газэты «Віцебскі рабочы». У памяці Л.Прокшы замацавалася адчуванне нейкае грунтоўнае пэўнасці ад паставы Віцьбіча й дэталь — фэтравыя буркі на нагах пісьменніка. Гэты абутак, паводле Максіма Лужаніна, сьведчыў тады пра «прыналежнасць да высокіх ступеняў служ-

бовага становішча». Але прыкладам таго, што сытая канфармісцкая задаволенасць і напрыканцы 30-х не завалодала Віцьбічам, ёсць факт ягонага арышту органамі НКВД у студзені 1941 году за ўсталяванне помнага крыжу на магільным полі вяліскіх паўстанцаў. Нямаведама якім чынам Віцьбічу йзноў удалося мінуць кары і надалей працягваць кар'еру пісьменніка.

У часе вайны Віцьбіч раскрыўся радыкальным беларускім нацыяналістам і зацэпым ворагам большавізму. Летам 1944 г. пасля ўваходу савецкіх войскаў у Віцебск органы вайскавае разведкі затрымалі Віцьбіча. Л.Прокша дагэтуль здыўляецца, што Віцьбічу ўдалося «пусціць пылу ў вочы» чэкістам і атрымаць часовую адпустку. Вызваліўшыся, ён не запніўся ў горадзе і ўцеў на нямецкі бок лініі фронту. Яшчэ адзін парадокс і прыклад выжывальнасці!

Сучасная парадасальнасць Віцьбіча ў тым, што ладная колькасць сьведчавых беларусаў, чыя зтыка ўгрунтаваная на каланіяльным сіндроме прырытэтынасці агульначалавечага (звычайна — расейскага) над сваім нацыянальным, нязольна станоўча ўспрыняць усяго Віцьбіча цалкам, і асабліва ягоную формулу змаганьня. І толькі з пазыцыі беларускага нацыяналістычнага *ratio* ягоны досвед можа быць належным чынам ацэнены.

Выяўленне элементаў Віцьбічавае формулы змаганьня й выжывальнасці становіць нялёгкаю задачу. Больш проста ды актуальна сёння выснаваць і заакцэнтаваць сталую велічыню гэтай формулы — канстанту Віцьбіча. Пэўна яна сфармуляваная ў прадмове да эмігранцкай расейскамоўнай кніжкі «Мы дойдём» (New York, 1975). Напярэдадні сьмерці Юрка Віцьбіч пісаў:

«Ведь, фигурально говоря, применение, исходя из тактических соображений, того или иного оружия — то ли русского автомата или американского пулемета либо немецкой гранаты — является уже восторженным при сопоставлении с тем в чьих руках оно находится, а тем более с несомненным им в данном случае зарядом — белорусской национальной идеей».

Вяліж, Заход. вобл. 29/VIII-33 г.

Глыбокапаважаны тав. Бэндэ!

Ваша паведамленне адчуваецца, як нечуваная надзея толькі чуласць. Паколькі кніжка, як Вы пішаце, ідзе 10/IX у друкарню дык пэўна яна прайшла ўжо Галоўліт, і таму спадзяюся да 1 лістапада атрымаць (здаецца тут патрэбна заява ў бухгалтэрыю) наступныя 35%. Вялікая просьба паведаміць потым нахонт афармлення вокладкі, бо некаторыя мастакі часам тыны тыняць паміж пісьменнікам і чытачом, руйнуючы арганічную цэласць кнігі. Прыкладам, колішні ЛІМ зрабіў у маёй першай кнізе, нават не паведаміўшы памылковы акцэнт на ап. «Сьмерць Ірмы Лаймінг», а мастак падняў гэтую памылку ў квадрат. Магчыма канкрэтная назва «Ціхая Руба», замест ранейшых абстрактных, забяспечыць вокладку ад «істскіх» пошукаў з фарбамі звар'яцелага спэктару.

Некалькі цяжка пісаць загадзя нахонт таго, што маю даслаць, бо вельмі павялічыліся патрабаванні да самога сябе. Сёлетня пэўна нічога больш не дашло, акрамя апавяданняў для дзяцей «Юрась пад Перакопам», якое я тымдзі з два таму даслаў у Юндзетэктар на конкурс дзіцячай літаратуры. Калі толькі Юндзетэктар належыць да ЛІМу, прасіцьму Вас прагледзіць гэтае апавяданне. Здаецца, па сваёй мэтанакіраванасці яно заслугоўвае паасобнага выдання ў сэрыі «Бібліятэка школьніка» (накшталт Хв.Шынкера [...])

У 1934-м годзе спадзяюся даслаць 2 зборнікі і аповесць «Апошні маржарэт».

Зборнік апавяданняў. 10-12 др. арк., у які ўваходзяць:

1. «Раўняны з адной неведомай» — амаль што скончанае: з жыцця пралетароў Латвіі і асначоў Б.С.С.Р.

2. «Парадоксы інжынера Баліцкага» — назва ўмоўная, з жыцця тэхнічных работнікаў газавога заводу.

3. «Сон у Notre Dame». У межах гэтага невялікага апавядання [...] я хочу, шляхам ювэлірнай філіграннай працы, з дакладнай прыгонкай кожнага кампаненту закрануць агонію старай Эўропы; раницу, поўдзень і Notterdammung буржуазіі, які клясы. У сэці матар'ялу у апавяданні чатыры крыніцы: архітэктура, музыка, прыродазнаўства і гісторыя. [...]

4. «Песьня» — з вайскавай тэматыкі

5. «Паводка» — рэканструкцыя чалавечага матар'ялу у варунках сённяшняга мястэчка

6. «Грыміць Перакагрыж» — «Узвышша» №3, 1930. З жыцця ранейшых асначоў. Перапрацаванае суэром.

7. «Кватэра 34» — «Узвышша» №3. 1931. З жыцця рабочых мэталургічнага заводу. Значна перапрацаванае.

8. «Пазія» — «Польмя Рэвалюцыі» №3, 1932. Роля мастацкай літаратуры ў сацыялістычным будаўніцтве. Перапрацаванае.

Зборнік гістарычных твораў — 8-10 др. арк.

Ня ведаю наогул ці магчыма сёння выдаць гістарычныя творы паасобнай кніжкай. Гісторыя Беларусі на працягу значнага часу была тэй пекчай ад якой пачыналі самабытныя танцы рознакаляровыя «шыпышчынікі», але вось менавіта таму хочацца зрабіць грунтоўныя экскурсы у мінулае і, мабілізуючы усе свае магчымасці суэром, абваліць набарную крывёю і потам «быдла» гістарычную важкасць на голыя нацдэмаў. З дакладнасцю хэмічнага аналізу, з сумленнасцю геаграфічнай тэарэмы маю падкрэсьліць, што адзіны каштоўнасці «хлопаў», «сьмердаў», «чорных людзей» у так званы «залаты век» (які ў асьвятленьні нацдэмаў — «лімною і лавром пахне») — кайтун + кіла + вострабрамская богамаці. Гэта падастава ідэнтычна падаставе, зробленай, здаецца, Ласалем — калі мой вораг хаваецца за альгебру, я вывучаю яе і в'ю яго лягарытмамі і біномамі. У зборнік гэты ўключаю:

1. «Ян Непамуцэн» — апавяданне [...] У сьціслым выглядзе гісторыя Беларусі, пачынаючы ад апошняга падзелу Польшчы. Пэрсанажы — вецер, бярозы і статуя Непамуцэна. Знішчэнне апошняй сымбалізуе знішчэнне старай жабрацкай Беларусі.

2. «Арцыбіскуп і сьмерд» — аповесць — [...] «Узвышша». № 5. 1931. Закранута пасапалітае рушэнне гарадзкой і сялянскай бядноты ў Віцебску 1623 г. Асьвятляю сапраўдныя эканамічныя вагі рэлігійнага змаганьня [...] Беларускае ільхата ў змаганьні з польскай шляхтай скарыстоўвала беларускую бядноту, як зброю, але гэтая зброя пад час пасапалітага рушэння навалілася і на беларускую і на польскую ільхату. Яны абое рабое, што арцыбіскуп

Язафат, што архіяпіскап Мілеці! — крычыць аслупянем ад нечаканасці лаўнікам і радцам [...] зрабіць яе больш «зубастой» [...] нахонт «прыгожага ў клясва варажым».

3. «Пан Карпэчка» — назва ўмоўная, аповесць, 6-8 др. арк. Аповесць пра вядомых братоў Кавалеўскіх, у прыватнасці пра славутага Карпэчку, нахонт якога ў Віцебшчыне ходзіць шмат паданьняў, а на Беларусі наогул існуе прымоўка: «Зваліўся, як Карпэчка з запечку». Тэму гэтую, над якой прыхаткам працую з 3 месяцы, распрацоўваю ў сувязі з галоднымі бунтамі 1845-47 г.г., калі сяляне Віцебшчыны пакінулі свае хаты, прадалі маёмасць, знішчылі павесы і тысячааловымі натоўпамі пайшлі «на пабудову чыгуны, да белага цара, які дасць вольнасць». Атрымалі яны ад «белага цара» да дробных дробязей [...]

Аповесць «Апошні Маржарэт». 18-20 др. арк. Працую над ёй прыхаткам з год і магчыма ўсю у 1934 г. ня скончу. Першы Маржарэт — французскі палітэмігрант у царскую Расію, граф, уцекач ад гільётыны санкюлётаў. Апошні Маржарэт [...] уабраў у сябе усё адмоўнае [...] спачатку гвардзейскі афіцэр, потым [...] кулацкага паўстаньня і бандытаў, далей шкіднік на заводзе і наршэце растрэльваецца крэўнымі родзічамі «санкюлётаў 1789 г.». Часткі аповесці: маёнтак + паўстаньне і банда + завод.

Вось мой літплян на 1933-34 г.г. Прасіцьму Вас паведаміць нахонт магчымасці рэалізаваць гістарычную тэматыку.

З пашанай Ю.Віцьбіч.

Магчыма час дазволіць распрацаваць у 1934 г. гістарычную тэму пра Крычаўскае паўстаньне 1740-43 г.г., правадырамі якога былі купец Ваічыла і каваль Карпач. Маю паказаць сапраўдны твар стоадсоткавага беларуса Ваічылы, які накіраваў помсту бядноты супраць усіх кушоў наогул і Ваічылы ў прыватнасці, на хаты яўрэйскай бядноты. Крыху ведаючы жыццё яўрэйскіх калейнікоў і бал-мылохас, зраблю паказ іх сацыяльнае важкі, тым больш тэма распрацоўваецца на лініі гэтай бядноты. Пасля Ваічылы з дапамогай ураду ўцеў, а Карпач злавлі, абішлі ў мядзвезжю скуру і зацкавалі сабакамі. Канец аповесці — месчакковы кірмаш, дзе белар. бяднота найбольш яскрава адчула перад адзіным фронтам гандляроў сваё сваяцтва з нішчымнай яўр. бяднотай. Памер яе — 3-4 др. арк. Ю.В.

Вяліж, Заход. вобл. 12/XI-33 г.

Глыбокапаважаны тав. Браўковіч!

1 ліпеня 1933 г. я склаў з ЛІМ умову (№165) на кніжку «Ціхая Руба» (12 др. арк.) — аўтэнтых у ДзВБ, копія ў мяне. Згодна з гэтай умовай я павінен быў атрымаць пад час складаньня яе 25% ад ганарарыва = 600 руб., пасля ўхвалы галоўліта 35% = 800 руб. і пасля выхаду з друку апошняе. Умова падпісана, кніга прайшла галоўліт, але за гэтыя амаль што 5 месяцаў я атрымаў у верасні (пасля 3 тэлеграм і 2 лістоў) толькі 300 руб. Добра ведаю, што часам ДзВБ адчувае матар'яльныя цяжкасці, але не даю веры, каб за гэты значны тэрмін ня можна было даслаць нязначную для выдавецкага бюджэту суму. Ня хочацца думаць, што тут т. Бэндэ працягвае сваю ранейшую ў дачыненні мяне групаваю палітыку, бо пасля пастановы ЦК УсеКП(б) ад 23/IV-32 прайшло 1/2 гады і ўсё-ж тая акалічнасць, што мой ліст (які я пісаў да т. Бэндэ не як да Лукаша Бэндэ, а як да загадчыка ЛІМ) нахонт магчымасці выдаць гістарычныя творы застаўся без адказу, таксама як нікога адказу не атрымаў на тэлеграмы, прымушаюць думаць так. Як у пісьменніка, у мяне ёсць сёння права з пагардліва сустракаць пэўныя закіды з групавых пазіцыяў пад час некаторых пасяджэнняў Аргкамітэта, атрымоўваючы тут таварыскую падтрымку з боку савецкіх пісьменнікаў, але зусім ня ведаю якое права дае мне ўмова №165. Зачым псаваць дэфіцытную паперу на ўрачыстыя на сваім стылю ўмову, калі сёння некаторыя МТС, дзякуючы неахопу гэтай паперы абмяжоўваюць тираж сваіх газет, а аўтограф т. Бэндэ мяне зусім не патрэбен і пакрываць яго лякам не рыхтуюся.

Я прасіў даслаць колькі грошай да Кастрычніцкіх сьвят, каб сьвятла правесыць як сьвят, і нічога дагэтуль не атрымаў. Сёння амаль што галадую і таму вельмі прашу Вашай дапамогі. Магчыма можна даслаць грошы тэлеграфам. Магчыма праз Вас можна даведацца ў т. Бэндэ нахонт гістарычных твораў.

З глыбокай пашанай да Вас Ю.Віцьбіч.

ЦДАЛІМ Рэспублікі Беларусь, ф.66, воп.1, спр.780, арк.4.

БЕЛАРУСКАЯ МАСКУЛЬТУРА

Фрагменты калёквіюму ў рэдакцыі «НН»

Апошнія гады тры беларушчына запынілася ў сваім развіцці. Прафэсійная ды аматарская беларуская культура сыходзіла з тае задазенасьці, што нацыянальная культура (найперш, мова й гістарычная сьведамасьць) існуе ў адмысловых легальных рэзэрвах — у творчых саюзях і ў сельскім клубе. У выніку цяпер гэтая культура перажывае глыбокі крызіс. Яна ня створаная дзеля таго, каб абслугоўваць увесь спэктар культурных запатрабаваньняў грамадзтва. Дзеля гэтага культура мусіць успрыняць іншую, не фармальную, а зьместавую клясыфікацыю ды функцыянальнасьць. А менавіта — культура высокая й культура масавая. У ранейшых культурных утварэньнях гэтыя крытэрыі ня ўлічваліся, бо для масавае культуры не йснавала масавага спа-

жыўца, а высокая культура страчвала свой цэнз ва ўсеагульнай ураўнілаўцы.

Такая сытуацыя й цяпер часта ўспрымаецца як дадзенасьць. Ставіцца задача: выкарыстаць дзяржаўныя рычагі дзеля пашырэньня нацыянальнае культуры й мовы зверху. Але ж мы бачым, што дзяржаўнасьць мовы й зьвязаны з ёю пакет пратэктывінісцкіх актаў — гэта толькі фарс. Не з-за чынавенства, а з прычыны адсутнасьці тых культурных каналаў, па якіх павінна была б ісьці беларусізацыя. Аказалася, што сама дзяржава ў нашым выпадку можа толькі закансэрваваць тое становішча, якое даўно склалася: культура наогул — сама па сабе, беларуская культура — асобна.

Апошнім часам у краіне адбыліся пэўныя зрухі да вылучэньня высокай культуры. Варта згадаць тут толькі «закід» элітарнасьці, у якой «абвінавачваюць» часам творчыя суполкі, выданьні (у прыватнасьці, «НН») ды асобных творцаў. Варта заўважыць, што яшчэ ўчора рэдкія, «дэфіцытныя» пераклады на беларускую мову Камю, Борхеса, Норвіда

ўжо ператварыліся ў стабільную праяву беларускай культуры й абяцаюць стаць адным з вызначальных яе фактараў. Нешта падобнае адбываецца і ў асяродку музыкаў, і ў асяродку мастакоў. Паўсюль паўстаюць новыя для беларушчыны формы й жанры новае, урбанізаванае культуры. Высокая культура першая вылучаецца з тае куламесы, якая называлася «беларускай савецкай культурай».

Цяпер настае час вылучэньня культуры масавай. Гэта яна мусіць забясьпечыць жывое бытаваньне беларускае мовы ды пашырэньне гістарычнае нацыянальнае сьведамасьці. Гэта яна мусіць злучаць высокую культуру, жыцьцё асобнага чалавека ды ідэалёгію беларускай дзяржавы. Гэта яна мусіць запаўняць прорву ў градацыі прыкладаў для перайманьня — паміж спраўнымі суседзямі, які хвацка ўладкоўвае сваё жыцьцё, і Арнольдам Шварцэнгерам. Яна мусіць адаптаваць праявы сусьветнае маскультуры для беларускага чалавека. Сёньня такі адпатар — маскультура расейская.

У традыцыйным грамадзтве масавае паводле сутнасьці культураю былі фальклёр і этнаграфічныя асаблівасьці побыту. Такая культура за

апошнія паўстагодзьдзе на Беларусі моцна падбітая. Але тыя масы народу, што перабраліся ў гарады, засталіся носьбітамі тае мэнтальнасьці. Таму зварот да этнічных архетыпаў — першы адпраўны пункт, зь якога можна вымалёўваць усю карціну аптымальных стэрэатыпаў, зацікаўленьняў і густаў нацыі. Тэхналёгія, вядома, дэтэрмінуе й зусім новыя формы культуры (тэле, відэо...), але ўсе яны жыцьцёвыя толькі на спэцыфічнай этнічнай глебе (згадаем індыйскае кіно).

Перакладаць Чэйза й відзікі можна ўжо сёньня. Дастаткова мець крыху авантурызму. Але такая праца не стварае падмурак маскультуры. Маскультура — завод, які мусіць быць збудаваны на гэтай зямлі, на якім мусіць працаваць тутэйшыя людзі. У шырокім сэнсе — гэта ўся краіна, увесь народ. І тут мы мусім зьвярнуцца да галоўнага аб'яднаўчага фактара нацыі, на якім і будзеца маскультура ва ўсіх развітых краінах. Гэта паняцьце патрыятызму.

Тыя сфэры жыцьця, дзе нараджаецца й культывуецца масавы патрыятызм сёньня на Беларусі ніяк ня зьвязаны зь беларушчынай. Гэта — войска і ўся гуманітарная аўра вакол яго, гэта — спорт, гэта — хобі: увесь спэктар чалавечых за-

ЯК Я ХАЦЕЎ СТАЦЬ ЗЯЛЕЗНЫМ ЧАЛАВЕКАМ

Паэт Алег Мінкін

хапленняў. Дастаткова ўявіць сабе сапраўды беларускае войска, нават толькі як прадмет грамадзкага інтарэсу, спартовае таварыства, якое выступае ў эўрапейскіх кубкавых спаборніцтвах, скаўтаў, шматлікія клубы паляўнічых, аўтамабілістаў, кінолягаў... дастаткова ўявіць, што ўсё гэта забяспечана масавай прэсай, сымбалікай ды іншымі атрибутамі маскультуры, што ўсё гэта, безумоўна, па-беларуску і — на тутэйшых традыцыях, — каб уявіць сабе нармальную Беларусь.

Па прыклады можна не хадзіць далёка. Вось Літва. Некалькі масавых выданняў толькі па баскетболу!.. Людзі ў краіне ведаюць сваіх баскетбольных герояў, ведаюць сваіх вайскоўцаў, сваіх буйнейшых бізнэсмэнаў, нават мафіёзі ведаюць. Людзі ведаюць сваіх людзей, зусім не абавязкова — палітыкаў. Некалькі выданняў толькі для аўтамабілістаў. Пра масу поп-культурных і жаночых часопісаў ня варта й згадаць. І ўсё гэта, ясная рэч, па-літоўску. Краіна з трохмільённым насельніцтвам. Што казаць, наколькі гэта кансалідуе літоўцаў і стварае жывое аблічча Літвы. Ім ёсць чым запаўняць свае тры тэ-

лвізійныя каналы... Так ствараецца нацыянальная маскультура. Што з гэтага выходзіць, яшчэ лепей відаць у Польшчы, у Нямеччыне.

Прыклад зь Літвой наводзіць на думкі пра сацыяльны аспект. Усе пералічаныя сферы жыцця належаць найперш сярэдняй класе, маскультура ствараецца ў гэтым асяродку і яму адрасуецца. Магчыма, на Беларусі якраз гэтая класа (няхай яшчэ зародкавая) і не бярэцца ў разлік сучаснымі адраджэнцамі, якія ўяўляюць сабе грамадзкі падзел — на люмпэнаў і намэнклятуру, зь інтэлігенцай праслойкай, вядома. Але такое ўяўленне, як і з падзелам самога культуры на прафэсійную і самадзейную, — атавістачнае. Арыенцір на незадаволеных мусіць быць зменены на арыенцір на нармальных. Чаго дасягнулі незадаволенныя разбуральнікі мы ведасм. А вось чаго могуць дасягнуць нармальныя стваральнікі, будаўнікі кожна свайго жыцця, — мы ведасм толькі на прыкладах іншых краінаў.

Я ня з тых, хто зусім забывае пра сваё цела. Наадварот, я з уласнага досведу ведаю, што празь цела дадзена нам шмат чаго дасягнуць і палепшыць у жыцці больш тонкай, чым цела, матэрыі, якую мы называем «духам», «душою». І сапраўды, для існавання ў фізічным сьвеце «духі» нашыя зьмешчаныя ў адмысловых і найскладанейшых біялагічных апаратах-мэханізмах, якія не здзіўляюць нас толькі таму, што мы ад нараджэння прызвычаліся да іх. Мы жывем у стане забыцця свайго цела й за забыццём жорстка расшчэпаем хваробамі ды хваравітымі станами духу. Найчасцей мы нават не разумеем, што крыніца пэсымізму — у выпінутасці, выпетранасці нашага цела, і шукаем прычыны зусім ня там: у сацыяльным, эканамічным, ідэалагічным і г.д.

Увогуле, жыццё кожнага з нас можна разглядаць як паступовае псаванне нейкага першапачатковага, дадзенага нам ад нараджэння, стану здароўя. Таго, знаёмага нам у дзяцінстве стану, калі адчуваеш у сабе лішак жыццёвае энэргіі, калі скачаш, сьмяяся ад неўсвядомленай, сьветлай перапоўненасці. Далейшае жыццё — страта гэтага стану, і калі ён даводзіцца

да разбурэння, дык застаецца або лекавацца, або праявіць волю і ўгадаць пра цела. У гэтым сэнсе біблейскае «чалавек створаны для пакуты, каб, як іскры, узнесьціся ўгору» можна зразумець і вельмі спэцыфічна: паколькі апроч цела нам у фізічным сьвеце нічога ня дадзена, дык, каб дасягнуць поступу ў духоўным, трэба сьведама трымаць цела «ў пакуце» — працаваць зь ім, не даваць яму спакою, каб і дух наш не закіс, не спаракнеў. Зьмяняючы груба-фізічнае, мы дасягаем якасных зьменаў у вытанчаным, духоўным пляне, што азначае вяртанне да страчанага дзяціннага стану здароўя на больш высокім вітку духоўнага развіцця. Больш за тое, праз мэтанакіраваную трэніроўку цела можна зазірнуць у глыбіні, якія чалавеку ў будзённым, звыклым (для мяне — сыта-леным, руцінным) існаванні ніколі не адкрываюцца.

Я зьведаў хваравілы, разбуральны, прасякнуты пэсымізмам стан нездароўя. І знайшоў у сабе крыху волі, каб пачаць выкараскавацца з таго заняпаду, у якім апынуўся. Спачатку я займаўся вельмі мэханічнай справай, імя якой — спорт. І нават мог стаць Зялезным Чалавекам. Такім званьнем у нас ахрышчваюць спартоўцаў,

у якіх хапае цягавітасці й моцы пераадолець дыстанцыю трыятлёну: сьпяраша чатыры км плаваньня, затым сто восемдзесят км гонкі на ровары, а на закуску марафонскі бег, — усё гэта робіцца безь перадыху. Аднак падключыўшы да звычайнае фізічнае нагрукі загартоўваньне й галадоўкі, я пачаў жыць у трохмернай прасторы, а гэта было нашмат цікавей, чым простае нарошчваньне сілы й цягавітасці. А ня так даўно я падключыў да свае практыкі й чацьвертае вымярэнне — адну з усходніх мэтодыкаў па ачышчэнню дзяціннага стану здароўя ад шкодных напластаваньняў рацыянальнага, ідэалагічнага, тэарэтычнага, пачуццёвага, — ад усяго таго, што мы лічым «сваім». У сапраўднасьці ўсё гэта — пацярха, якая замінае нам вярнуцца да першаснага, дадзенага нам «ад пачатку» стану і, нібы ад печкі, ісьці ад яго ў зусім іншым кірунку гармоніі з прыродай і космасам, часткай якіх, уласна, і зьяўляецца нашае цела.

Часам, аднак, я ўсё ж крыху шкадую, што так і не паспеў стаць Зялезным Чалавекам. Хоць, безумоўна, дзеля ўсьмешкі, можна яшчэ паспрабаваць. Добрая ўсьмешка ня самае горшае ў сьвеце.

Ад 1985 году Мілан Кундэра не згаджаецца на размовы з журналістамі. Якраз у тым годзе ён знайшоў у адной амэрыканскай газэце падпісаныя ягоным прозьвішчам перакручаныя словы й даў сабе абяцаньне, што больш ня дасьць сябе падмануць. Такія здрады — больш ці менш сур'ёзныя — добра вядомыя пісьменьнікам. Апрача таго, некаторыя журналісты больш матэрыялу бяруць з газэт, чым з аўтаравых кніг, таму часам узнікаюць забавныя або прыкрыя сытуацыі, залежна ад таго, як мы іх разглядаем. Аўтарам, чые кнігі не чытаюцца, задаюць пытаньні не пра іх творчасць, а пра іх інтэрвію. Або пра іх перакручаныя выказваньні.

Некаторыя адказваюць на гэты іроніяй, стараючыся яшчэ больш заблытаць сьцэжку. Іншыя, як Філіп Рот, ставяцца да справы — і да журналістаў — зь дзівоснай пагардай. Аднак гэты спосаб Кундэра не прызнае. Ён адмаўляецца паддавацца, падпарадкоўвацца правілам гульні ў мас-мэдыях, нават калі ставіцца да іх зь іроніяй ці пагардай. Ён бязьлітасна змагаецца за тое, каб яго чыталі й разумелі згодна зь ягонай воляй: гэты добра вядомы у ягонай апошняй кнізе «Testaments trahis» (Здраджаныя тэстамэнтаў), у якую ўвайшло дзевяць тэкстаў, напісаных па-француску — некаторыя зь іх друкаваў агляд «l'Infini» на працягу апошніх двух гадоў.

Маргэрыт Юрснар, якая таксама вельмі клапацілася аб тым, каб яе чыталі й разумелі так, як яна гэтага хацела, дзівілася, што «журналісты заўсёды ставяць пытаньні, якія цікавяць іх саміх, ніколі не займаючы сабе галаву тым, што цікавіць пісьменьніка».

Можна меркаваць, што Кундэра не аспрэчыў бы гэтай думкі, бо, адказваюшы на нашу просьбу аб размове, ён сам паставіў выказаць пісьмова — як на ягоную думку й павінен рабіць пісьменьнік — свае погляды ў трох пытаньнях, якія цяпер складаюць сутнасьць яго развагаў: звалюцца ягонай творчасці (частку твораў ён напісаў у Чэхаславацкай частцы ў Францыі); немагчымаць, зь якою, як здаецца, змагаецца

Эўропа ў разуменьні рамана як «пэўнай гістарычнай аднасці»; культурная «франкафобія», якая пануе ў сьвеце. Мілан Кундэра даў свой заглавак кожнаму з пададзеных ніжэй трох кароткіх тэкстаў.

Жозьян Савіне

Дыяболіюм

У звалюцы маёй раманічнай творчасці не адбылося ніякага разрыву паміж тым, што я напісаў у Чэхіі, і тым, што я пісаў у Францыі. Няма разрыву й паміж раманамі, дзея якіх адбываецца ў камуністычнай Чэхіі, і *L'Immortalité* (Несьмяротнасць), дзея ў якой разгортваецца ў гэтай краіне (у Францыі). Апрыёрна пастуляваць такі разрыў бесперапыннасьці, асабліва ж уяўляць яго як нешта непалазбежнае, азначае трапіць у палон двух перадсудаў.

Першы перадсуд — перадсуд эстаблішэменту, які ставіць пад сумлеў мастацтва раману й яго мэтазгоднасць. Некаторыя хочуць знайсці ў ім найперш сьведчаньне пра нейкую краіну, нейкае грамадства. Прыклад: у рамане *Жыццё — недзе ў іншым месцы* апавядаецца гісторыя вельмі маладога паэта ў часы самага задыктаваўшага сталінізму. Аднак гэты зусім ня значыць, што я хацеў выкрыць сталінізм: калі ў 1969 годзе я скончыў гэты раман, гэта было б проста трыўмам. Тэма гэтага раману экзистэнцыяльная: гэта лірызм. Рэвалюцыйны лірызм камуністычнага тэрору праліў нечаканае святло на адвечную схільнасць чалавека да лірызму.

Гэтакаса ў *Несьмяротнасці* цэнтральная тэма — не *société du spectacle* сёньняшняга Захаду. Ад пачатку сьвету чалавек выстаўлены ўсім напаказ. Ад зараньня часоў ён носіць у сабе зародак *société du spectacle*, якое ёсьць усяго толькі праекцыяй у пашыраным грамадзкім вымере заўсёдна прысутнай экзистэнцыяльнай праблемы: вобразу чалавека ў вачох іншых — гэтая праблема цікавіць мяне ад маёй першай кнігі.

Другі перадсуд — гэта перакананьне, што камуністычны сьвет і дэмакратычны сьвет застаюцца ў квазі-абсалютнай апазыцыі. З гледзішча палітыкі або эканомікі — згода! Але для раманіста зыходны пункт — канкрэтнае жыццё асобы; і з гэтага гледзішча проста ўражае падабенства паміж гэтымі двума сьветамі. Калі я пабачыў у Чэхаславацкай першыя танныя жылыя блёкі, я меў уражаньне, што бачу праваў камуністычнага жаху. Сярод дзікае гаманы дынамікаў, якія паўсюль транслявалі крэтынскую музыку, я адчуваў жадаўне ператварыць асобаў у калектыву ідэяў, якіх мелася злучаць якраз тая навязаная ім гамана. І толькі пасля я зразумеў, што камунізм паказваў мне, у гіпэрбалічным або

карыкатурным выглядзе, супольныя рысы сучаснага сьвету. Тую самую ўсепрысутную і ўсеўладарную бюракратыю. На месца клясавай барацьбы прыйшло нахабства інстанцыяў да просьбіта. Дэградацыя ўмелства раме́сьнікаў. Дзёльнае ўсхваляньне маладосці ў афіцыйных прамовах. Стадна арганізаваныя адпачыньні. Брыдота вёскі, дзе знікаюць сьляды рук вяскоўца. Уніфармізацыя. І пасярод гэтых супольных рысаў найгоршая з усіх: адсутнасць павагі да асобы й яе прыватнага жыцьця. Тут гэта ўсё сьцьвярджаецца пад маханьне сьцягам сьвятлога права на інфармацыю. Аднак хіба камуністычная паліцыя, якая напіхала нашыя спальні мікрафонамі, не магла таксама сьцьвярджаць, што скарыстоўвае сваё «права на інфармацыю»? Незалежна ад ладу, усе мы — тут ці там — жылі ў сьвеце, у якім выўляліся тыя самыя глыбокія тэндэнцыі, у тым *diabolium*, пра які гаворыць прафэсар Авэнарыйс у *Несьмяротнасці*, калі дазволіце мне зьвярнуцца да майго ўлюбенага персанажа.

З гэтага гледзішча досьвед камунізму паўстае перада мною як дасканалы ўводзіны да сучаснага сьвету ўвогуле; дзякуючы яму я зрабіўся больш адчувальны на праявы абсурду, якія вы тут, у Францыі, яшчэ схільныя разглядаць як нявінную банальнасць або як неабходны атрыбут Сьвятой Дэмакратыі.

Здрада тэстамэнтэ Гэтэ

Адна зь няўдачаў Эўропы палягае ў тым, што яна ня здолела ўспрыняць раман, гэтае самае эўрапейскае мастацтва, як гістарычнае адзінства. Разгарніце любы падручнік, любую анталёгію, сусьветная літаратура ў іх разглядаецца толькі як сума нацыянальных літаратураў. Як гісторыя літаратураў! У множным ліку! І аднак, калі абмежавацца толькі раманам — Стэрн чэрпаў з Рабле, Дідро — з Стэрна, а Гэтэ з Дідро. Ад самага пачатку лёгкія звалюцы была наднацыянальна.

Гэтэ неаднаразава паўтараў і падкрэсьліваў: час нацыянальных літаратураў прамінуў, надыйшоў час літаратуры сусьветнай. Гэтая думка складае частку, калі можна так сказаць, тэстамэнтэ Гэтэ. Гэта яшчэ адзін тэстамэнт, якому здрадзілі. Бо крытыка й гісторыя літаратуры ня здолела выйсці за межы сваёй геаграфічнай спэцыялізацыі. Вывучэньне раману ў яго нацыянальным

кантэксце відавочна патрэбнае для зразуменьня ролі, якую ён адыграў у гісторыі народу. Аднак гэты наўшат дае, калі мы хочам разглядаць раман як мастацкі твор. Тут эўрапейскі кантэкст проста неабходны: ён скажа нам не пра тое, што дадзены раман прынёс нейкаму народу, а што ён унёс у мастацтва раману, якія дагэтуль не даследаваныя аспекты экзистэнцыі дазволіў высветліць. Тут уласна й хаваецца сэнс Гэтэвай думкі: толькі наднацыянальны кантэкст дазваляе выявіць эстэтычную вартасць твора.

У абсягу гісторыі французскай літаратуры *Жак-Фаталіст* не ўяўляе сабой нічога большага, як толькі *divertissement*, жарт вялікага мысьляра. У гісторыі эўрапейскага рамана гэты самы *divertissement* выступае ўжо як капітальны твор, у якім хаваюцца велізарныя магчымасьці раманнай формы, зь якіх і празь дзьвесьце гадоў раманнае мастацтва ўсё яшчэ чэрпае натхненне. Уявім сабе нейкага ляпляндзкага пісьменьніка, аўтара геніяльнага й наватарскага рамана, перакладзенага на французскую мову. Ляпляндзец скача ад радасьці. Нарэшце роўня яму будзь дыскатуаваць над яго сьмелымі мастацкімі крокамі! Аднак уявім сабе далей, што рэдакцыя найважнейшай французскай газэты, клапацячыся аб пасьвяджэньні сваёй важнасці, пасьля бясконца доўгіх пошукаў знаходзіць у нейкім унівэрсытэце надта вучонага эрудыта, знаўцу Ляпляндцы. Ён публікуе артыкул, дзе выкладае свае бліскучыя веды аб невялічкім ляпляндзкім рэгіёне, пра які апавядае той пісьменьнік... Той упіваецца з роспачу і, ня могучы знайсці дарогу да свайго іглу, замярзае ў сьнезе...

Невыпадкова, што Дастаеўскі знайшоў свайго найкаштоўнейшага абаронцу ў асобе Андрэ Жыда, Ібсэн — у Бэрнардзе Шоў, а Джойса ніхто не зразумеў лепей, чым Брэхт, што значнасьць вялікіх амэрыканскіх раманістаў трыццаціх гадоў адкрылі Мальро, Сартр, Клёд-Эдмунд Мань, што найлепшую кнігу пра Гамбровіча напісаў грэк Прагідзіс, які ня ведае ні слова па-польску, што творчасць Фуэнтэса найглыбей даследаваў не ібарыст, а Скарпэнта, і што эстэтыку Рабле выдаваў на дэённае сьвятло не француз, а расеец Бахцін. Гэта зусім ня дзіўныя выключэньні з правіла. Не, гэта якраз і ёсьць правіла: геаграфічная дыстанцыя аддала назіральніка ад лякальнага кантэксту і дазваляе яму лепш

НЕ ВЯРТАЮЦА

Пэтр Последні

Пасля лістапада 1989 бальшыня чэскіх чытачоў была ўпэўненая, што разам з эміграцыйнымі выданьнямі ў краіну вернуцца таксама пісьменьнікі, што заставаліся на выгнаньні. Грамадства асабліва чакала прыезду аўтараў, шчодр абсыпаных замежнымі прэміямі — Мілана Кундэра, Ёсэфа Шкворцага, Паўла Когоўта. Лічылася таксама, што вернуцца й менш вядомыя аўтары, досыць высока шанаваныя за мяжою — Арност Луштгі, Габрыэль Лаўб, Ота Філіп, Яраслаў Вэйвада або Лібуша Монікава. Расчараваньне прыйшло хутка. Праўда, пісьменьнікі пачалі наведваць старую бацькаўшчыну, а іх прысутнасць прычынілася да буму новых твораў на кніжным рынку, аднак пабыўшы некалькі дзён — яны ад'яжджалі. Некаторыя сьцьвярджалі нават, што мець дзьве бацькаўшчыны — цалкам натуральна.

Уяўленьні чытачоў аб магчымасьці жыцьця й працы выгнанцаў на старой бацькаўшчыне абпіраліся на лягчэныя меркаваньні. Бо ж зьніклі прычыны, якія змусілі аўтараў да далёкага выгнаньня, скончылася эпоха палітычных перасяледаў, не даводзілася больш шукаць нефармальнага шляхоў, якімі чэскія пуб-

лікацыі маглі б трапіць на Захад. Аднак такое разуменьне чытачоў ня ўлічвала аднаго йстотнага факту: прыніжэньне розніцы паміж вымушанай эміграцыяй пасля 1968 і добраахвотнай эміграцыяй пасля «аксамітнай рэвалюцыі». У першым выпадку эміграцыя была рашэньнем працягу змаганьня з таталітарнай сыстэмай, а ў другім — вынікам рашэньня развіцьця літаратурнай творчасці ва ўмовах, якія запэўнівалі крытычную дыстанцыю ад пасьлярэвалюцыйнай рэчаіснасьці. Чытачы не маглі ўсьведаміць, што гэта якасная перамена, бо цэнтар цэжару перасунуўся з сфэры вонкавых акалічнасьцяў у абсяг выключна новага сэнсу творчасці.

Люзіі што да эміграцыі не мінулі й да сёньня. Грамадзкая думка й надалей перакананая, што літаратура можа квіцець толькі тады, калі яна застаецца ў штодзённым кантакце з жывой роднай мовай, нацыянальнымі традыцыямі, будзённым жыццём краіны. Увесь час гучаць папераджалныя галасы аўтарэстаў, якія, спасылаючыся на добрае знаёмства з эміграцыйнымі асяродкамі, вносяць катэгарычныя прысуды, што становіцца чэхаў на чужыне найбольш

нагадвае стаячую ваду, а старыя раны ня толькі не загойваюцца, а балюць яшчэ болей. Зноў і зноў паўтараюцца памылковыя ацэнкі, што эміграцыйная культура — зьява ненармальнае, яна застаецца на ўзбочыне літаратурнага жыцьця. Ня ўлічваюцца натхняльная роля шырайшага кантэксту, філязофія, пазачасавыя перспэктывы дыялёгу, якія нясе ў сабе творчасць пісьменьніка-эмігрантаў.

Прыняць такі нетрадыцыйны погляд на эміграцыю змушае перш за ўсё новы твор Мілана Кундэра *Несьмяротнасць* (Парыж 1990, чэскае выданьне — Брно 1993), які ўяўляе сабою вырафінаваны суплёт разважаньняў пра месца мастака ў розных эпохах з урыўкамі міні-раману, трактат, які сутыкае погляды аўтара на несьмяротнасць з поўнымі сумненьняў парадоксамі штодзённага жыцьця. Усьведамленьне адзіноты пісьменьніка, уласцівае Кундэра ў яго стаўленьні да праблемаў сучаснасьці, да мэханізмаў масавых камунікацыяў або да ўсеўладарнага кічу эратычных зносінаў. Такое сутыкненьне тэмаў зьмяшчае адчуваньні эўрапейца на шырайшай плоскасьці, робіць з адчуваньняў чэха, які жыве на Захадзе, малэль усеагульнай экзистэнцы-

яльнай сытуацыі чалавека ў постмадэрністычным сьвеце.

Мабыць, ня варта даваць, што малэльнасць разважаньняў і мініапавяданьняў ён праектуе на мову нарацыі, якая ня мае чэскай трапінасьці зусім не таму, каб быць лягчэйшай для перакладу, але таму, што аўтар увадзіць чытача ў сьвет сымптомаў, у сьвет сродкаў выказваньня, якія страцілі колішнюю сілу камунікацыі.

Яшчэ адзін аспект эміграцыі пазначае Ёсэф Шкворцкі ў сваім рамане на шэсьцьсот старонак *Нарачонае з Тэксаку* (Таронта 1992, Прага 1993). Падобна як і папярэдні раман *Scherzo capriccioso* пра побыт слаўтага чэскага кампазытара Антаніна Дворжака ў ЗША таксама й гэты абпіраецца на дакумэнт, якія пісьменьнік зьбіраў шмат гадоў, каб на іх падставе раскрыць лёс чэскіх эмігрантаў эпохі Грамадзянскай вайны. Раман прадстаўляе рэальны падзеі й асабістыя ўспаміны Дворжака, што захаваліся ў ягонай перапісцы, кроніках, вайсковых справаздачах, лапоўненых фабульнымі матывамі, якія ўяўляюць сабою своеасабліваю інтэрпрэтацыю гістарычных

ухапіць эстэтычную каштоўнасць твора.

Франкафобія йснуе

Праз мой досвед і мае сымпатыі я сярэднеэўрапеец. Я сфармаваўся значна болей пад уплывам Янэчка, Кафкі, Музіля, чым Дэбюсі або Пруста. Аднак у палове майго жыцця я з жонкай эміграваў у Францыю. Гэта самая значная падзея ва ўсім маім існаванні, у ёй ключ як да ўсяго майго жыцця, так і да майёй працы.

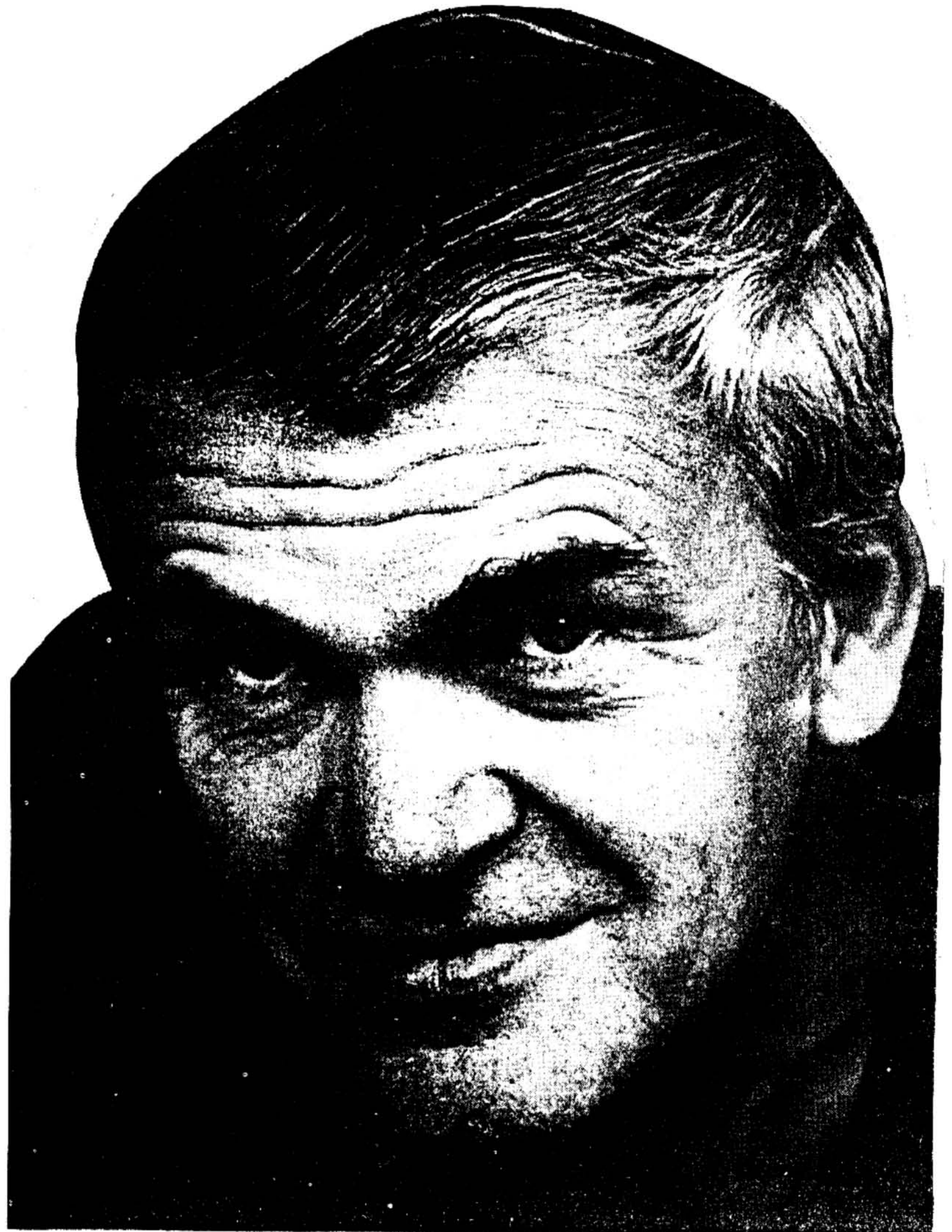
У Амэрыцы колькі гадоў таму была выдадзена мая біяграфія. У ёй мы не знаходзім амаль нічога з таго, што я выдаў у Францыі, з таго, што тут пра мяне напісана. А менавіта ж у Францыі я пражыў найважнейшую частку майго дарослага жыцця. Тут восемнаццаць гадоў я вёў мой нсвятлічкі семінар і меў сваіх вучняў. Тут завязаліся сяброўствы, якія мне даражэйшыя за ўсё, тут напісаў я мае найбольш сьпелыя кнігі, тут я таксама быў зразуметы раней і лепей, чым у якім іншым месцы.

Перш за ўсё аднак тут дзець мае выдавецтва, якое ўжо дваццаць гадоў першае публікуе мае кнігі ў іх адзінай цалкам аўтарызавамай вэрсіі. Я кажу пра адзіную аўтарызаваную вэрсію, бо каля 1985 году я правярнуў французскі пераклад кожнага майго рамана: сказ за словам, слова за словам. Гэта была інтэнсыўная праца, якая цягнулася два гады. Ад таго часу я лічу французскі тэкст маім уласным і дазваляю перакладаць мае раманы як з чэскай, гэтак і з французскай мовы. Я нават крыху аддаю перавагу другому варыянту.

А ўся рэч у тым, што правяраючы пераклады кніг, якіх я даўно не чытаў, я ня мог устрымацца, каб не ўдакладніць сям-там нейкую думку, адзін сказ выкрасьліць, другі дадаць. Мой чэскі выдавец, які два гады запар публікуе ўсе мае раманы, лічыць нечым зусім натуральным, што французскае выданьне служыць яму асноўным тэкстам. Калі я рыхтую для яго тэкст, я параўноўваю

яго з французскай вэрсіяй, каб увесці любую найдрабнейшую зьмену. Як жа лёгка можна ўявіць сабе мой гнеў, калі нядаўна я даведаўся, што ў некалькіх азіяцкіх краінах мае раманы былі перакладзеныя — насуперак майёй волі — з амэрыканскага перакладу! Калі нейкі кітайскі выдавец або выкладчык амэрыканскага ўнівэрсытэту не заўважаюць, якое месца ў майёй творчасці займае Францыя, ці ж гэта не праява невучтва? Ці мо гэта нешта іншае? Падчас маіх падарожжаў я паўсюль чуў той самы рэфрэн: Французская літаратура? Яна ўжо нічога ня значыць. Можна было б сказаць: «Гэта ж проста глупства». Але значэньня гэтаму глупству надае тая асалода, зь якой вымаўляецца тое цьверджаньне. Бо франкафобія йснуе. Гэта нікчэмнасць, што агарнула ўвесь сьвет, шукае рэваншу за культурную вышэйшасць Францыі на працягу стагодзьдзяў. Ці мо гэта, за межамі нашага кантынэнта, форма адмаўленьня Эўропы? Гэтая поўная нахабства франкафобія абражае мяне асабіста, падобна як абражала мяне нахабства вялікіх да майёй маленькай краіны, зь якой я паходжу. Хай мне прабачаць сэнтымэнталізм. Калі ў 1971 годзе я скончыў *Разьвіталыны вальс*, я быў глыбока перакананы, што паставіў апошнюю кропку ў сваёй літаратурнай кар'еры. Трывала расейская акупацыя, найцяжэйшы пэрыяд у маім жыцці. Я ніколі не забудуся, што толькі французы падтрымвалі мяне на духу. Клёд Галімар рэгулярна наведваў свайго праскага пісьменьніка, які не хацеў болей пісаць. У майёй паштовай скрынцы шмат гадоў я знаходзіў лісты выключна ад маіх французскіх сяброў. І дзякуючы іх чуламу і ўпартаму ціску я ўрэшце наважыўся эміграваць. У Францыі я спазнаў незабыўнае ўражаньне — я нараджаўся нанова. Пасьля шасьцігадовага перапынку, нясьмела, я вярнуўся ў літаратуру. Мая жонка тады мне паўтарала: *Францыя — твая другая радзіма*.

Мілан Кундэра
«Le Monde»

рэаліяў. Тут паўтараецца тыпове для Шкворэцкага пазбаўленае ілюзію разумнае сьвету, ухваленьне спрэчных «здороваму розуму» вытлумачэньняў людзкіх учынкаў. Аўтар праз уяўныя аналёгіі зь лёсам суродзічаў паказвае фантастычныя магчымасьці Амэрыкі, зь яе невычэрпным багацьцем жыцьця. Ён лічыць, што жыцьцё на эміграцыі сьпірае раскрыцьцю «чэскага характару»; эмігранты выходзяць за вузкія лякальныя гарызонты, пераадоляюць адвечныя тэндэнцыі да правінцыялізму. Шкворэцкі абвясчае пахвалу плуралізму. Ён сьцьвярджае, што чым болей мы хочам даведацца пра сябе, тым болей мы musim лічыцца з тым, што іншыя людзі будуць нас успрымаць іначай. У рамане ён выбірае ўласныя для гэткай пазыцыі фармальныя сродкі: кінэматаграфічныя фрагмэнты, што перарываюць аўтарскі аповед, увядзеньне сьмешных постацяў амэрыканскіх чэхяў.

Глыбейшае пазнаньне «чэскага характару» не залежыць выключна ад дыстанцыі, якая аддзяляе нас ад Амэрыкі. Новыя раманы Паўла Когоўта, Оты Філіпа або Лібушы Монікавай не выходзяць за межы

Цэнтральнай Эўропы і нават тэрыторыі Чэхіі, і нягледзячы на гэта яны выклікаюць зьмену пэрспэктывы на сто восемдзесят градусаў. Прыкладам можа быць апошні том прозы Когоўта *Сьнежу* (Прага 1993), натхнёны прыкладамі з эпохі пасьля «аксамітнай рэвалюцыі». Ён узьнімае праблему пазнавальнасьці праўды й яе сувязі з маральнай паставай пэўнага — герані эпохі таталітарызму. Пісьменьнік зварачаецца да шматкультурных каранёў чэскага жыцьця, у якім папераменна гучаць чэскія, нямецкія й жыдоўскія элемэнты. Вырашэньне праблемаў супольнага жыцьця не палягае ў будаванні новых муроў, а ў зразуменьні адноснасьці адназначных поглядаў.

Падобную праблему закранае Ота Філіп у рамане *Каварня Славія* (Прага 1993), дзея якой адбываецца ў цэнтры Прагі, на беразе Влтавы, а галоўным героем выступае аўстрыйскі граф. Месца дзеяньня падкрэсьляе дэзавіжы стылёў жыцьця шляхціца за аўстра-угорскімі часамі і ў міжваеннай Чэхаславацыі. Граф на ўзор барона Мюнхгаўзэна выступае пад рознымі маскамі, мяняе каханак, адыгрывае розныя ролі, што дазваляе яму

бяссьпечна плыць па поўнай рыфаў рацэ гісторыі. І ўсё гэта — не звычайная рамачная фікцыя. Ужо само перапляценьне культурнаў змушае разглядаць гісторыю й лёс індывідаў як струмень падзеяў без пачатку й канца, як бесьперапыннае стварэньне сэнсу жыцьця, дзе нічога не прабачана загалды.

Іншы прыклад зьмены пэрспэктывы — цікавы раман Лібушы Монікавай *Die Fassade* (1987), які ў палеміцы з чэскім правінцыялізмам займае скрайнюю пазыцыю. Тэкст, напісаны па-нямецку, прысьвечаны выключна чэскай праблемацы, якую аўтарка ведае з уласных эміграцыйных перажываньняў. Вынікам жыцьця на чужыне сталася тое, што яе ўнутраны сьвет стаўся ідэнтычны сьвету Кафкі. Монікава на прыкладзе чатырох немалых рэстаўратораў помнікаў, якія доўгімі гадамі аднаўляюць фасад замку ў Фрыдландзе (аб'екту, які натхніў Кафку) і ўпісваюць у фрэскі гісторыю свайго жыцьця, спасылаецца на кафкаўскі матыў алчужэньня. Немагчымасьць зразуменьня роднае краіны можна пераадолець толькі праз стварэньне адрознага сьвету, сьвету штучнай мовы.

На прыкладзе разгледжаных тут празаічных твораў мы бачым, што іх чэскасць ня ў мове, якой мы прасякаемся ў дзяцінстве, яна не палягае ва ўсьведамленьні адзінага месца, вакол якога гісторыя збірае супольныя сымбалі. Чэскасць фармуецца як чарговыя этапы вырашэньня поўнай задачы, як расьцягнены на даўжэйшы пэрыяд самастойны ўклад каштоўнасьцяў у дыялёг з народамі ўнутры аднае тэрыторыі. Чэскасць гэта ня нешта дадзенае — як гэтага хацелі дзеячы чэскага Нацыянальнага Адрджэньня ў XIX стагодзьдзі на чале зь Ёсэфам Юнгманам — гэта ня тое, што мы забіраем у некага сілай, а тое, што няспынна ўзьнікае — як гэта вызначалі філэзафы Губэрт Шаўэр або Томаш Г. Масарык пад канец мінулага стагодзьдзя — гэта ўнікальная духовая форма, здольная ўзбагаціць нашых партнэраў.

Рашэньне шматлікіх чэскіх пісьменьнікаў застацца за мяжою трэба разглядаць як выклік рызыцы, як доказ адвагі, без чаго немагчымае разьвіцьцё чэскай культуры, якое забяспечыла б ёй месца ў абсягу культуры эўрапейскай.

Казімер Пшэрва-Тэтмаер

НА ДЗЕНЬ АНЁЛА

На Дзень Анёла б'юць званы,
Марыю славяць хай яны,
і Бога славяць хай яны...
На Дзень Анёла б'юць званы,
растануць згукі іх як сны...

У цемрадзі гадзінай шарай
ідзе праз пусткі, праз імшары,
па топкіх багнах, па разлогах
і па закінутых дарогах,
задумлівасьць палёў, Журбота...

Ідзе і сыпле смутку мліва
на пушчы, скутыя дрымотай,
на водаў глыбежы і разлівы,
бы інь, што поўню аплятае...
Вядзе з сабою жалъ з маркотай...
Вунь выйшла на пагост санлівы
і на магілу той сядае,
што сьмерць спаткала маладою:
сядзіць і ў сьвет глядзіць з нудою...

На Дзень Анёла б'юць званы,
Марыю славяць хай яны,
і Бога славяць хай яны...

На Дзень Анёла б'юць званы,
растануць згукі іх як сны...

Па ціхіх водах цені ходзяць,
туман па выдмах карагодзіць,
а рэчка ціха плешча ў змроку
і ўсё далей адносіць хвалі...
Хтось скардзіцца ў ёй,
хтось заводзіць
плач несучешны, поўны жалю...
А рэчка ўсё цячэ і дзесь гіне,
губляецца ў гарах, аблоках
і ўжо ня вернецца з тых далаў,
куды так сумна адыходзіць,
і прападзе ў марскіх глыбінях,
і ўжо ня вернецца з тых далаў...

На Дзень Анёла б'юць званы,
Марыю славяць хай яны,
і Бога славяць хай яны...
На Дзень Анёла б'юць званы,
растануць згукі іх як сны...

Дымы ўзьнімаюцца няспешна
над вёскай, крытаю саломай —

снююцца, цягнуцца ў бязмежжа,
завіснуць хвілю нерухама
і дзесьці гінуць у прасторы...
Мо даганяюць рэчак хвалі
і даятуць калісь да мора...
А змок прасоўваецца ў далеч,
усё гусьцейшы і цяжэйшы,
і ўсё шырэйшы і шырэйшы,
заліў даверху горы й пушчы,
заткаў усю зямлю мярэжай
і ў неба ўспёрся, невідучы...

На Дзень Анёла б'юць званы,
Марыю славяць хай яны,
і Бога славяць хай яны...
На Дзень Анёла б'юць званы,
растануць згукі іх як сны...

Ідзе душа ў самоце полем,
ідзе са злом сваім і болям,
ідзе па лесе і па збожжы
і злыбед, болю цягне ношу,
бядзяжны лёс свой праклінае,
кляне ў сьлязах свой кон страшлівы,
зь вялікай скаргай і адчаем

ідзе найпрост па соннай ніве,
ідзе, нібы закляты прывід,
а поруч вецер сьвішча й скача —
куды ня зьверне і ня скрываць,
паўсюль чакае шлях жабрачы —
нідзе ня знойдзе ні супынку,
ані прытулку, ні спачынку...
Ідзе праз поле і ад мукі
над галавой ламае рукі...

На Дзень Анёла б'юць званы,
Марыю славяць хай яны,
і Бога славяць хай яны...

Пераклаў з польскай Алег Мінкін

СЬЕ-ТОЕ ПРА КУЛЬТУРУ

Альгірдас Юліус Грэймас

«Усе гавораць пра надвор'е, а ніхто нічога ня робіць» — гэта канстатацыя Марка Твэйна, здаецца, цудоўна стасуецца да апісання цяперашняга стану літоўскага культуру. Культура сёння здаецца нібы нейкай абавязковай тэмай для іспыту на свабоду, якую кожны мусіць разглядаць як нейкую «Боскую Камедыю», якую кожны мусіць паспрабаваць «тварыць». Замест таго, каб быць атмасфераю, у якой чалавек, як рыба ў вадзе, лёгкая лунае, культура літоўцам здаецца нібы нейкім пачэсным алтаром, да якога наблізіцца могуць толькі «прафэсіяналы», г. зн. пэдагогі, называныя культурнікамі і навукоўцы-культурологі.

Аднак побач з пашырэннямі й даследнікамі культуры, якія, паводле слаўтае формулы Рэймона Кёно: «Ты толькі плешчаш языком — гэта ўсё, што ты можаш», вельмі любяць гаварыць пра культуру, амаль не відаць тых, хто «робіць» саму культуру — мы, уцекачы, нецярпліва чакалі шэдэўраў літоўскай літаратуры, патаемна захаваных у шуфлядах, эпапэяў, што адкупіліся б за культ Сталіна-сонца, а пабачылі толькі *ridiculus mus*, сьмешную мышку. Чытаючы *Перамогі**, якія, мабыць, чакаюць іншых перамогаў, мы дарэмна шукалі культурных дэбатаў, станоўчых або адмоўных, ацэнак новых твораў з дэмакратычным стукі кулакамі аб культурныя сталы — чшш! — пануе пляткая ціша й аўтацэнзура: вось, прыкладам, часапісы высокае паэзіі й літаратуры адхілілі два мае артыкулы за тое, што ў адным я непачыва згадаў пра Ленінскую прэмію — Межалайтциса, а ў другім — пасмяяўся з Драздоўскаса**, мужа Люні Янушыте. Страшная нам дыктатура не Ландсбэргіса, а «цёмных сілаў».

Нарэшце заўважыўшы, што... усе гавораць пра культуру... але што кожны яе інакш разумее — або не

разумее, — пастанавіў і я, абазваны іншымі Kulturwissenschaftler, усунуць свае тры грошыкі, далучыць свой сабачы голас, што не даходзіць да неба, у культурны кашэчы канцэрт.

ВЫСОКАЯ КУЛЬТУРА

Апошнім разам, гадоў дзесяць таму наведваючы Літву, я быў запытаны адным суродзічам, ці шмат зьмяніліся літоўцы ад 1940 году. Крыху падумаўшы, я адказаў: не, вы не зьмяніліся, наадварот — зьмяніліся мы. Такі адказ, хацеўшы быць парадаксальным, здаецца, пацвярджаецца й цяперашнімі ўмовамі: культурныя формы літоўскага жыцця, ня лічачы шматлікіх накінутых ім стэрэатыпаў расейскага сацыялізму, выглядаюць часта застылымі ў 50-гадовым зімовым сьне копіямі. Таму й хочучы зразумець цяперашняе ўспрыманьне культуры, якое пануе ў асяродзьдзі літоўскіх «інтэлігентаў», нялішне думкамі вярнуцца ў тую эпоху, паспрабаваць аднавіць нібы тагачасныя погляды й вычуваньні.

Я прыгадваю, што тымі часамі, у 1939 годзе, утрох, з Косу* і Хургінам**, скокаючы бы нязграбна казулі па альпійскіх гарах, што мы тады думалі пра культуру і аб якой культуры для Літвы мы марылі. Культура нам тады здавалася як несумненая, бяспрэчная, незалежная ад ніякіх дэфініцыяў каштоўнасьці, што характарызуе індывіды й нацыі ў іх найвышэйшых дасягненьнях, як слова, якое трэба пісьць зь вялікай літары і вымаўляць з пашанай, здымаючы капялюш. Мы былі пасланьне ў Францыю «здабываць» культуру, каб «прывезьці» яе ў Літву.

Аднак у той культурнай зэфары мы ўжо болей не былі наўныя й прынамсі добра ведалі, якой «культура» мы болей не хацелі: літоўскія нагавіцаў, літоўскія вясельляў, высакародных літоўскіх дзесячоў, мастацтва Жмудзінавічуса*, мовазнаўства Балт-шыконіса** (так яго называў Косу), паэзіі Людаса Гіры*** і іншых падобных рэчаў. Мы хацелі ўжо не «літоўскай» культуры, а проста — культуры. Адмаўляючыся надалей сьпяваць, паводле Радаўскаска****, «пра садочкі і вяночкі», мы ў літоўскай культуры хацелі мець адлюстраваньне чалавечае культуры. Кажучы прасьцей, мы патрабавалі ўсе зьявы літоўскае культуры ацэньваць толькі высокімі эўрапейскімі стандартамі.

Спрабуючы абагульніць тагачасны культурны настрой, трэба, вядома, перш за ўсё разумець культуру як гістарычны працэс, які пакідае па сабе розныя, адзін на адным збудаваныя пласты: дзед любіў Коро і Курбэ, бацька — імпрэсіяністаў, а сын ужо мог разабрацца ў Пікасо. Ясна, што наш тагачасны касмапалітызм быў усяго толькі авангарднаю зьявай, што вялікая маса інтэлігенцыі безь ніякіх дапораў сумленьня й надалей любіла этнічную культуру фальклёрнага тыпу, а вёска й надалей чытала — і добра рабіла — Тамаша Проставадосага*****.

Слова авангард, стасаванае да мастацтваў, здаецца бязьвінным, нават пазытыўным. Аднак, ацэньваючы сацыялягічна, трэба прызнаць, што такое разуменьне культуры будзе элітарнае: у працэсе разьвіцьця такой культуры, як у вытворчасці культурных каштоўнасьцяў, гэтак і ў іх спажыванні, удзельнічае толькі невялікая частка нацыі, хоць і дапушчальна, што яе баналізацыя дэмакратызуе яе й робіць прымальнай усё шырэйшым пластам.

Слова авангард, стасаванае да мастацтваў, здаецца бязьвінным, нават пазытыўным. Аднак, ацэньваючы сацыялягічна, трэба прызнаць, што такое разуменьне культуры будзе элітарнае: у працэсе разьвіцьця такой культуры, як у вытворчасці культурных каштоўнасьцяў, гэтак і ў іх спажыванні, удзельнічае толькі невялікая частка нацыі, хоць і дапушчальна, што яе баналізацыя дэмакратызуе яе й робіць прымальнай усё шырэйшым пластам.

* Салёны мастак «нацыянальна-вытрыманых» сюжэтаў.

** Унармавальнік літоўскай літаратурнай мовы.

*** Паэт — перасьпеўшычк фальклёру.

**** Найярэйшы літоўскі паэт «чыстага мастацтва».

***** Герой даўгіх вэрсыфікацыяў «для простых людзей» паэта Казіса Бінкіса.

Аднак немагчыма адразу пагадзіцца, што такое іерархічнае ўспрыманьне грамадства было б заснаванае толькі на эканамічных крытэрыях. Высокае месца мастацтва праз усё дзевятнаццацатае стагодзьдзе выяўлялася як барацьба паэта-мастака супраць буржуазіі, г. зн. супраць усяго, што «нізкае». Іерархічнае разуменьне грамадства нетыповае для буржуазіі: лінёнская арганізацыя рабочай клясы вылучае зь сябе пралетарыят як сьведамую «арыстакратыю» гэтае клясы; пралетарыят арганізуецца партыяй, а партыяю кіруюць тыя, каго Ленін называў «інжынэрамі душы», інакш кажучы — апаратычыкі, а цяпер — бюракраты. Так што адданьне высокае культуры ў рукі «інжынэраў культуры» — яе твораў і заўзятараў у кантэксьце таго часу зразумелае й прымальнае. Застаецца толькі пытаць, як гэты канцэпт можа быць прыстасаваны ў дрыгве дэмакратызаванага грамадства.

ЭўРОПА Й КУЛЬТУРА

Высхаўшы аўтамабілем з Стамбулу, неўзабаве знойдзеш дарожны паказальнік з надпісам: «У Эўропу»; такі самы паказальнік, толькі ўжо іншай мовай, сустранеш і выбіраючыся з Салонікаў: расейская інтэлігенцыя XIX ст. абавязкова езьдзіла ў Эўропу.

Аднак пазначыць, якую дарогаю можна заехаць у Эўропу, гэта ўжо значыць ускосна прызнаць, што ты ў не-Эўропе. Здаецца, што адзін з асноўных параметраў вызначэньня мяжы Эўропы — рэлігія, калі разумець яе як форму культуры, а менавіта каталіцае й пратэстанцкае хрысьціянства. Гэта істотны фактар фармаваньня эўрапейскай культуры, аднак ясна, прыкладам, што грэх, едучы ў Парыж, не імкнецца спэцыяльна наведваць сем цэркваў, а ўвогуле — «падыхаць культурай».

Эўропа такім чынам сталася, не раўнуючы як у чарадзейных казках, пэўнай мітычнай прасторай, дзе незвычайныя рэчы адбываюцца пад зямлёй, у небе, у вадзе, у паветры,

* Літоўскі адпаведнік «Польмя».

** Левы літаратар, у 1940 пераклаў «Паднятую цаліну».

* Ёнас Косу-Александравічус — паэт, эсэіст.

** Перакладчык Шэкспіра й Дантэ.

Пра чалавека, які ўжо нічога не хацеў ведаць

Пэтэр Біксэль

«Не хачу ўжо нічога больш ведаць», — сказаў чалавек, які ўжо нічога не хацеў ведаць.

Сказаць лёгка.

Лёгка сказаць.

У гэты момант зазваніў тэлефон.

І чалавек, замест таго, каб вырваць тэлефонны кабэль і нічога больш ня ведаць, узяў слухаўку й назваў сваё прозьвішча.

«Добры дзень», — сказаў хтосьці ў слухаўцы.

Ён таксама сказаў — добры дзень.

— Цудоўнае сёння надвор'е, — паведаміў хтосьці.

А чалавек не сказаў: «Я не хачу гэта ведаць», ён сказаў: «О, праўда, цудоўнае».

Той зноў нешта сказаў.

Чалавек адказаў яму, пасля паклаў слухаўку, злучыўся, што даведаўся, якое на вуліцы надвор'е.

Цяпер ён выцягнуў штэкер з гнязда, крыкнуўшы: «І гэтага я не хачу ведаць! Я павінен гэта забыць!»

Сказаць лёгка.

Лёгка сказаць.

А за вакном сьвяціла сонца. Вядома, калі сьвеціць сонца, надвор'е цудоўнае.

Чалавек зачыніў ваканіцы, аднак сонца прасочвалася праз шчыліны.

Тады ён прынес паперу, заклеіў шыбы й застаўся сядзець у цемры.

Так і сядзеў ён, пакуль не прыйшла жонка. Ubачыўшы закленыя вокны, яна спыталася з жахам:

— Што гэта значыць?

— Я адгарадзіў сябе ад сонца, — растлумачыў ён.

— Дык у цябе ж няма сьвятла.

— Гэта адзіны мінус, — згадзіўся ён. — Аднак лепш я буду сядзець без сьвятла, чым ведаць, што на вуліцы цудоўнае надвор'е.

— А чым табе перашкаджае цудоўнае надвор'е? — здзівілася жонка. Цудоўнае надвор'е цудоўна ўплывае на самаадчуваньне.

— Нічога мне не перашкаджае. Цудоўнае ці не. Я ўвогуле нічога не хачу ведаць пра надвор'е.

— Запалі тады прынамсі сьвятло, — сказала жонка, шукаючы рукой уключальнік.

Аднак муж скапіў дрот, на якім вісела лямпа, і адарваў яго, сказаўшы:

— Я не хачу гэтага ведаць. Я не хачу ведаць, што сьвятло запальваецца ўключальнікам.

Тады жонка заплакала.

Муж сказаў:

— Я ўвогуле нічога не хачу ведаць.

Паколькі жонка й надалей не разумела яго, яна перастала плакаць і пакінула мужа аднаго.

Доўгі час ён сядзеў у адзіноце. Калі прыходзілі госьці й пытаўся пра яго, жонка адказвала:

— Муж сядзіць у цемры, бо нічога ня хоча ведаць. Вось так.

— Чаго ня хоча ведаць? — дапытваліся госьці.

Жонка тлумачыла:

Працяг на старонцы 14

г. зн. у іншым месцы. Аднак гэта разам з тым і сымбалічная прастора, у якой разьмясьціліся ўсе сыстэмы каштоўнасьцяў, усе крытэры, паводле якіх вызначаецца вартасць паводзінаў, чалавека, творца. Чэскі пісьменьнік або крытык, думаючы пра твор таго ці іншага свайго суродзіча, нават несьвядома параўноўвае яго з эўрапейскімі стандартамі. Такім чынам Эўропа — ня толькі аксілягічная прастора, але й асаблівы калектыўны персанаж, адначасна вызначальнік лёсу й судзьдзя, які валодае сфэраю ўсіх культурных каштоўнасьцяў.

Дваццаць пяць гадоў таму на зьездзе Сьвятла-Згоды* я безь вялікага посьпеху спрабаваў пераканаць сваіх суродзічаў у вялікай важнасьці мітаў. Ва ўпарадкаваньні нашага штодзённага й грамадзкага жыцьця міты займаюць значнае месца: гэта ідэалёгіі й вераваньні, выказаньня ў фігуратыўных формах. Эўропа для літоўца — такі рэальны й магутны міт, і любы размовы пра літоўскую культуру без пастаяннай спасылкі на Эўропу будуць марныя.

КУЛЬТУРА Й НАЦЫЯ

Праблема дачыненняў індывіда й нацыі ў эўрапейскай эпistéме ўзьялася ў другой палове XVIII стагодзьдзя ў нямецкім культурным кантэксьце, яе можна сымбалічна абазначыць як неспрымьнімы антаганізм Гётэ й Гэрдэра. Гётэ — гэта тыповы гуманіст эпохі Асьветніцтва, які верыць ва ўнівэрсальную, агульную для ўсяго чалавечтва прыроду чалавека, якая й абгрунтоўвае таксама агульную сыстэму каштоўнасьцяў: веру ў чалавечы розум, у няспынны прагрэс чалавечтва, ва ўсемагутнае значэньне ведаў, якія выпрацоўваюць маральныя каштоўнасьці, і, вядома, у няспынны рост свабоды індывіда. Назіраючы з ка-

рты першую выйграную Французскай Рэвалюцыяй бітву пад Вальмі, ён мог усклікнуць: «Гэта найпрыгажэйшы дзень у маім жыцьці!» Гэрдэр — ня менш прывабная асоба: ён узвышае нацыю як жывы арганізм агульнага лёсу, агульнай культуры, выяўленай у асобнай мове. Культура для яго — ня вынік індывіда, вынаходлівасьці яго розуму, а арганічная ўласцівасьць нацыі, выяўленьне яе спэцыфічнага генія.

Гэткая неспрымьнімасць двух канцэпцыяў чалавека — яго прыроды, яго ролі й месца ў сьвеце расьцягваецца на два апошнія стагодзьдзі эўрапейскае культуры, няспынна спараджаючы канфліктныя сытуацыі. З аднаго боку мы маем справу з «старымі» нацыямі, Францыяй, Англіяй: у іх выпадку нацыі былі створаныя дзяржавамі, а не наадварот, і літоўцу, прыкладам, незразумела, як эльзасец зь нямецкім прозьвішчам, германскай роднай мовай можа быць вялікім французскім патрыётам. У іншых краінах, Нямецчыне й Італіі, дзяржавы ўтварыліся ўжо толькі ў XIX ст. паводле прынятых этнічна-моўнага аб'яднаньня. Працэс адраджэньня й самавызначэньня «новых», «маладых» эўрапейскіх нацыяў, які пачаўся на пачатку XIX ст. — гэта праява прымату этнічнае культуры, этнічнае супольнасьці.

Пакуль правы й бітвы за свабоду этнічных супольнасьцяў упісваюцца ў агульны працэс прагрэсу чалавечтва, яны спалучаюцца з правамі індывіда на свабоду і яе грамадзкае выяўленьне — дэмакратыю. Вінцас Кудзірка безь вялікіх цяжкасьцяў мог быць літоўцам і дэмакратам. Аднак такі заснаваны на раўнавазе стан — зьява далёка не нармальная. «Сьпеўная рэвалюцыя» была выяўленьнем арганічнага літоўскага нацыянальнага адзінства, а наступны па ёй адліў вызначаецца буяным «дэмакратычнасьці» — у самых

наіўных і нават бязглуздых яе формах. Томас Венцлава востра, справядліва й адчувальна ўзьяняў пытаньне літоўска-жыдоўскіх дачыненняў, аднак калі чытаеш яго, так і застаецца не зусім зразумелым, ці літоўская нацыя калектыўна на ўсё вякі вінаватая за забойствы жыдоў, або кожны літовец паасобку адказны за свае дзеянні.

Вось жа, нялёгка быць адначасна і літоўцам*, і чалавекам.

РОЎНАСЬЦЬ КУЛЬТУРАЎ

Антрапалёгія, якая разьвілася ў XX стагодзьдзі, прызывала нас да крыжы іншага разуменьня чалавечасьці культуры. Паняцце культуры, якое дагэтуль закранала толькі белую расу ("як жа можна быць персам?" — паўжартам пытаўся Мантэск'ё) і толькі Эўропу (Амэрыка, прынятая як «белая», была да другой сусьветнай вайны толькі прычэпам Эўропы), пачало стасавацца й да экзагенічных цывілізацыяў (Кітай, Індыя), і нават да «дзікіх супольнасьцяў» (архаічных, безь пісьменства, без гісторыі й г. д.). Гэтае паняцце стала сродкам вызначэньня й характарыстыкі разнастайных рысаў чалавечасьці дзейнасьці розных этнічных супольнасьцяў. З пашырэньнем вяртага чалавечасьці ўвагі сьвету за межы Эўропы тое, што было для нас экзотыкай, стала культурай, а экзотыка засталася аб'ектам турыстычных забаваў ніжэйшых сацыяльных пластоў.

Вось жа ў гэтым кантэксьце выявілася й зацьвердзілася славаця ананімія культуры й натуры, сфармуляваная Леві-Стросам: усё, што робіць чалавек, трансфармуючы, прыстасоўваючы для сваіх патрэбаў прыроду — пачынаючы ад вынаходу агню й прыкрыцця плоці — гэта ўжо зьявы культуры. Таму й напісаная ім у 1945 годзе на замову ЮНЭСКА кніжачка пра роўнасьць культуры і расаў стала маніфе-

* — беларусам.

стам, які абвяшчаў новае разуменьне культуры.

Мала хто ў тыя часы наважваўся запырэчыць такой высакароднай ідэі роўнасьці культураў. І голас Ражэра Кайюа, рэдактара галоўнага тагачаснага часопісу ЮНЭСКА *Diogene*, здаваўся непаразуменьнем, нявартым адказу. — Так, — казаў ён, — усё культуры роўныя, з той розьніцай, што мы, заходнікі, можам, мы ў стане мысьліць іншыя культуры, тым часам як іншым культурам гэта нават у галаву не прыходзіць.

Аднак прадказаны Шпэнглерам *Untergang des Abendlandes* ужо быў пачаўся, і заходняя цывілізацыя адкрыла перыяд мазахістычнага самавінавачаньня й адмаўленьня сваіх каштоўнасьцяў. Даваснае разуменьне высокае культуры зьнісці на склад старое мэблі, замест яго ў якасьці мадэлі-прыкладу прапануецца ў найлепшым выпадку «the American way of life». Сусьветную Дэкларацыю Правоў Чалавека падпісалі дыктатарскія й рабаўладальніцкія дзяржавы з радасьцю й згодай Захаду. Дэмакратыя культураў была прыкрытая ўсеагульным вэлюмам легальнае крывадушнасьці. «Новаадкрытыя» культуры ад такога ўшанаваньня нічога асаблівага ня выйгралі, аднак тым самым часам нашыя патрабаваньні да заходняй культуры значна паменшыліся.

КУЛЬТУРА Й МАРАЛЬ

Адзін расейскі дысьдэнт на нейкі час знайшоў прытулак у маім сэмінары, і я папрасіў яго пазнаёміць нас з тэорыяй сэміётыкі ягонага настаўніка Юрыя Лотмана. Трэба сабе ўявіць здзіўленьне й поўнае неразуменьне слухачоў, калі яны пачулі, што культуру нібыта можна ахарактарызаваць, супрацьстаўляючы яе не натуры, а варварству. Варварства, зразуметае як скарыняе асуджэньне ўсяго таго, што прычыць культуры, прыгадвае нам ужо разглядае паняцце культуры як

Працяг на старонцы 14

Пра чалавека, які ўжо нічога не хацеў ведаць

Працяг са старонкі 13

— Нічога. Ён увогуле нічога ня хоча ведаць. Ня хоча ведаць таго, што можна ведаць. Скажам, якое можа быць надвор'е. Ня хоча ведаць і таго, што можна пачуць. Скажам, што пра гэта гавораць людзі. Ня хоча ведаць і таго, што ўжо вядома. Скажам, што сьвятло запальваецца выключальнікам. Вось так, — гаварыла жонка.

— Ага, — гаварылі госьці й больш не прыходзілі.

А мужчына тым часам сядзеў у цемры. Жонка прыносіла яму ежу. Калі яна пыталася: «Чаго ты ўжо ня ведаеш?», ён адказаў: «Ведаю яшчэ ўсё». І быў маркотны.

Бачачы гэта, жонка сказала, каб падбэдзёрчыць яго:

— Аднак ты ня ведаеш, якое на вуліцы надвор'е.

— Гэтага я сапраўды ня ведаю, — адказаў ён.

— Аднак я магу сабе ўявіць, якое яно можа быць. Я памятаю сонечныя дні й дні дажджлівых.

— Забудзеш.

На гэта муж адказаў:

— Лёгка сказаць.

Сказаць лёгка.

Ён і надалей сядзеў у цемры, а жонка прыносіла яму ежу. Мужчына гаварыў, гледзячы на талерку:

— Я ведаю, што гэта бульба, а гэта капуста. Нічога не дапаможа, я буду ведаць гэта заўсёды. Я ведаю, якія я вымаўляю словы.

Калі наступным разам жонка спыталася: «Што ты яшчэ ведаеш?», ён адказаў:

— Я ведаю больш, чым ведаў калісьці. Я ведаю, напрыклад, ня толькі, як выглядае кепскае ці добрае надвор'е, але й тое, як выглядае ўсё, калі надвор'я няма. Акрамя таго я ведаю, што ў цемры не зусім цёмна.

— Аднак ёсьць рэчы, пра якія ты нічога ня ведаеш, — сказала жонка ўжо каля двярэй.

Заінтрыгаваны муж затрымаў яе. Тады яна сказала:

— Ты ня ведаеш, напрыклад, як слова «надвор'е» гучыць па-кітайску, — і яна выйшла, зачыняючы дзверы.

Мужчына, які ўжо нічога не хацеў ведаць, пачаў думаць. Ён сапраўды ня ведаў кітайскай мовы й нонсэнсам было б гаварыць — я ўжо нічога не хачу пра гэта ведаць — бо ён пра гэта яшчэ нічога ня ведаў.

«Спачатку я павінен вырашыць, чаго я не хачу ведаць», — сказаў ён, адчыняючы вокны й ваканіцы. На вуліцы йшоў дождж. Мужчына пастаяў ля вакна, гледзячы на дождж. Пасья

вырашыў пайсьці й купіць падручнік кітайскае мовы. Вярнуўшыся дамоў, ён засеў за падручнік, вучачыся чытаць і пэндзлем пераносіць на паперу кітайскія знакі.

Калі прыходзілі госьці й пыталіся пра яго, жонка гаварыла:

— Муж вучыць кітайскую мову. Вось так.

І госьці перасталі прыходзіць.

Кітайскую мову можна вывучаць гадамі. І чалавек павінен быў прысьвяціць шмат часу, каб авалодаць гэтай мовай. Тады ён падумаў: «Я яшчэ ня ўсё ведаю. А каб ведаць, чаго я не хачу ведаць, я павінен ведаць усё. Я павінен разбірацца ў вінах, як адрозьніць добрае ад дрэннага. Калі я ўжо ем бульбу, дык павінен ведаць, як яе вырошчваюць. Я павінен ведаць, як выглядае месяц, бо, гледзячы на яго, я ня ведаю пра яго нічога. Я павінен ведаць назвы зьвяроў, як яны выглядаюць, як сябе паводзяць, як жывуць.»

Ён купіў кніжку пра гадаваньне трусаў, курэй, пра жыцьцё лясных зьвяроў. Урэшце ён купіў кнігу пра насарога.

Ён вырашыў паглядзець на яго ў запарку. Пайшоў туды. Насарог стаяў на месцы й ня рухаўся.

СЬЕ-ТОЕ ПРА КУЛЬТУРУ

Працяг са старонкі 13

сукупу трансцэндэнтных каштоўнасьцяў, аднак з той розьніцай, што адсоўваючы ўбок, хаваючы эпістэмныя й эстэтычныя вартасьці, культура ўваччу інтэлігенцыі з Усходу стаецца сынонімам этыкі, асноўным крытэрыем маральнае ацэнкі індывіда й грамадства.

Тым часам як мараль у атмасфэры роўнасьці культураў ня можа лічыцца нават адным з вымераў культуры — бо немагчыма ж спытацца ў антраполяга, ці жыхары Салямонавых астравоў «культурныя», г. зн. маральныя, або не — калі ў заходнім кантэксьце яна замяняецца паняцьцямі ветлівасьці або і ўвогуле «прыгожых звычаяў», маральная ацэнка культуры, якая нібыта вяртаецца з Усходу, ня можа зноў ня ўзьняць агульную праблему культурных каштоўнасьцяў. Можна, вядома, лёгка іранізаваць, прыгавоўваючы маральную кампанію М.Гарбачова, калі прапаноўвалася змяніць гарэлку рэлігіяй і прыняць яе не як «опіум для народу», а як «лек для народу», можна, вядома, усьміхацца, назіраючы спробы нашага Каталіцтва аднавіць традыцыйныя павязі паміж маральлю й рэлігіяй, адну грунтуючы на другой і наадварот. Можна з усьмешкай, але ўжо больш спагадна глядзець на філязофію д-ра Грынюса*, паводле якой культурны літовец — гэта прстойны літовец, а прстойны літовец — гэта добры каталік: які нягоднік наважыцца выказацца супраць маральнасьці літоўскіх гімназістаў або супраць высакароднасьці кіруючых палітыкаў у Літве? — Гэта прывабная філязофія робіцца небяспэчнай толькі тады, калі яна прэтэндуе на тое, каб лічыць мараль меркаю мастацкае творчасьці, ня розьнячыся ў гэтым ад замоўленага Жданавым культу герояў і выкрыцьця нягатыўных тыпаў. Таму скажам сур'эзна: рэлігія як адна з асноўных формаў культуры, як запрашэньне чалавека да трансцэндэнцыі, — за-

надта вялікая рэч, каб яе можна было зьмешваць з грамадзкай маральнасьцю.

НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА

Крыху іначай справы маралі й культуры выглядаюць у камуністычным кантэксьце. Калі Луначарскі, першы, здаецца, расейскі камісар асьветы, заявіўшы, што добрым камуністам можа быць толькі той, хто «пераварыць» Дастаеўскага, сацыялістычную мараль лічыў асабістай перамогай індывіда на фоне гістарычнага прагрэсу над «буржуазнай» культурай, гэтка ягоны погляд неўзабаве быў заглушаны ланіскім падыходам да маралі: маральна ўсё тое, што карысна партыі, г. зн. пралетарыяту, які кіруе матарам гісторыі. Прынцып, паводле якога дзеці мусяць прадаваць сваіх бацькоў, маральны, гэта нармальнае наступства бегу чалавечае гісторыі.

Справы крыху паляпшаюцца — або пагаршаюцца, — калі Сталін пачынае цікавіцца прызначэньнем літаратуры й мастацтва. Дылема: або мастацтва прыстасоўваць да культуры ўзроўню народу, або народ набліжаць да разуменьня мастацтва й яго патрабаваньняў — была вырашана на карысьць *народнай культуры*. Жданавы сцэналістычны рэалізм — гэта перш за ўсё аб'ясцэнваньне паняцьця высокай культуры, але гэта разам з тым і «рэалізм», г. зн. разуменьне мастацтва як фатаграфіі жыцьця, якое пазбаўляе паняцьце мастацтва любімага аксіялягічнага зьместу.

Выратаваць жданавізм у заходнім кантэксьце спрабаваў італьянскі марксыст Грамшы: зыходзячы ўжо з заходняе канцэпцыі культуры — як сукупу формаў, у якіх выяўляецца чалавечая дзейнасьць у грамадстве, ён выдзяляў у грамадстве й ягонай культуры два аўтаномныя пласты, зь якіх ніжэйшы, гэтак званая масавая культура, варты ўслаўленьня як рухавік гістарычнага працэсу, прышчапляючы такім чынам жданавізму немалую дозу ідэалізацыі, я б нават сказаў — сэнсу. Гэтая тэорыя, якая мела паважны ўплыў толькі ў Паўднёнай Амэрыцы, была апошнім узбрыкам марксызму, спрабай яго аднавіць, і на сёньняшні дзень засталася толькі ў падсьведомасьці левых інтэлектуалаў.

Навізму немалую дозу ідэалізацыі, я б нават сказаў — сэнсу. Гэтая тэорыя, якая мела паважны ўплыў толькі ў Паўднёнай Амэрыцы, была апошнім узбрыкам марксызму, спрабай яго аднавіць, і на сёньняшні дзень засталася толькі ў падсьведомасьці левых інтэлектуалаў.

МІКРАКУЛЬТУРЫ

Такое зьмешваньне культуры й ідэалёгіі мае паважны наступствы. Меркаваньне, нібы ўсё або што заўгодна можа быць культурай, дазваляе стасаваць гэтае паняцьце да любой выявы грамадзкага жыцьця. Калі пралетарыят як гэтка на Заходзе зьнік, а былая рабочая кляса страціла сваю «сьвядомасьць» і раздзялілася на розныя культурныя пласты, развілася гэтак званая групавая культура. Асабліва шматлікія ў Італіі групы тэарэтыкаў-рэвалюцыянераў пачынаюць дзеяць паводле сваёй «культуры тэорыі», ім адпавядае ваяўнічы тэарызм у Нямеччыне. Гэтка культура, здаецца, на сёньня захавалася толькі ў Пэру ў ідэалёгіі «Прамяністае сьцежкі».

З згасаньнем сатэрычных, скіраваных на ўратаваньне чалавечтва ідэалёгіяў, калі спажывальніцкае грамадства ня можа запрапанаваць моладзі ніякіх сэснавых мадэляў дзейнасьці або жыцьця, застаецца толькі адзін шлях — выступленьне супраць або аддаленьне ад такой культурнай пазыцыі. Гэтак і нараджаюцца разнастайныя антыкультуры й контркультуры, якім, можа, можна было б даць агульны назой *hippy-культура*. Вяўляючыся ў стварэньні малых супольнасьцяў або ў аднаасобным «культурным» бадзяжніцтве, гэтыя культуры вызначаюцца двузначнасьцю маральных рысаў: «прыгожыя пачуцьці» — адмаўленьне ад гвалту, мірнае каханьне, вэгетарыянства — часам незразумела спалучаюцца з сацыяльным і сямейным паразытызмам.

Такія тэндэнцыі, памалу высьпяваючы, пакінулі глыбокі сьлед у грамадзкай мэнтальнасьці, апошнімі гадамі набыўшы формы экалягічных і «зялёных» рухаў.

Апошні паварот гэтых мікракультураў — гэта ўсё больш разбуляны на Заходзе культуры прадмесьцяў — асабліва хуліганаў і голагаловых, якім, як выглядае, яшчэ наканаваная цудоўная й вялікая будучыня, якая абяцае павышэньне попыту на сацыялягаў ва ўнівэрсытэтах. Спрабуючы зразумець гэтую зьяву канчатковага разбурэньня паняцьця культуры, можна яе часова акрэсьліць як утварэньне пазбаўленых усялякага яснага сэмантычнага зьместу мікраідэалёгіяў на падставе прынцыпу мінімальнае сацыяльнасьці, падобна быцьцю разам у воўчай зграі.

Ужываючы модную фразалёгію, можна было б сказаць, што сымбіёз характэрнай для Захаду рок-культуры і характэрнай для Усходу поўнай адсутнасьці «культуры працы» абяцае даць у выніку ідэальную супольную культуру будучыні. Такім спосабам рэалізавалася навязваная Літве некаторымі нашымі філёзафамі місія — быць арэнай сынтэзу Усходу й Захаду.

РОК-КУЛЬТУРА

Я запытаўся раз у аднаго музыколяга, ці рок — гэта музыка, інакш кажучы, ці гэта толькі, хоць і значная, але ўнутраная зьмена ў музычнай парадызме, якую можна вытлумачыць паступовым павышэньнем ролі пэркусійных інструментаў ад пачатку ХХ стагодзьдзя і заменай мэлёды рытмам, або гэта ўжо зусім аўтаномны культурны фэномэн. Ён мне аптымістычна й па-саломонаўску патлумачыў, што гэта ўсё ж можна называць музыкай, але што гэта болей, чым музыка, што гэта пераступае межы

* Ёнас Грынюс — літаратурны крытык каталіцка-маралізатарскага ўхіла.

Чалавек заўважыў, што насарог прабуе наймаверным намаганьнем сабрацца з думкамі й нешта ўразумець. А калі яму штосьці прыходзіла ў галаву, ён радасна пачынаў бегаць коламі й пасьяля трох-чатырох колаў забываў, што фактычна ўразумець. Затрымліваўся, стаяў гадзіну-другую, каб зноўкі кінуцца наперад, калі яму штосьці прыйдзе ў галаву.

«Хацеў бы я быць насарогам, — падумаў чалавек, — аднак гэта, відаць, ужо позна».

Дома ён думаў толькі пра насарога.

«Мой насарог, — думаў ён, — вельмі паволі думае й хутка пачынае бегчы, і такі спосаб паводзінаў ёсьць слушны».

І ён забыўся пра тое, што яшчэ хацеў бы ведаць, каб пра гэта ня ведаць больш нічога.

І жыў сабе, як і раней.

З тым толькі, што цяпер ён ведаў яшчэ й кітайскую мову.

Зь нямецкай мовы пераклаў Уладзіслаў Струмліа

Здымак Алены Адамчык

музыкі: року характэрны тупат і крыўлянне — гэта «музычны» баль, у якім удзельнічаюць усім сваім целам ня толькі вытворцы гуку, але й іхныя слухачы.

Далей я ўжо сам працягваў свае развагі: дваццаць гадоў таму ў навуцы было ўсеагульна прынята, што мова музыкі адрозніваецца ад мовы шуму ўжо хоць бы тым, што яны ў мозгу рэгіструюцца ў двух розных месцах. Розніца паміж музыкай і рокерам, які «музыкае» ўсім сваім целам адпавядае размежаванню паміж музыкай як выяўленьнем у аўдытыўным пляне мастацкіх формаў і музыкай як спецыфічнай культурай — «музычнай культурай», якая выяўляецца ў рытмічным раздражненні ўсёй сэнсарна-маторнай сыстэмы цела.

Гэткая інтэрпрэтацыя нагадвае й іншую разбуляючую на Захадзе культуру — «культуру здароўя». Ідэалёгія здаровасці зьнешне выяўляецца, вядома, разьвіццём вытворчасці лекаў, што прыносяць штогод мільярды прыбыткі, пашырэннем складанай лячэбнай тэхналогіі ды гарантыямі сацыяльнага страхаваньня, а таксама — усеагульнай пашанай да здаровага цела, здаровага чалавека, карацей кажучы — шчырым культам здароўя. Дзяржаўныя бюджэты аховы здароўя перавышаюць ня толькі бюджэты ўзбраеньня — з гэтым можна было б цалкам пагадзіцца, — але й выдаткі на выхаваньне й навучаньне. Здароўе атаясамліваецца з «жыццём» да тае ступені, што, паводле агульнага перакананьня, чалавек ня можа памерці натуральнай сьмерцю, бо ён памірае толькі ад той або іншай хваробы: нявытлумачаная сьмерць выглядае падазрона, ганебна.

Такі культ цела й здароўя быў бы добрай справай — вядома, ужо ня згадваючы пра цяпер ужо нямодную штогадовую сьмерць ад голаду 50

мільёнаў дзяцей Трэцяга Сьвету — калі б ён не ператвараўся ў самамэту. Прынцып тых, хто практыкуе культуру здароўя вельмі просты: ці ты курыш? — не! — ці ты п'еш? — не! — ці ты кахаецца зь дзяўчатамі? — не! — Дык нашто ж ты жывеш? — Каб быць здаровым. Гэта ня гумар, а жыццёвы ідэал мільёнаў маладых людзей. Рок-культура вучыць чалавека адмаўляцца думаць і жыць адным толькі пачуццёвым досьведам, а культура здароўя — гэта праграма ідэалёгіі штодзённасьці, і яшчэ болей — бязмэтнасьці, бессэнсоўнасьці.

Гаворка йдзе ня толькі пра нездаровую музыку здаровага чалавека. Возьмем жываліс, хоць імя жывалісу, якое традыцыйна абазначае мастацкія формы, рэалізаваныя на двухмернай паверхні, ужо не адпавядае нашым трохмерным і часта зусім не заляпаным прасторам. Адзін мой вучань, спецыяліст у эстэтыцы, чытае лекцыю пра мінімальныя формы мастацтва і, напрыклад, паказвае дзьве вэнджаныя рыбіны, вывешаныя японскімі рыбакамі недзе ў прымор'і. — Чым гэтыя дзьве рыбіны розняцца ад рыбінаў у штодзённым жыцці? — наўна пытаюся я. — Кожны вобраз сьвету можа стацца мастацтвам дзякуючы спецыфічнаму позірку гледача, — адказвае ён. — Я дарэмна спрабаваў навізаць неабходнасьць якіх-небудзь карцінных рамак, якія адмяжоўвалі б мастацтва ад штодзённасьці. У сьвесе, такім, які ён ёсьць сёньня, чалавечы позірк не пагтызуе штодзённасьці — штодзённасьць вульгарызуе мастацтва. Кіч або спаўненне мараў Жданава?

КУЛЬТУРА ШЧАСЬЦЯ

Паскудна робіцца, калі кінуць вокам на гэтае дваццатае стагодзьдзе, на якое ўскладалася столькі спадзя-

ваньняў, у якім было перажыта столькі расчараваньняў. Які пасаг абяцае яно, які дарунак можа прынесці Літваньцы, нашай каралеўне, што памалу будзіцца ад сну? Якія багацьці яна зможа й захоча выбраць сабе ў гэтым культурным заходнім супэрмаркеце?

Я не люблю дашуквацца прычынных сувязяў — яны заўсёды неадназначныя й нічога не тлумачаць, — якія б дапамаглі зразумець цяперашняе банкруцтва Захаду: залішне хуткі тэхналягічны прагрэс, спажывальніцкае грамадства, масавая дэмакратызацыя, крызіс ідэалёгіяў, крах паняцьця прагрэсу. Найгоршае: гэта нават не банкруцтва Ўол Стрыт з банкірамі, што скачуць з вокнаў небасягаў ці кладуць галовы пад паравозы, не, гэта шчаслівае чалавецтва, што знайшло «жалудок» і ўсьміхаецца ўсьмешкаю вясковага дурня. Відаць, усяго наспрабаваўшыся, ХХ-е стагодзьдзе нарэшце знайшло апошнюю мэтамарфозу культуры — культуру шчасьця.

І страшна падумаць, што, азірнуўшыся на Захад, гартаючы дастаўлены на дом каталёг культураў, Літва можа выбраць сабе найлягчэй даступную культуру шчасьця, што яна можа вырашыць стацца шчаслівай і замест смачных катлетаў пачне есьці гамбургеры, замес квасу піць шчасьцядайную кока-колу. Калі там адчыняецца першы Макдоналд у Вільні?

ЭЎРОПА Й ЛІТВА

Неяк раз, аналізуючы прамову кандыдата ў прэзыдэнты, мы налічылі, што за пяць хвілін ён дваццаць разоў паўтарыў слова: *трэба!* Вядома, што трэба. Такімі безасабовымі парадамі, якія ні да чаго не абавязваюць ні таго, хто піша, ні таго, хто чытае, я б і хацеў закончыць гэтыя разважаньні. Аднак жа такія «трэба», зразумецца як адказнасьць

перад сабою, перад нацыяй і перад чалавекам складаюць толькі наш *гарызонт будучыні*, у які ўпісваюцца й нашыя хаценьні, і абавязкі, і неабходнасьці.

— Свабода, як некалі казаў Сартр, гэта выбар паміж некалькіх неабходнасьцяў. Літоўцы, стукаючы ў дзьверы Эўропы, абвешчаюць перш за ўсё сваю волю да свабоды. Свабода — гэта не насьледаваньне заходняй модзе, а выбар прапанаваных ёй культурных каштоўнасьцяў, культурных формаў жыцця.

— Эўропа, і ўвогуле Захад, сёньня перажываюць глыбокі культурны крызіс, гэтак званы крызіс тоеснасьці. А крызіс — гэта перш за ўсё ўсьведамленьне краху наяўных каштоўнасьцяў і жаданьне іх пераацаніць. У гэтым *Umwertung aller Werte* і літоўская нацыя, ня менш за іншыя, мае права сказаць сваё слова, права, у якім ёй не адмовяць ніякія юрысты.

— Нядаўна гаворачы пра літоўцаў, Чэслаў Мілаш ахарактарызаваў іх, паводле традыцыйнай польскай ацэнкі, як *амбіцыйных і ўпартых*. Гэтую сваю амбіцыю, зразуметую як жаданьне праектаваць і арганізоўваць будучыню, яны нядаўна паказалі, распрацоўваючы й прапагануючы іншым савецкім нацыям мадэлі *мірнага пасвабоджэння*. Такую палітычную перамогу цяпер «трэба» ўпарта працягваць і ў іншай галіне — актыўна ўдзельнічаць у выпрацоўцы эўрапейскіх культурных мадэляў, культурных формаў паводзінаў, жыццёвага стылю. А прызнаньне высокай культуры, адмысловага літоўскага гена, Нобэлеўскія прэміі ды іншыя мэдалі знойдуцца самі. Калі ўжо Бог чаго даў, дык і «з каптуром».

Пераклаў зь літоўскае Сяргей Шупа
«Baltos lankos», №1, 1991

Vubo Vubo

*Вось сымбаль твой,
забыты краю родны!*

Атрад совападобных (strigiformes) налічвае каля паўсотні відаў, што жывуць па ўсім свеце, за выключэннем тэрыторыяў альбо надта малых (выспы ў акіянах) альбо надта халодных (дзе ніхто наогул не жыве). Натуральна, водзяцца совы і ў Новай Зеландыі. Тут найперш вядомыя Ninox novaeseelandiae, вельмі арыгінальная іголканогая сава, чый начны ўскрык вядомы кожнаму тубыльцу, а таксама ўжо вельмі рэдкая Sceloglaux albifacies, сава-пагатуха.

Паколькі драпежных птушак, у т.л. і соваў, у Новай Зеландыі наогул бракуе, іхнія функцыі пераймаюць часам папугі, якія перанялі нават савінае аблічча. Такая кеа (Nestor n.), якая атрымала сумную славу забойцы авечак, хоць у дачыненнях з людзьмі — гэта забавная і цікавая істота. Яшчэ больш падобная да соваў начная папуга Strigops habroptilus альбо какапо. Удзень яна хаваецца ў лесе, дзе ў расколінах скалаў, каранях дрэваў прытулілася яе гняздо, а ўночы яна блукае па кронах дрэваў у пошуках ежы. Ну, рыхтых сава...

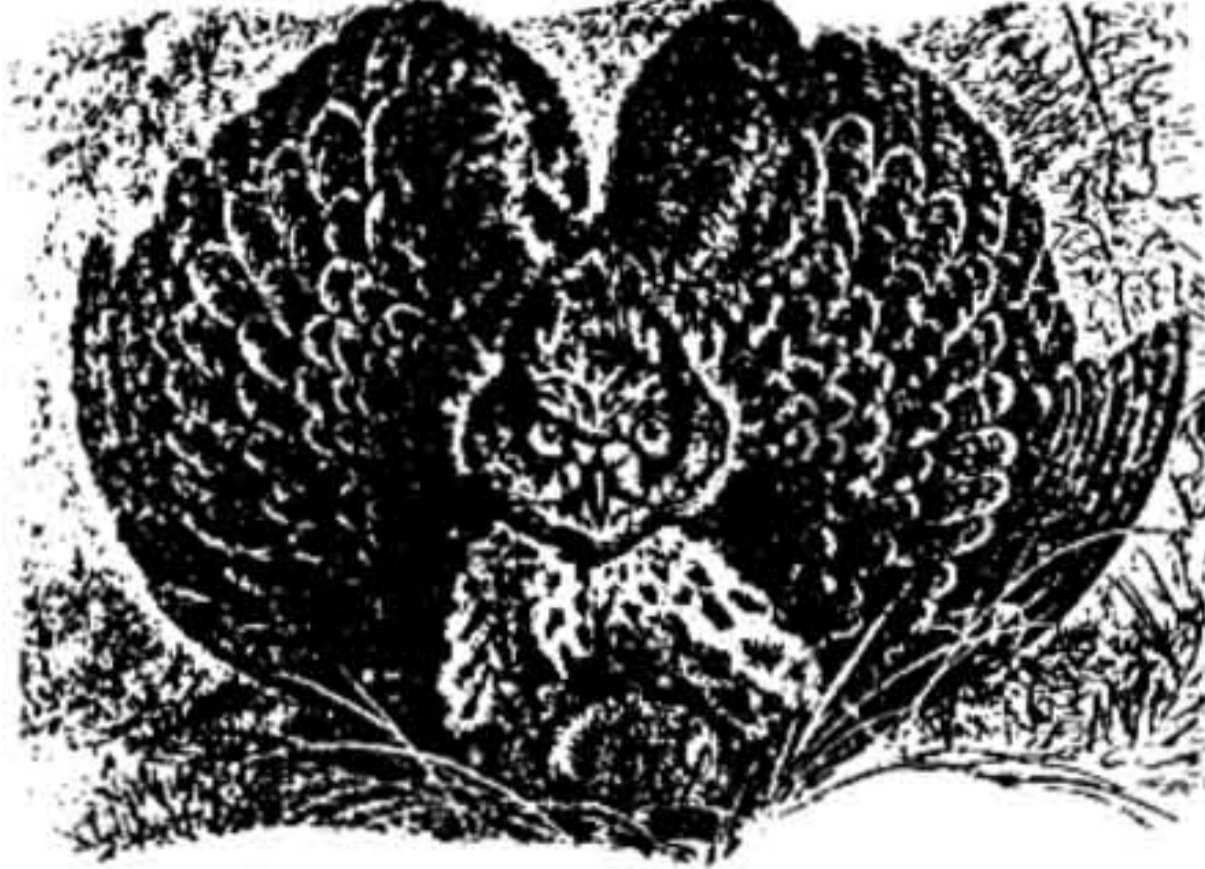
Назва папугаў гучыць падобна ў эўрапейскіх мовах (parapeien, raregai, paragollo...). На Беларусі найбольш суцучны з гэтымі назовамі пугач. Гэта ўжо сапраўды совападобная птушка. І самая вялікая з усіх прадстаўнікоў атраду Strigiformes, адна з найбуйнейшых птушак Беларусі. Пугач (Vubo Vubo) — вялізарная птушка вагою больш за 3 кг, з магутнымі крыламі (у размаху каля 1,80 м).

Некалі гэтая птушка была даволі звычайнай жыхаркай паўночных краёў. Ёй прысьвечана багата фальклёрных ды літаратурных сюжэтаў. У тым ліку й адзін з найлепшых вершаў у беларускай анімалістыцы:

...Калі атуліць змрок гушчар,
ён будзе цар і гаспадар,
А ўдзень узбіўся ён на сук,
Дрыжыць і ловіць кожны гук...

Раней гэтая птушка наводзіла жах на нашых забабонных продкаў. Гэта няцяжка зразумець, калі хоць раз пачуць сярод ночы ў нетрах старога лесу яе вусцішны крык.

Удзень яго пабачыць амаль немагчыма. Пры дзённым святле гэтая птушка становіцца няяслай, блізкарукай, а таму старанна хаваецца ў пушчах. Нібы кожная істота імкнецца

адпомсціць пугачу за начны жах. Кожная дзённая птушка й нават некаторыя совы імкнучца падражніць бездапаможнага волата. Затое як толькі на паўночны лес апусціцца цемрадзь, сэрцы разумных і неразумных істотаў сыціснучца ў прадчуванні яго імклівага цяжкага палёту й жажлівага поклічу. Грызуны, вожыкі й цецярукі, нават вароны стануць яго лёгкай здабычай. Бо суперніка ў верхавінах чорных ялінаў яму няма.

Недзе пад канец сакавіка пугач рыхтуецца займаць нашчадкаў. Гнёзды яго ніякаватыя, у любым цяжкадаступным месцы. Пад іх ён часам прыстасоўвае чужыя гнёзды. Вылупляюцца звычайна 2-3 птушаняты, у траўні. Маці вельмі рупліва наглядае за кладкай, пакуль пугач-самец гэтыя ў пошуках некалькіх кіляграмаў сьвежыны.

Адметнасць пугачоў — гэта пух над вухнымі адтулінамі, што нагадвае суворы ссунутыя бровы, якія надаюць гэтай птушцы разумны й мужны выгляд. Сьпіна пугача брунатна-шэрая, а трыбух — жаўтавата-руды з буйнымі вяртыкальнымі й вельмі тонкімі папярочнымі чорна-бурымі палоскамі на кожным пярэ.

Тыя, хто меў на Беларусі зброю, адчуваў хутчэй сымпатыю да пугача як да калегі. Гэтая вялікая птушка не была ніколі аб'ектам палявання. Але ня глядзячы на паўсюднае жыхарства ў халодных краёх, колькасць пугачоў няўхільна змяншаецца, яны ўжо апынуліся ў Чырвонай Кнізе. Для высакародства не хапае прасторы. З-за знішчэння старых пушчаў, з-за атручвання палёў, дзе жывуць грызуны, знікае й пугач. Памятаецца,

...Упаў кавалачак кары...
Шкрабецца мышанё ў нары...
Завухкай з голду, заплач,
Пануры, згорблены пугач!

Некалі інсургенты й партызаны перагукваліся, імгуючы ягоны крык. Ён азначае, што нехта выйшаў на начную сыцяжыню.

S.H.

**Кукабака
й Сымон-музыка**

*Гісторыю гэтую кожны сабака
За костку курыную распавядзе:
Такіх сяброў, як сьмяцяр Кукабака
І Сымон-музыка, ня стрэнеш нідзе.*

*Возіць Кукабака сьмецце за горад
На старым грузавіку ў зялезнай скрыні,
А Сымон-музыка развучае творы
Баха, Бэтховэна й Паганіні.*

*Увечары Кукабака здымае ватоўку
І ў новых чаравіках і капелюшы
Ідзе да музыкі з пляшкай «Зуброўкі»
Паслухаць што-небудзь для душы.*

*Часьцей за ўсё Кукабака ў Сымона
Просіць сыграць — і, відаць, нездарма!
— Сюту Грыга пра край сычодзены,
Дзе цэлы год пануе зіма...*

*Зьбягаюцца ў купу зоркі дробныя,
Каб наглядзець, як у проіме вакна
Кукабака й Сымон, такія непадобныя,
За клясыкай бавяць свой час давідна.*

A.M.

ПАШТОВАЯ СКРЫНКА

Вялікі дзякуй усім, хто павіншаваў «НН» з 76-мі ўгодкамі незалежнасці БНР.

Браніславу П. з Бабнічаў. Дзяржава, якая мае гісторыю, ня мусіць увесь час ператрасаць свае падмуркі. Калі на Беларусі ўлады аб'явіць сваю правапераемнасць ад БНР, пытаньне пра гімн адпадзе само сабою. У незалежнай Беларусі ёсць гімн. І справа тут не ў эстэтычных вартасцях. У пэўным сэнсе сённяшні конкурс — немаральны. Гэтаксама можна аб'явіць конкурс на лепшую назву дзяржавы, бо «Беларусь» для кагосьці «не гучыць», на лепшую гісторыю, на лепшую, «красівейшую» маці...

Юрасю П. з Горадні. Думка пра слоўнік праф. Лепшава належыць аўтару думкі. Іншаму аўтару можа належаць іншая думка. У Вашым лісьце ёсць думка пра думку, пра аўтара слоўніка і пра аўтара зьмешчанай у «НН» думкі пра слоўнік. Але іншае думкі пра сам слоўнік няма. Дашлеце — надрукуем.

Уладзімеру С. з Гомля. Мала канкрэтыкі — у тэме, у манэры...

Ігару Ц. з Віцебску. І ўсё ж кнігі менскіх выдавецтваў лягчэй даходзяць да Віцебска, чым да Вільні. Уся кніжная прадукцыя выдавецтва «Наша Ніва» прадаецца ў кнігарнях на Беларусі.

А.А.У. з Магілёва. Шкада, што ў развагах пра «асьветніцтва» і «ня наш гатунак» Вы ўпарта не заўважаеце паміж імі трэцяга — сябе. Урэшце і вашае «дыдактычнае асьветніцтва», і «пост-сэксуальная цемрадзь» — гэта два комплексы чалавечэе непаўнаватасці, спадчына савецкага часу, калі сок і беларушчына займалі ў грамадстве аднолькавае месца. Але здаровая мараль ня можа быць раздвоеная. Чаму Вы не адгукнуліся на нашу прапанову напісаць пра сябе, сваё жыццё, свой горад? Нецікава? А Вы ўбачце ў гэтым цікавасць і напішыце пра гэта цікава.

Д.Б. з Менску. Ці то вы занадта грамадзкі чалавек, ці настолькі прасякнуліся роляю «санітара», які, на іншы погляд, паразітуе на няздарнасці «рупліўцаў», але Вашае настойлівасць, як і Вы «ў цэлым», вартыя лепшага выкарыстання. Здаецца, пэрыяду безальтэрнатыўнага калектывізму прыйшоў канец?..

«НАША НІВА»

ТРИ ГАДЫ РАЗАМ

НАША НІВА №4(22) Беларуская газета. Заснаваная ў 1906, адноўленая ў 1991. Рэдактар Сяргей Дубавец. Выдавец Павел Жук. Адрасы для донісаў: 2041 Вільня а/с 2082 і 220123, Менск а/с 71. Падпісны індэкс у Літве: 67233, на Беларусі: 63125. Рэдакцыя (Вільня, Жыгімонта 2/2): Алег Мінкін (адк. сакратар), Сяргей Шула (літ. рэдактар), Сяргей Харуфскі (маст. рэдактар). Менскае бюро (Менск, Іванаўская 56): Алег Дзярновіч (загадчык), Ігар Бабкоў (дыскурс). Рэдакцыйная Рада: Уладзімер Арлоў, Сяргей Астраўцоў, Адам Глебус, Лявон Луцкевіч, Генадзь Сагановіч. Афэты друк. Фармат А3. Агульны наклад 20 тыс. Друкарня выдавецтва «Беларускі Дом Друку» (220041 Менск, праспэкт Ф.Скарыны, 79) Замова 567